

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
LATİN AMERİKA ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

ASKERİ YÖNETİMLER ALTINDA LATİN AMERİKA ÜLKELERİNDE
EKONOMİK UYGULAMALAR

Yüksek Lisans Tezi

Volkan DUMAN

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
LATİN AMERİKA ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

ASKERİ YÖNETİMLER ALTINDA LATİN AMERİKA ÜLKELERİNDE
EKONOMİK UYGULAMALAR

Yüksek Lisans Tezi

Volkan DUMAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet Necati KUTLU

İkinci Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Ozan ZENGİN

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
LATİN AMERİKA ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

ASKERİ YÖNETİMLER ALTINDA LATİN AMERİKA ÜLKELERİNDE
EKONOMİK UYGULAMALAR

Yüksek Lisans Tezi

Volkan DUMAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Necati KUTLU

İkinci Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ozan ZENGİN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Mehmet Necati KUTLU

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

Prof. Dr. İsmail ÖZER

Tez Sınavı Tarihi: 02.05.2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Mehmet Necati KUTLU danışmanlığında hazırladığım “Askeri Yönetimler Altında Latin Amerika Ülkelerinde Ekonomik Uygulamalar (Ankara-2018)” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim

...../...../2018

Volkan DUMAN

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	IV
TABLO LİSTESİ	V

1. GİRİŞ.....	1
1.1. Çalışmanın Sorunsalı	9
1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi	10
1.3. Çalışmanın Sınırlılıkları.....	11
1.4. Metodoloji ve Araştırma Teknikleri	13
2. TEORİK ÇERÇEVE	15
2.1. Neoliberalizmin Tarihi.....	15
2.2. Neoliberalizm.....	25
2.3. Liberalizm ile Farklılıkları	29
2.4. Chicago Okulu Ekolü ve Chicago Boys	32
2.5. Neoliberal Dönüşüm: Minimal Devlet.....	36
2.5.1. Deregülasyon ve Özelleştirme	38
2.5.2. Devlet Yatırımları, Sosyal Güvenlik ve Eğitim	40
2.5.3. Uluslararası Kuruluşlar ve Yönetişim Kavramı	43
2.5.4. Üretim Süreçleri	46
2.5.5. Neoliberal Kalkınma	48
3. NEOLİBERALİZM LATİN AMERİKA'DA	52
3.1. Latin Amerika Ülkelerinde Genel Neoliberalizm Uygulamaları.....	52
3.2. Brezilya	59
3.2.1. General Humberto de Alencar Castelo Branco (1897-1967)	60
3.2.2. Devlet Başkanı Joao Belchior Marques Goulart (1919-1976) ...	62
3.2.3. Goulart Yönetimi	63
3.2.4. 1964 Darbesi	69
3.2.5. Askeri Yönetim Altında Ekonomik Uygulamalar.....	72

3.3.	Uruguay.....	75
3.3.1.	Devlet Başkanı Juan Maria Bordaberry Arena (1928-2011)	76
3.3.2.	Tupamaro Gerillaları	78
3.3.3.	Ekonomide Eksen Kayması	79
3.3.4.	1973 Seçilmişlerin Darbesi	82
3.3.5.	Asker Baskısı Altında Ekonomik Uygulamalar	85
3.4.	Arjantin	89
3.4.1.	General Jorge Rafael Videla (1925-2013)	89
3.4.2.	Devlet Başkanı María Estela Martinez Cartas de Peron (Isabel Peron) (1931-...).....	91
3.4.3.	1976 Darbesi	92
3.4.4.	Kirli Savaş.....	95
3.4.5.	Askeri Yönetim Altında Ekonomik Uygulamalar.....	98
3.5.	Şili	101
3.5.1.	Devlet Başkanı Salvador Allende (1908-1973)	101
3.5.2.	Allende Öncesi Dönemde Şili-Amerika İlişkisi.....	103
3.5.3.	Halk Birliği Dönemi (Unidad Popular)	104
3.5.4.	General Augusto Pinochet (1915-2006)	107
3.5.5.	1973 Darbesi	108
3.5.6.	Askeri Yönetim Altında Ekonomik Uygulamalar.....	111
3.5.7.	Darbeci Askerlerin ve Neoliberal Politika Yapıcılarının Gözünden Şili’de Yaşananlar	116
	SONUÇ	121
	ÖZET	133
	ABSTRACT	134
	KAYNAKÇA.....	135

ÖNSÖZ

Tarihi boyunca birçok hain darbe girişimine ve darbeye maruz kalan, çok yakın tarihte de darbe girişimi atlatan bir ülkenin vatandaşı olarak, sorunsalını belirleme aşamasında uzun süre düşünerek karar vermiş olduğum bu tez çalışmasının, Latin Amerika ülkelerinde yaşanan darbeler ile ardından uygulanan ekonomi politikaları arasındaki ilişkinin ele alınmasından dolayı önemli olabileceği düşünülmektedir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda genel olarak ya darbeler ayrıntılı olarak ele alınmış ya da yalnızca Latin Amerika ülkelerinin ekonomileri incelenmiştir. Darbelerle ekonomik politikalar arasında doğrudan bir bağ olup olmadığını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma ile akademi dünyamıza Latin Amerika tarihine ilişkin yeni bir bakış açısı kazandırabilmeyi umut ediyorum.

Latin Amerika Çalışmaları alanında yüksek lisans yapmam konusunda beni cesaretlendiren, yüksek lisans eğitimim boyunca her konuda beni destekleyen değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Mehmet Necati KUTLU'ya, çalışmam sırasında benimle paylaştığı kıymetli fikirleri nedeniyle ikinci danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ozan ZENGİN'e, bu çalışmanın hazırlanması sırasındaki değerlendirmeleri, yönlendirmeleri ve desteği için değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL'a, teşekkürü borç bilirim.

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
CIA	Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
ÇUŞ	Çok Uluslu Şirketler
EPZ	Serbest İşleme Bölgeleri (Export Processing Zones)
GATS	Hizmet Ticareti Genel Antlaşması (General Agreement on Trade in Services)
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade)
GSMH	Gayrisafi Millî Hasıla
GSYİH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
ITT	Uluslararası Telefon ve Telgraf Şirketi (International Telephone and Telegraph Company)
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
WB	Dünya Bankası (World Bank)
WTO	Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization)

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Latin Amerika Ülkelerinde Gerçekleştirilen Darbelerin Listesi.....	8
---	---

1. GİRİŞ

Dünya ülkelerini kazananlar ve kaybedenler olarak ikiye ayıracak olursak yüzyıllar boyunca bazı ülkelerin hep kazanan tarafta bazılarının ise neredeyse hep kaybeden tarafta olduğunu görebiliriz. Örneğin, Latin Amerika ülkelerine bakıldığında bu ülkelerin çoğunluğunun kaybedenlerin tarafına yazılması gerektiği açıktır. Cenevizli denizci Kristof Kolomb'un (1451-1506) 1492 yılında keşfettiği Amerika kıtası aslında doğal kaynaklar açısından oldukça zengin bir kıtadır. Ancak kıta halklarının bu zenginlikten eşit miktarda pay aldıklarını söylemek çok da mümkün değildir. Keşif sonrasında kıtanın zenginliklerine göz diken Avrupa ülkelerinin hedefi olmaktan kurtulamayan kıta halkı, yüzyıllar boyunca Avrupalıların sömürgesinde kalmış ve kendi topraklarında esir hayatı sürmüştür. Daha çok ekonomik nedenlerden dolayı XV. yüzyıldan itibaren sömürgeci devletlerin ilgisini çeken kıtanın yeraltı-yerüstü zenginlikleri uzun süre Avrupa ülkelerinin yararına kullanılmıştır. Kıta ülkelerinin zengin kaynakları sömürgeci güçler tarafından uygulanan politikalar doğrultusunda kaynaklar kıta dışına taşınırken, bölgede yaşayan insanlar köleleştirilmiştir, büyük eziyetlere maruz bırakılmış ve sistematik şekilde yoksullaştırılmıştır. Bölge ülkelerinde günümüzde dahi etkisi hissedilen asayiş sorunları, yönetimdeki aksaklıklar, adaletsizlik ve insan hakları ihlallerinin temelini, 300 yılı aşkın bir süre devam eden İspanyol ve Portekiz sömürge döneminde atıldığını söylemek mümkündür.

XX. yüzyılın ikinci yarısında Latin Amerika ülkelerinde yaşanan askeri darbeler ve bölgesel çatışmaların arkasında bulunan dış müdahalelerin izleri günümüzde açıkça görülebilmektedir. Ancak bu dış müdahalelerin yanında, XIX. yüzyıldan itibaren özgürlüklerini kazanmaya başlayan bölge ülkelerinde devlet kurumlarının

örgütlenmesinde istikrar sağlanamaması ve devlet geleneğinin sömürge dönemi sonrası çok geç kurulması da darbelerin ve çatışmaların gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır. Zaman zaman sivil, zaman zaman da askeri yönetimler altında kendilerine bir yol çizmeye çalışan Latin Amerika ülkeleri, 1960'lı yıllara gelindiğinde dahi kendilerini eski bir geleneğin pençesinden kurtaramamışlardır: Doğal kaynaklarının sömürülmesi. Kıta keşfedildiği yıllarda altın ve gümüş için kıyıma uğrayan Latin Amerika ülkeleri, yakın tarihte de bakır ve petrol gibi doğal zenginlikleri için saldırıya uğramıştır. Ancak o dönemdeki saldırılarla yakın tarihteki saldırılar arasında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Keşif sonrası koloni döneminde Avrupa ülkeleri bizzat topraklarına yerleşerek ve insanlarını köleleştirerek kıta ülkelerinin kaynaklarını sömürürken, günümüzde uluslu şirketler (ÇUŞ) eliyle bu sömürü düzeninin devam ettirildiği ve kolonyal dönemde Latin Amerika ülkeleri ile birlikte Avrupalı devletlerin sömürgesi halinde olan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) 1800'lü yılların sonlarından itibaren kıtanın kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanma işini üstlendiği¹ iddiası ise bu çalışmanın konusuna kaynaklık etmektedir.

Dünyadaki siyasi gelişmelere paralel şekilde dönemsel olarak değişkenlik gösteren uluslararası ekonomik düzende, II. Dünya Savaşı (1939-1945) sonrasında da önemli dönüşümler yaşanmıştır. Savaşın hemen ardından bir tarafında Amerika Birleşik Devletleri'nin bulunduğu, diğer tarafını ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) oluşturduğu iki kutuplu bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş (1947-1991) olarak bilinen bu dönemde iki süper güç arasında dünyaya ve özellikle yakın çevrelerine hâkim olma mücadelesi yaşanmıştır. Bu mücadelenin önemli bir ayağını da ekonomik savaş oluşturmuştur. Savaş sonrasındaki dönemde zayıflayan ekonomilerini

¹David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism (Neoliberalizmin Kısa Bir Tarihi)*, Oxford University Press, New York, 2005, s. 7-8.

düzeltilmek amacındaki ülkeler tarafından geniş kabul gören Keynesyen politikalar 1960'lı yıllara gelindiğinde yaşanan ekonomik sorunlar nedeniyle sorgulanmaya başlamıştır. Keynesyen politikalara karşı bir duruş sergileyen ancak ilk ortaya çıktığı dönemde gerek Keynesyen politikaların ekonomide olumlu sonuçlar vermesi, gerekse SSCB'nin sol eğilime sağladığı saygınlık nedeniyle parlama imkânı bulamayan neoliberal politikalar, beklediği fırsatı ilk olarak 1960'lı yıllarla birlikte Latin Amerika ülkelerinde yakalamıştır. ABD'nin Kuzey Carolina Üniversitesi'nin Tarih bölümünde görev yapan Prof. Dr. John Charles Chasteen neoliberalizm ve Latin Amerika ilişkisini açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır: “Neoliberaller ekonomik ulusalcılığın tüm kurallarını bir yana fırlatıp liberal inancın temeli olan serbest piyasayı benimsemiştir. Ulusalcıların ‘ekonomik bağımsızlık’ adına tüm Latin Amerika’da oluşturdukları, devlet eliyle yönetilen şirketleri ve kamu hizmet kurumlarını ya sattılar ya da özelleştirdiler. Devlet bürokrasisi tüm dünyada yetersiz kalmış, Latin Amerika’da telefon sisteminin ve petrol şirketlerinin devlet eliyle işletilmesi fiyasko ile sonuçlanmıştır. Serbest piyasadan yana olan neoliberaller, ulusalcıların Latin Amerika’daki sanayileri korumak amacıyla uyguladıkları ithalat vergilerini indirdiler... Yoksulların yararlanabileceği temel gıda maddelerinin üretimi ve kamu hizmetleri için ulusalcıların öngördüğü devlet desteğini ya azalttılar ya da tümüyle ortadan kaldırdılar.”² Peki, neoliberalizm nedir ve Latin Amerika için ne ifade eder? Yalnızca ekonomik bir akım mıdır yoksa bir ülkenin bütün kurumlarının yapısıyla oynamayı hedefleyen bir düşünce midir? Özü itibarıyla serbest piyasayı savunan bu akımın amacı gerçekten ülke insanlarının refahını artırmak mıdır yoksa ÇUŞ ve bu şirketlere ev sahipliği yapan ülkelerin refahını artırmak mıdır?

²John Charles Chasteen, *Latin Amerika Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s. 350.

Neoliberalizmin Latin Amerika’da uygulamaya koyulmasına zemin hazırlayan tarihsel sürece bakıldığında, Keynesyen politikaların da dâhil olduğu bir dizi uluslararası ekonomik ve politik sürecin irdelenmesinde fayda bulunmaktadır. “1929 Büyük Depresyonun ardından Keynesyen İktisat Okulunun ‘Müdahaleci Devlet’ anlayışı bütün dünyada önem kazanmaya başlamıştır.”³ Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında geniş kabul gören Keynesyen politikalar 1960’lı yıllara gelindiğinde yaşanan ekonomik sorunlar nedeniyle sorgulanmaya başlamış, ekonomide devlet müdahalesi ve piyasayı devletin yönetmesi konusunda eleştiriler giderek artmıştır. “Keynesyen fikirlerin politika alanındaki uygulamaları, bazı ekonomistlerin ‘kontrollü kapitalizmin altın çağı’ olarak tanımladığı ve kabaca 1945-1975 yılları arasında süren döneme ilham kaynağı oldu... II. Dünya Savaşı’ndan sonraki otuz yıl boyunca, modern eşitlikçi liberalizm sayesinde etkileyici ekonomik büyüme oranlarına, yüksek ücretlere, düşük enflasyona ve benzeri görülmemiş düzeyde maddi refaha ve sosyal güvenlik imkânlarına sahip olunmuştur. Ancak kontrollü kapitalizmin bu altın çağı 1970’lerin ağır ekonomik krizleri nedeniyle akamete uğradı.”⁴ “Fakat 1970’lerde ortaya çıkan, işsizlik ile enflasyonun bir arada yaşandığı stagflasyon, Keynesyen modelin öngördüğü refah devleti anlayışının ve ekonomi politikalarının sorgulanmasına neden olmuştur. Bu tarihten itibaren, klasik liberalizmin XX. yüzyıl temsilcileri olarak ifade edilen ve liberalizmin yeniden özüne dönmesi gerektiğini savunan neo-liberal iktisadi düşüncenin görüşleri egemen olmaya başlamıştır.”⁵ Uygun ortamın oluşmasıyla birlikte neoliberalizm yanlıları dünya ekonomisinde söz sahibi olmaya başlamış ve neoliberal uygulamalar gittikçe dünyaya yayılmıştır. Neoliberalizm, temellerinin atılması 1940’lı yıllara dayanmasına karşın

³Ayşegül Tayyar, Birol Çetin, “Liberal İktisadi Düşüncede Devlet”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 2013, s. 111.

⁴Manfred B. Steger, Ravi K. Roy, *Neoliberalism: A Very Short Introduction (Neoliberalizm: Çok Kısa Bir Giriş)*, Oxford University Press, Oxford, 2010, s. 7-9.

⁵Coşkun Aktan “Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 1, 1995, s. 11.

kendisine uygun ortamı ancak 1960'lı yılların ortalarından itibaren bulabilmiştir. İlk uygulama ortamları da o yıllarda askeri darbeler ve büyük ekonomik krizlerle boğuşan Latin Amerika ülkeleri olmuştur. Başta Brezilya, Uruguay, Arjantin ve Şili'de olmak üzere askeri yönetimlerin baskı rejimleri altında uygulamaya koyulan neoliberal politikalar, zaman içerisinde bölgedeki tüm ülkeleri etkisi altına almıştır.

Neoliberalizmin dünyaya kendisini tanıttığı 1960'lı yıllardan itibaren Brezilya, Uruguay, Arjantin ve Şili gibi Latin Amerika ülkelerinde askeri yönetimler eliyle nasıl uygulandığını incelemeyi amaçlayan bu çalışma iki ana başlıktan oluşmaktadır. *Teorik Çerçeve* başlığı altında, çalışmanın teorik çerçevesi kapsamında ekonomik bir akım olarak neoliberalizm yaklaşımının kapsamlı olarak ele alınması amaçlanmıştır. Yine bu bölümde neoliberalizmin ana fikri ayrıntılı bir şekilde anlatılmaya çalışılmış, liberalizm ile farklılıkları incelenmiş, ortaya çıkışı ve dünya genelinde yaşanan ekonomik sorunlar nedeniyle bir kurtarıcı olarak nasıl uygulanmaya başlandığı ve neoliberalizmin önerdiği yeni devlet yapısı da ele alınmıştır. Neoliberalizm yaklaşımının fikir babalarından Milton Friedman'ın⁶ (1912-2006) görüşleri üzerinde durulan bu bölümde, Friedman'ın öncüsü

⁶Milton Friedman 31 Temmuz 1912'de Brooklyn/New York'ta Macaristan'dan yeni göç etmiş bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. İlkokula 1917 yılında 5 yaşındayken başlamıştır. Başarılı bir eğitim hayatının olacağına işaretlerini daha küçük yaşlarda gösteren Friedman altıncı sınıfın ortasında yedinci sınıfa alınmıştır. Bu başarıları sayesinde 12 yaşındayken akranlarından iki sene önce liseye başlamıştır. "Babası Jenö 1927 yazında henüz 49 yaşında bir kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir." (Ebenstein: 2007, 8) Babasını kaybettiğinde Friedman 15 yaşındadır. Ancak yıllardır kalp rahatsızlığı olan babasının ölümü aile için beklenmedik bir durum değildir. Belki de bu nedenle Friedman babasının ölümüne ayrıca bir önem atfetmemiştir. "Bir röportajda babasının ölümünün kendisini nasıl etkilediği sorusuna : 'Etkilediğini düşünmüyorum.' diye cevap vermiştir." (Ebenstein, 2007: 8) Ancak bu ölüm Yahudi bir aileden gelmiş olan Friedman'a kişisel inanç sistemine çok da uygun olmayan *kaddish** denilen bir görev yüklemiştir. Bu görev Friedman'ı yaklaşık bir yıl boyunca, oturdukları Rahway şehrinin yakınında bulunan Roselle şehrine giderek orada bulunan Yahudi toplumundan kendisiyle birlikte babası için dua edecek dokuz erkek bulmak zorunda bırakmıştır. "Babam 40 yaşındayken, ben 15 yaşında liseye başlamaya hazırlanırken hayatını kaybetti. Bir Yahudi geleneği ve annemin de arzusu gereği, babası vefat eden bir erkek çocuğunun cenazeden ardından bir yıl boyunca her gün kaddish okuması gerekiyordu. O zamanlar katı agnostik inancıma rağmen bu isteği yerine getirdim. Rahway'daki Yahudi toplumu sayıca o kadar azdı ki yalnızca cumartesi günleri bir *minyan*** toplanabiliyordu. Bu nedenle bir sene boyunca cumartesi günleri hariç her gün, sayıca daha fazla Yahudi'nin bulunduğu Roselle'ye otobüs ile giderek kaddish okudum. O yılın bittiğine sevindiğimi belirtmem gerek." (Friedman,

olduğu Chicago Okulu Ekolü⁷ de incelenmiştir. Neoliberalizmin uygulandığı ülkelerde ekonominin dümeninde bulunan ve *Chicago Boys*⁸ olarak tanınan öğrencileri yetiştiren Chicago Okulu kapsamlı bir şekilde ele alınmış, Chicago Okulu'nun düşünce yapısı ve Latin Amerika ülkeleri ile ilişkileri incelenmiştir. Sınırlılıklar bölümünde de bahsedildiği gibi neoliberalizm ideolojisinin yayılmasına öncülük eden Avusturya Okulu ekolü adında bir temel ekol daha bulunsa da, çalışmada özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgeye yönelik politikalarının incelenmesi sebebiyle Chicago Okulu'nun neoliberalizm yaklaşımı temel alınmıştır.

Friedman, 1999: 23) 1928 yılında 16 yaşında iken akademik çevre ve entelektüel bir yaşamla karşılaşacağı Rutgers Üniversitesi'ne kayıt yaptırmıştır. Rutgers'daki hocalarından Homer Jones*** (1906–1986) sayesinde Chicago Üniversitesi'nin kapıları Friedman'a açılmıştır. (Ebenstein, 2007: 16) 1932 yılında Rutgers'dan mezun olan Friedman aynı sene Chicago Üniversitesi'nde ekonomi alanında yüksek lisans yapmaya başlamıştır. Ancak bu üniversitede başına gelen belki de en önemli şey eşi Rose ile tanışması olmuştur. 1933 yılında Chicago Üniversitesi'ni bitirdikten sonra doktorasını yapmak üzere Columbia Üniversitesi'ne kayıt yaptırmaya karar vermiştir. Bu tercihin nedenlerinden biri 1.500 dolarlık burs, diğeri de New York'un kendisine sunacağı imkânlardır. (Ebenstein, 2007: 25) Ancak o güne dek sürdürdüğü akademik başarısının aksine doktorasını tam 13 sene sonra 1946 yılında tamamlamıştır. Ekonomi alanında farklı pozisyonlarda çalıştıktan sonra 1946 yılında Chicago Üniversitesi ekonomi bölümünde öğretim elemanı olarak çalışmaya başlamıştır. Friedman 1948'de ekonomi ve istatistik profesörlüğüne yükselmiş, 1976 yılında Nobel Ekonomi Ödülü'nü aldıktan sonra 1977 yılında 65 yaşında iken Chicago Üniversitesi'nden emekli olmuştur. Milton Friedman, 2006 yılında 94 yaşında hayatını kaybetmiştir.

**Kaddish*, Musevi inancına göre ölen kişinin ardından 11 ay boyunca her gün *minyán* ismi verilen ve on erkekten oluşan bir grup tarafından Aramice yazılmış bir metin okunarak dua edilmesi geleneğidir. Bu gelenek gereği önceleri yalnızca erkekler kaddish okuyabiliyor olmasına karşın daha sonra kadınlar da kaddish okumaya başlamıştır. (Michal Smart, 2014: 14)

**Musevilikte dini bir tören gerçekleştirilebilmesi için toplanması gereken ve on yetişkin erkekten oluşan gruba verilen isim.

***Homer Jones ABD'nin önde gelen ekonomistlerindendir. Rutgers Üniversitesi ve Chicago Üniversitesi'nde görev yapan Jones, Milton Friedman'ın entelektüel temelini ve monetarizm hakkında görüşlerini oluşturma aşamasında etkilendiği hocalarındandır. "...İki yıl sonra kararımı değiştirip matematikten ekonomiye yönelmeye karar verdim. Kararı vermemde neyin etkili olduğunu bilemiyorum ama bu karar sayesinde tanıştığım iki insan hayatımı değiştirdi: Birisi Columbia Üniversitesi'nde doktora tezini tamamlarken Rutgers Üniversitesi'nde ders veren Artur F. Burns (1904-1987), diğeri ise Chicago Üniversitesi'nde lisansüstü eğitimim sırasında ders aldığım Homer Jones. İkisinin de hayatımda büyük etkileri vardır ve ikisi de hayatım boyunca hem arkadaşım hem de danışmanım oldular." (Friedman, Friedman, 1999: 29) 1958 yılında çalışmaya başladığı Amerikan Merkez Bankası'nda önce Araştırma Direktörlüğü ardından Başkan Yardımcılığı görevlerini yürütmüş, 1986 yılında hayatını kaybetmiştir.

⁷Ayrıntılı bilgi için bkz. s. 32.

⁸Ayrıntılı bilgi için bkz. s. 32.

Neoliberalizm Latin Amerika'da başlığı altında Brezilya, Uruguay, Arjantin ve Şili gibi Latin Amerika ülkelerinde neoliberalizmin nasıl uygulandığı incelenmeye çalışılmıştır. Diğer Latin Amerika ülkelerinde de neoliberal politikalar bir şekilde yürürlüğe koyulmuş olmasına karşın, çalışmada yalnızca bu ülkelerin yer almasının temel sebebi, bu ülkelerde yaşanan askeri darbelerin ardından askeri yönetimlerce ekonominin idaresine Chicago Okulu ekolünden teknokratların atanması ve ülkelerin ekonomi yönetim anlayışı olarak neoliberal politikaların benimsenmiş olmasıdır. Diğer Latin Amerika ülkelerinde seçilmiş iktidarlarca desteklenerek hayata geçirilen neoliberal politikalar, bu dört ülkede söz konusu teknokratlarca askeri yönetimlerin baskıcı rejimleri altında hayata geçirilmiştir. Bu bölümde anılan ülkelere darbeye uğrayan yönetimler, darbeyi gerçekleştiren generaller, darbeye kadar uzanan süreçte yaşananlar, ekonomik sorunlar, siyasal sıkıntılar ve darbeden sonra hayata geçirilen ekonomik ve politik uygulamalar ayrıntılı şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Şili'de yaşananlar ele alınırken, *Darbeci Askerlerin ve Neoliberal Politika Yapıcılarının Gözünden Şili'de Yaşananlar* alt başlığı altında ise darbeyi gerçekleştiren askerlerin darbe yapmaktaki motivasyonlarını ve uyguladıkları politikaların kendi açılarından gerekçelerini anlamaya yardımcı olması amaçlanmıştır. Bu alt başlıkta uygulamalarını bir mucize olarak değerlendirilen neoliberallerin Latin Amerika'da yaşananlara bakışları Şili özelinde incelenmiş ve Şili'de darbeyi gerçekleştiren General Augusto Pinochet'in⁹ (1915-2006) olaylara bakışı bu bölümde ele alınmıştır. Şili'nin örnek olarak belirlenmesinin nedeni ise çalışma kapsamında değerlendirilen darbeler arasında Pinochet darbesinin dünya kamuoyunda belki de en çok bilinen darbe olmasıdır. Neoliberal uygulamaları yürürlüğe

⁹Ayrıntılı bilgi için bkz. s. 106.

Tablo 1: Latin Amerika Ülkelerinde Gerçekleştirilen Darbelerin Listesi

Ülke	Gerçekleştirilen Darbelerin Tarihleri
Arjantin	1930, 1943(3), 1962, 1966
Bolivia	1920, 1930, 1937, 1939,, 1951, 1964, 1969, 1970, 1971, 1978, 1979(2), 1980, 1981, 1982
Brezilya	1930, 1945, 1961, 1964
Şili	1924, 1925(2), 1932(4), 1973
Kolombiya	1900, 1909
Kosta Rika	1917, 1919
Dominik	
Cumhuriyeti	1902, 1904(2), 1915, 1930
Ekvador	1906, 1911(3), 1935, 1937, 1961, 1963, 1972, 2000(2)
Elsalvador	1931, 1944, 1961, 1979
Guatemala	1921, 1926, 1944(2), 1954, 1982, 1983
Honduras	1903, 1907, 1924, 1954, 1963, 1972, 1975, 1978, 1980
Meksika	1913, 1914
Nikaragua	1911, 1925
Panama	1941, 1949, 1982, 1984
Paraguay	1902, 1904, 1911, 1912, 1937, 1940, 1948, 1949(3), 1954, 1989
Peru	1914, 1919, 1933, 1948, 1975
Uruguay	1942, 1973
Venezuela	1908, 1945, 1958

Kaynak: Fabrice Lehoucq, Aníbal Pérez-Liñán, "Regimes, Competition, and Military Coups in Latin America", Comparative Political Studies , July 2014, s. 16.

koyan askeri yönetimlerin darbe yapmak için motivasyonlarının ne olduğu ve kendilerini, darbe sonrası uygulamalarını ve neoliberal politikaları nasıl tanımladıkları yine bu son bölümde incelenmiştir.

1.1. Çalışmanın Sorunsalı

Darbelerle yabancı olmayan birçok Latin Amerika ülkesi 1960'lı yıllardan itibaren askeri darbeler ve ardından gelen sanayileşme atılımları ile uluslararası kuruluş ve şirketlerin meselenin tarafı olduğu borç krizleriyle şekillenen tarihsel bir süreç geçirmiştir. İlk bakışta ülkelerin içsel dinamiklerinin bir ürünü olarak görülebilecek bu gelişmelerin birbiriyle ilintili, aralarında neden-sonuç bağı bulunan bir döngüde gerçekleşmesi ve birçok ülkede ortak nedenlerle ortaya çıkıp benzer şekilde neticelenmesi nedeniyle, yaşananların dış müdahale olarak da adlandırılabilen ortak bir politikanın sonucu olabileceği yönünde emareler bulunmaktadır.

Tezin ana çerçevesini oluşturan bu varsayımdan hareketle, çalışmanın üzerinde şekillendiği temel sorular şu şekilde belirlenmiştir:

- 1- Latin Amerika ülkelerindeki askeri darbeler neoliberal politikaların yayılmasını sağlamak amacıyla mı gerçekleştirilmiştir?
- 2- Askeri yönetimler altında gerçekleştirilen reformlar, ekonomide neoliberal sistemin kurulmasına hizmet amacıyla mı gerçekleştirilmiştir?
- 3- Uluslararası ekonomi politiğin bir aracı olarak neoliberalizm, Latin Amerika ülkelerinde siyasi ve ekonomik saiklerle üçüncü taraflar faydasına mı kullanılmıştır?

- 4- Neoliberalizm ve öngördüğü ekonomik sistem, devlet politikalarını yerellikten uzaklaştıran bir dış müdahale olarak algılanabilir mi?
- 5- Uygulandığı ülkelerdeki piyasayı dış piyasalarla bütünleştirerek kalkınma sağlamayı vadeden neoliberal politikalar, Latin Amerika’da bu vaadini gerçeğe dönüştürebilmiş midir?

1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Latin Amerika ülkeleri bağlamında siyasi ve tarihsel meselelerin, ekonomi kuramları aracılığıyla da irdelenmesinin, yaşanan olayları farklı bir açıdan değerlendirmek anlamında fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışma kapsamında, Brezilya, Uruguay, Arjantin ve Şili gibi Latin Amerika ülkelerinde 1960-1980 yılları arasında gerçekleştirilen askeri darbeler ile darbe sonrası süreçte bu ülkelerde gerçekleştirilen reformların ve uygulanan politikaların arka planındaki uluslararası ekonomik politikalar bağlamında da değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu değerlendirme kapsamında askeri darbeler ile darbeler sonrasında uygulanan ekonomik politikalar arasında bir bağ olup olmadığının incelenmesi ve bölge çalışmalarında uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi kuramları ile yapılan akademik çalışmalara ekonomi kuramlar da dâhil edilerek literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir. Buna ek olarak, çalışmanın sonuç kısmında tarihsel süreçte yaşananlardan yola çıkılarak Latin Amerika ülkelerinde günümüzde asker ve politika ilişkisine dair çok kısa bir değerlendirme yapılması ve bu kapsamda güncel bir Latin Amerika perspektifi de sağlanması amaçlanmaktadır.

Latin Amerika’ya yönelik mevcut araştırma ve çalışmaların büyük çoğunluğunun bölgenin siyasi tarihi meselelerine veya ekonomik kalkınma ve kriz dönemlerine

dayandığı gözlemlenmektedir. Her iki olgu da bölge çalışmaları bağlamında önemli olmakla birlikte, aralarındaki ilişkinin sıklıkla göz ardı edildiği değerlendirilmektedir. Ekonomik politikalar, bölge ülkelerinin büyüme hamleleri perspektifinden ele alınmakta, bu tür ekonomik akımların bir siyasi politika aracı olarak kullanılıp kullanıldığı konusu genellikle araştırma dışında bırakılmaktadır. Ülkemizdeki literatürde Latin Amerika ile ilgili çalışmaların görece sınırlılığına mukabil, çalışma kapsamında yapılması planlanan bu ekonomi politik ilişkilendirmenin, meselenin incelenmesine başka bir bakış açısı kazandırması hedeflenmektedir.

1.3. Çalışmanın Sınırlılıkları

Neoliberalizmin dünya sahnesine çıkmaya başladığı 1960'lı yıllar ile çalışmada incelenen Latin Amerika ülkelerinde askeri yönetimlerin iktidarlarını kaybetmeye başladıkları 1980'li yıllar arasındaki dönemi temel alan bu çalışma kapsamında, yaşanan darbeler sonrası askerlerin ülke yönetiminde tek söz sahibi olduğu, *Chicago Boys* olarak da bilinen teknokratların ülke yönetiminde önemli görevlere getirildiği ve ülkenin ekonomik yönetim anlayışı olarak neoliberal politikaların belirlendiği Brezilya, Arjantin ve Şili incelemeye alınmıştır. Bununla birlikte, askerlerin darbe tehdidi karşısında mecburen imzalanan bir anlaşma sonrasında askerlerin yönetimi fiilen ele geçirdiği, ancak seçilmiş başkanın resmiyette görevini sürdürdüğü Uruguay da çalışma kapsamında tutulmuştur. Çalışmanın odak noktasının askeri yönetimler altındaki Latin Amerika ülkeleri olması sebebiyle, teorik çerçeve olarak neoliberalizm uygulamalarının seçilmiş iktidarın kendi iradesiyle yayıldığı veya gerçekleştirilen darbeler sonrasında ülkenin ekonomik politikası olarak neoliberalizmin benimsenmediği bölge ülkeleri ise bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Çalışma süresince, gerek Latin Amerika ülkelerinin siyasal yaşamı hakkında gerekse bölgede yakın tarihte yaşananlar hakkında ülkemizde diğer alanlara kıyasla daha sınırlı çalışma yapılmış olması nedeniyle Türkçe kaynak bulmakta zaman zaman zorlanılmıştır. Yabancı kaynakların bazılarında ise tarafsızlık sorunu bulunmaktadır. Neoliberallerin gözünden olayların anlatıldığı çalışmaların yanında, yıllar boyunca yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle tarafsız olması beklenemeyecek Latin Amerika kökenli araştırmacıların çalışmalarında tarafsız bir anlatımdan ziyade tek taraflı bir bakış açısı söz konusudur.

Çalışmanın bahsedilen konusu çerçevesinde, neoliberalizm kavramı temel ekonomik akım olarak ele alınmış olup, bölgesel açıdan genelleme oluşturmadığı düşünülen diğer ideoloji ve akımlar bilinçli olarak kapsam dışında bırakılmıştır. Neoliberalizm ideolojisinin yayılmasına öncülük eden Friedrich August von Hayek'in¹⁰

¹⁰Avusturya doğumlu İngiliz ekonomist Friedrich August von Hayek 8 Mayıs 1899 tarihinde Avusturya'nın başkenti Viyana'da dünyaya gelmiştir. Botanik bilimci bir baba ile zengin bir ailenin kızı olan bir annenin çocuğu olan Hayek, 1914 yılında Avusturya Arşidükü Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp milliyetçi tarafından öldürülmesi ile başlayan I. Dünya Savaşı'na(1914-1918) katılmak üzere henüz 18 yaşında iken lise eğitimini tamamlamadan orduya alınmıştır. İtalya cephesinde topçu olarak yaklaşık bir yıl savaşa katıldıktan sonra evine dönen Hayek 1918 yılında Viyana Üniversitesi'nde lisans eğitimine başlamıştır. Savaş, çok uluslu bir orduda savaşma deneyiminden etkilenen Hayek'in ilgisini doğa bilimlerinden sosyal bilimlere yöneltmesine sebep olmuştur. Lisans eğitimin ilk yıllarında hem psikoloji hem de hukuk eğitimi almış, lisans eğitimi 3 yıl içerisinde tamamlayarak 1921 yılında hukuk bölümünden mezun olmuştur. 1923 yılından siyaset bilimi alanında doktora derecesi almaya hak kazanmıştır. 1923 yılı Mart ayında araştırma asistanlığı yapmak üzere New York'a gitti. Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunduğu süre içerisinde Rockefeller bursu almaya hak kazanan Hayek 1924 baharında Viyana'ya dönmüştür. Ülkesine döndükten sonra sosyalizm eleştirisi konusunda kitabı ve monetarist teorileri bulunan Ludwig von Mises'in (1881- 1973) destekleriyle yeni kurulan Avusturya Konjonktür Dalgalanmaları Enstitüsü'nün yöneticisi olmuştur. 1931 yılında Londra Ekonomi ve Siyaset Bilimi Okulu'ndan ders daveti almıştır. Londra'ya taşındıktan sonra, Profesörlüğe yükselmiş ve ekonomide devletin rolü konusunda taban taban zıt görüşlere sahip oldukları ünlü İngiliz ekonomist John Maynard Keynes (1883-1946) ile akademik tartışmalar içine girmiştir. 1944 yılında kendisine büyük şöhret kazandıran *Kölelik Yolu (Road to Serfdom)* isimli kitabını yayımlayan Hayek 1950 yılında Londra'daki görevinden ayrılmış ve Chicago Üniversitesi'nde yeni açılan Toplumsal Düşünce Komitesi'nde görev almak üzere Chicago'ya taşınmıştır. 12 yıl burada yaşadıktan sonra of Freiburg Üniversitesi'nde çalışmak üzere Almanya'ya taşınmıştır. 1968 yılında emekli olan Hayek 1969 yılında Avusturya Salzburg Üniversitesi'nden aldığı teklifi geri çeviremeyerek 1977 yılına kadar 8 yıl boyunca burada görev yapmış, ardından Freiburg'a dönmüştür. Özgür bir toplum için serbest piyasanın şart olduğu görüşünü savunan Hayek bu 1974 yılında ekonomi alanında Nobel ödülü almaya hak kazanmıştır. Neoliberalizm fikrinin oluşumunda ve yayılmasında Milton Friedman ile birlikte ilk akla gelen isim olan ve bilim dünyasına çok sayıda eser bırakan Friedrich

(1899-1992) Avusturya Okulu (Viyana Üniversitesi) Ekolü ve Milton Friedman'ın Chicago Okulu (Chicago Üniversitesi) Ekolü adında iki temel ekol bulunmasına karşın, çalışmada özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgeye yönelik politikalarının incelenmesi sebebiyle Chicago Okulu'nun neoliberalizm yaklaşımı temel alınmıştır. Bunun yanında, neoliberalizm kavramı sosyal bilimlerin birçok alanıyla yakından ilgili bir kavram olmakla beraber, çalışmanın konusu Latin Amerika ülkelerinde darbe sonrasında gerçekleştirilen ekonomik uygulamalar olduğundan, neoliberalizmin Latin Amerika ülkelerinde gerçekleştirdiği diğer dönüşüm süreçleri geniş kapsamlı olarak ele alınmamıştır.

1.4. Metodoloji ve Araştırma Teknikleri

Tez kapsamında bilimsel araştırma tekniği olarak, açıklayıcı araştırma tekniği kullanılmıştır. Açıklayıcı araştırma tekniğine Latin Amerika ülkelerindeki tarihsel süreçler hakkında bilgi toplanması ve ülkeler bazında yapılan değerlendirmelere temel teşkil edecek verilerin elde edilmesinde başvurulması planlanmıştır. Latin Amerika alanında yapılan çalışmaların sınırlılığı da göz önünde bulundurulmakla birlikte ikincil kaynaklar üzerinden bir literatür taraması yapılması ve bu yolla elde edilen bilgilerin yargılama ve yorumlamadan ziyade tanımlama ve açıklama metoduyla çalışmaya dahil edilmesi düşünülmüştür. Tezin sorunsalından hareketle, neoliberalizmin bölgesel bir politika aracı olarak kullanılıp kullanılmadığının tespiti için, geçmişinde askeri darbe tecrübesi yaşamış ülkeler incelenmiş ve bölgesel ortak neden ve sonuçlara ulaşılabilecek bir genellemenin mümkün olup olmadığı değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında 1960-1980 yılları arasında Latin Amerika ülkelerinde yaşanan darbeler ve ülke yönetimini ele

August von Hayek 23 Mart 1992 tarihinde 93 yaşını sürerken hayatını kaybetmiştir. (Kresge, Wenar: 2005)

geçiren askerlerin gerçekleştirdiği ekonomik uygulamalar Brezilya, Uruguay, Arjantin ve Şili özelinde derinlemesine incelenmeye çalışılmıştır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Neoliberalizmin Tarihi

Neoliberalizm, Chicago Üniversitesi'nin Chicago Okulu olarak da bilinen ekonomi bölümünde görev yapan Milton Friedman ile Avusturya Okulu olarak da bilinen Viyana Üniversitesi'nde görev yapan Friedrich August von Hayek'in öncülük ettiği ve onların öğrencilerinin oluşturduğu gruplar tarafından yaygınlaştırılan ekonomik bir akımdır. En temel haliyle bireysel girişim özgürlüğü, güçlü bir özel mülkiyet hakkı, serbest piyasa ve serbest ticaret ile insanlara en iyinin sunulmasını sağlamak iddiasında bulunan ve sosyal bilimlerin birçok alanıyla iç içe geçmiş bir ekonomi politik bir teori olan neoliberalizmin geniş tanımı ve etki alanları bir sonraki başlıkta detaylıca ele alınacaktır. Ancak neoliberalizmi daha iyi anlayabilmek için öncesinde ortaya çıktığı şartlara ve dünya üzerinde yayılışına göz atmakta fayda bulunmaktadır. 1960'lı yıllardan itibaren Latin Amerika ülkelerinde, ilerleyen yıllarda ABD ve başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerinde, sonrasında ise neredeyse tüm dünyada kendisine çok geniş bir uygulama alanı bulan ve oldukça ateşli savunucuları olan neoliberalizmin tarih sahnesine çıkışı nasıl gerçekleşmiştir? Hangi sosyo-ekonomik şartlar Latin Amerika ülkelerinde darbe ile başa gelen askerlerin ve bu ülkelerdeki ekonomiyi yönetenlerin neoliberalizmi benimsenmesine sebep olmuştur?

1929 yılında yaşanan ve bütün dünyada etkisini hissettiren *Büyük Buhran* ve ardından gelen II. Dünya Savaşı'nın ardından dünya ekonomisinde ekonomik faaliyetlerin yeniden düzenlenmesi şeklinde bir eğilim ortaya çıkmıştır. Özellikle savaş sonrasında dünya ülkelerinin ekonomik anlamda giriştikleri düzenlemeler bu eğilimi

daha da güçlendirmiştir.¹¹ Bir yandan ekonomik bunalımın yarattığı sıkıntılar, diğer yandan uyguladığı ekonomi deneyleri sayesinde SSCB'nin krizden minimum düzeyde etkilenmiş olması hali hazırda var olan ekonomik uygulamaların sürdürülebilirliği konusunda tartışmalar ortaya çıkarmıştır. Piyasa sisteminin düzenlenmesi gerektiğini, aksi takdirde bir istikrarsızlık oluşacağını söyleyen John Maynard Keynes'in¹² (1883-1946) haklı çıkması dünya devletlerinin piyasa üzerinde giderek daha fazla etki göstermelerine yol açmıştır. Devletin o dönemde piyasa üzerindeki rolü ekonomik kalkınma, büyüme ve değişimde yol göstericiliktir ve bu uygulamalar sonucunda dünya ekonomisi 1950'lerden itibaren bir gelişim göstermiştir. "Keynes ile birlikte liberal kapitalist görüşün devletin ekonomiye müdahale etmemesi görüşü terkedilmiş ve devletin ekonomiyi yönlendirmesini öngören uygulamalar yaygınlaşmıştır. Fiyat mekanizmasının olumsuz yanlarını düzeltmek amacıyla devlet para ve maliye politikalarıyla ekonomiyi yönlendirmeye başlamıştır. Ekonomiye devlet müdahalesi kaynakların etkin kullanımı ve tam istihdamın sağlanmasıyla sınırlı kalmamış; piyasa

¹¹Mehmet Altan, *Uluslararası Ekonomi Politik*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.10.

¹²İngiliz bilim insanı John Maynard Keynes 5 Haziran 1883'te Cambridge'de maddi durumu iyi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Cambridge Üniversitesi'nde akademisyen olan Keynes, 1897 yılında 14 yaşında iken Britanya'nın en saygın okullarından biri olan Eton'dan burs kazanmıştır. Ardından lisans eğitimi için 1902 yılında Cambridge Üniversitesi'ne (King's College) kaydını yaptırmış ve matematik okumuştur. 1906 yılında mezun olduktan sonra memuriyet sınavına girmiş ve Hindistan'da görevlendirilmiştir. 1908'de bu görevinden ayrılmış ve öğretim üyeliği yapmak üzere Cambridge Üniversitesi'ne dönmüştür. I. Dünya Savaşı sırasında yayımladığı Savaş ve Finansal Sistem makalesiyle dikkatleri üzerine çeken Keynes 1915 yılında dönemin Maliye Bakanı Lloyd George'un (1863-1945) Özel Danışmanı Sir George Paish'in (1867-1957) asistanlığını yapmaya başlamıştır. En çok satan bu kitap onu dünyaca ünlü yaptı. Hazinedeki bu görevi Keynes'e piyasalarının kontrolünün önemini göstermiştir. I. Dünya Savaşı'nı bitiren Versay Antlaşmasının (28 Haziran 1919) ardından bu görevinden ayrılmıştır. Aynı yılın Aralık ayında basılan *Barışın Ekonomik Sonuçları* isimli kitabıyla büyük üne kavuşmuştur. 1936 yılından en tanınmış eseri olan *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* yayınlanmıştır. Hem İngiltere'de hem de dünya ekonomi çevrelerinden giderek daha da tanınan bir düşünür olan Keynes'in piyasaya devlet müdahalesi konusundaki fikirleri başlarda genel kabul görmese de özellikle 1929 Büyük Buhranı ve II. Dünya Savaşı sonrasında giderek etkinlik alanını genişletmiştir. Keynes savaş sonrası uluslararası ekonomik düzeni şekillendiren müzakerelerde belirleyici bir rol oynamıştır. Kendisi hayatta olmasa dahi 1970'li yıllara kadar dünya ekonomik çevrelerini derinden etkileyen görüşleri 1960 ve 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizler nedeniyle özellikle neoliberaler tarafından yoğun şekilde eleştiri almış ve giderek etkinliğini yitirmiştir. John Maynard Keynes 21 Nisan 1946 tarihinde hayatını kaybetmiştir. (Davidson, 2009: 3-12)

mekanizmasının işleyişi sonucu ortaya çıkan gelir ve servet dağılımını düzenlemeyi de içermiştir. Hatta bazı stratejik alanlara devlet bizzat kurduğu kamu iktisadi teşebbüsleri aracılığıyla işletmeci olarak girmiştir.”¹³ Keynesyen politikaların yürürlükte olduğu ve devlet müdahalesinin zirvede olduğu 1950’li ve 1960’li yıllarda devletin ekonomik faaliyetleri, piyasaları yönlendirmek ve kontrol etmek için önemli yöntemleri bulunmaktadır. Neoliberalizmin tam da karşısında bulunduğu bu yöntemlerden bazıları şu şekildedir:

- Tekelleri yasaklamak, kotalar koymak,
- Para ve döviz kuru politikaları uygulamak,
- Eğitim, sağlık gibi alanlarda kamu hizmeti vermek,
- Mal ve hizmet üretimine doğrudan katılmak.

II. Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomisinde kendisine büyük bir yer edinen Keynesyen iktisatçılar yaklaşık kırk yıl boyunca ekonomide söz sahibi olmuştur. Ancak dünya ekonomisi üzerinde etkinlikleri devam etmekle birlikte 1960’lı yıllardan itibaren yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle bu politikalar da sorgulanmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar genel olarak devletin piyasaya müdahalesinin aslında faydadan çok zarar getirdiği yönünde olmuştur. Ardından da devletin piyasadan elini çekmesi gerektiğini, piyasanın serbestleştirilmesi gerektiğini ve devletin küçülerek piyasa üzerinde sadece kolaylaştırıcı bir rol sahibi olması gerektiğini savunan neoliberal iktisatçılar sahneye çıkmıştır. 1960’lı yılların sonlarına ve 1970’li yılların başlarına doğru devletin neredeyse her soruna çözüm olabileceği inancı giderek zayıflamış ve gözden düşmüştür. Bu durum

¹³Nazım Öztürk, “Ekonomide Devletin Değişen Rolü”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 39, Sayı 1, Mart 2006, s. 21.

neoliberalizmin görüşlerini tüm dünyaya kabul ettirebilmesi için bulunmaz bir fırsat yaratmış, 1970’li ve 1980’li yıllar neoliberalizm savunucularının birçok ülkeyi temelden etkileyecek şekilde sahneye çıktıkları yıllar olmuştur. Dünyaya kendini tanıtmaya yoğun şekilde 1970’li yıllardan sonra gerçekleşmesine karşın neoliberalizmin temeli 1944 tarihinde imzalanan Bretton Woods anlaşmasına kadar dayanmaktadır. 1944 yılında ABD’nin New Hampshire eyaletine bağlı bir bölge olan Bretton Woods’ta toplanan Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansı’nın ardından, Bretton Woods Anlaşması adında bir anlaşma imzalanmıştır. II. Dünya Savaşı’nın uluslararası mali ve parasal ilişkilerde yarattığı büyük karışıklık özellikle Avrupa ülkelerinin ekonomileri için yıkım olmuş, bu ülkelerin üretim gücünü son derece düşürmüş ve yatırımlarını azalmıştır. Bu karışıklık içerisinde imzalanan Bretton Woods Anlaşması’nın iki ekonomik önceliği vardı: Birincisi ekonomik kalkınma ve tam istihdam, ikincisi ise 1930’ların ekonomik milliyetçiliğine geri dönüşü engellemek üzere istikrarlı bir dünya ekonomik düzeni kurmak.¹⁴ Bu konferans sonucunda oluşturulan uluslararası para sistemi ile uluslararası ödemelerde kullanılacak yeni bir sistem geliştirilmiş ve daha sonra neoliberalizm uygulamalarında sıkça rol oynayacak olan Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF-1945) ve Dünya Bankası (World Bank-WB-1944) adında iki önemli kuruluş kurulmuştur.

Neoliberalizm fikrinin ilk ortaya çıktığı yıllarda, II. Dünya Savaşı’ndan galip çıkan SSCB’nin etkisi ve Doğu Avrupa ülkelerindeki komünizm yanlısı tutum Soğuk Savaş dönemlerinde sosyalist ideolojiye güç sağlamış, neoliberalizme kendini dünyaya kabul ettirme imkânı vermemiştir. Bunun yanında savaş nedeniyle ekonomileri oldukça

¹⁴Robert Gilpin, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*, (Çev.: Murat Duran, v.d.), Kripto Yayınevi, Ankara, 2011, s. 166-167.

zarar görmüş olan Avrupa devletleri, devletin ekonomi üzerindeki kontrolünün ekonomiyi düzeltmek için gerekli olduğuna inanmıştır. Dönemin ithal ikameci, korumacı ve devletçi politikaları da neoliberalizme bir türlü parlama fırsatı tanımamıştır. 1970’li yıllara gelindiğinde ise yeni bir kriz ortamı doğmuş ve bu kriz neoliberalizme kendini sinama imkânını sonuna kadar sağlamıştır. 1971 yılında önce ABD’nin daha sonra başka ülkelerin Bretton Woods Anlaşması’ndan çekildiklerini açıklamalarıyla petrol fiyatları artmaya başlamıştır. “II. Dünya Savaşı’nın ardından kurulan liberal ekonomik sistem, dünya ekonomisinde yüksek oranlı bir büyümenin gerçekleşmesini sağladı ve bugünkü küreselleşen ekonominin ortaya çıkmasının şartlarını hazırladı. Bu durum ABD, Batı Avrupa ve Japonya’dan oluşan Batı Bloku’nun yanında üçüncü dünya ülkelerinin çıkarlarına da hizmet etti. Ancak, 1968-1971 yılları arasındaki gelişmeler ABD’nin çıkarları ile bir bütün olarak uluslararası kapitalist sistemin çıkarları arasında ayrışma yaşanmasına neden oldu. Bu dönemde ABD’de ekonomik büyüme yavaşladı ve diğer Batı Bloku ülkeleri ABD’yi pek çok sahada geçmeye başladılar. ABD dünyadaki ekonomik hâkimiyetini kaybetmeye başlamıştı. Sonunda ABD, Bretton Woods sisteminin sürdürülmesi konusundaki yükümlülüklerine son verdi.”¹⁵ 6 Ekim 1973 tarihinde patlayan, Yahudilerin kutsal günü Yom Kippur’a (kefaret günü) denk gelmesi nedeniyle Yom Kippur Savaşı diye de bilinen Arap-İsrail Savaşı (6 Ekim 1973-26 Ekim 1973) sırasında İsrail’i destekleyen ABD ve ona destek veren ülkeleri cezalandırmak isteyen Arap ülkelerinin, bu ülkelere petrol satmayacağını ilan etmesinin ardından ise dünya genelinde petrol fiyatları inanılmaz oranda yükselmiştir. 1973 yılı Ekim ayının başlarında 3,02 ABD doları olan petrolün varil fiyatı ay ortasında 5,12 ABD

¹⁵Mehmet Altan, *a.g.e.*, s.12.

dolarına, 1974 yılının ilk günlerinde ise 11,65 ABD dolarına yükselmiştir.¹⁶ Petrol fiyatının çok kısa bir sürede yaklaşık dört katına çıkmasıyla birlikte 1929 yılındaki *Büyük Buhran*'ın ardından yine küresel çapta bir kriz dünyayı etkisi altına almaya başlamıştır. 1970'lerde ortaya çıkan ekonomik sıkıntıların ardından stagflasyon, Keynesyen modelin öngördüğü refah devleti anlayışının ve ekonomi politikalarının sorgulanmasına neden olmuştur. Keynesyen politikaların bir sonucu olarak sosyal refahın maksimizasyonu amacıyla devletin ekonomiye aktif ve kapsamlı müdahalelerde bulunmasını öngören ve piyasa ekonomisinin başarısızlıklarını ve yetersizliklerini ortadan kaldırma amacını gütmekte olan müdahaleci, düzenleyici, yeniden dağıtıcı ve girişimci bir devlet anlayışını ifade eden¹⁷ refah devleti istenilen sonuçlara ulaşamamıştır. Bu kriz yıllardır fırsat kollayan Friedman ve ekibi için bulunmaz bir fırsat yaratmış, sosyal devlet ve işçi hakları uygulamaları nedeniyle yeterince kâr edemeyen ve mevcut sistemi kendilerine daha çok kâr getirecek bir sistemle değiştirme imkânı arayan sermaye sahipleri ile neoliberaler aynı hedef etrafında birleşmiştir. Friedrich August von Hayek ve Milton Friedman gibi düşünürlerin önderliğinde neoliberalizmi kılavuz edinmiş yeni araştırma merkezleri ve akademik yayınlar oluşturulmuş, sermayenin de desteğiyle neoliberal fikirler kısa sürede akademik olarak da ön plana çıkarılmaya başlamıştır.

1980'li yılların sonuna gelindiğinde ise başta Latin Amerika ülkeleri olmak üzere gelişmekte olan birçok ülkenin içinde bulunduğu bütçe açıklarından kaynaklanan yüksek enflasyon ve borç krizinin aşılması için 1972-1974 yılları arasında IMF'de görev yapmış

¹⁶Goke Lalude, "A Post 1973 Oil Embargo, OPEC: A Critical Analysis" (1973 Petrol Ambargosu, OPEC: Eleştirel Bir Analiz, *International Journal of Pharmaceutical Sciences and Business Management*, Volume 3, No 2, 2015, s.26.

¹⁷Salih Alp, "Refah Devleti Düşüncesinin Gelişimi ve Bir Liberal Alternatif Olarak Üçüncü Sektör", *Maliye Dergisi*, Sayı 156, 2009, s. 266.

olan Ekonomist John Williamson (1937-...) *Washington Uzlaşısı (Konsensüsü)*¹⁸ fikrini ortaya atmıştır. 1970’li yıllarda yayılmasını başlatan neoliberalizm bu uzlaşi ile birlikte çok daha hızlı bir biçimde ve geniş bir alanda yayılma imkânı bulmuştur. IMF ve Dünya Bankası’nın arasında, gelişmekte olan ülkeler için tasarlanan bir dizi siyasal iktisadi uygulama ve tedbir olan Washington Uzlaşısı’nın uygulanmasını önerdiği politikalar ise şunlardır:

- “Mali disiplin,
- Kamu harcamalarında öncelik sırası (sağlık harcamaları, temel eğitim ve alt yapı gibi gelir dağılımını düzeltme potansiyeli olan kamu harcamalarına öncelik vermek),
- Vergi reformu (geniş vergi tabanı sağlayan),
- Faiz oranı serbestisi,
- Rekabetçi döviz kuru,
- İthalatın serbestleştirilmesi,
- Doğrudan yabancı sermaye akışının (yatırımlarının) serbestleştirilmesi,
- Özelleştirme,
- Deregülasyon (ekonomik bariyerleri kaldıran),

¹⁸ABD Hazine Bakanı Nicholas Brady’nin (1930-...) 1989 yılı Kasım ayında düzenlediği bir konferansta (komisyonun organizatörü John Williamson’dur) borç ödeme sorunları olan tüm üçüncü dünya ülkelerine yönelik olarak yeni krediler, birikmiş borçlarda indirim sağlamak ve borç yükünü azaltmak için yapısal uyum programları çerçevesinde arz yönlü iktisat politikaları önerilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, 1989 yılında kalkınma iktisatçısı John Williamson tarafından ‘Washington Uzlaşısı’ olarak adlandırılan neoklasik/neoliberal bir politika paketi gündeme gelmiştir. Bu paket başta Latin Amerika ülkelerine yönelik politika düzenlemeleri için kullanılmış daha sonra diğer yeni gelişen ekonomiler ve piyasa ekonomisine geçmeye çalışan eski sosyalist ülkelerde uygulamaya sokulmuştur. Washington Uzlaşısı, merkezi Washington’da bulunan üç önemli kurumun -Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, ABD Hazine Bakanlığı- ülkelere tavsiye ettikleri ortak iktisat politikalarını ifade eder. Daha sonra bu uzlaşiya Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Merkez Bankası da katılmıştır. Williamson, Washington Uzlaşısını makroekonomik tedbirler, dış uyum, yurtiçi liberalizasyon ve serbest pazar politikaları olarak dört ana bölümde özetlemektedir. (Cin, Tekgül, 2015: 248)

- Mülkiyet haklarının güvence altına alınması.”¹⁹

Söz konusu tasarı finansal ve ticari serbestleşmeyi öngören bir acil eylem planı şeklinde IMF ve Dünya Bankası tarafından krizde olan ülkelere önerilmiş ve krizi aşmak amacıyla olan bu ülkeler tarafından uygulamaya alınmıştır. Bu kapsamda birçok ülke IMF programları çerçevesinde bu politikaları uygulamıştır. Türkiye’nin Ağustos 1989 tarihli IMF anlaşması da bu ilkeler çerçevesinde hayata geçirilmiştir.

1980’lerin sonuna gelindiğinde artık iki kutuplu dünya düzenin sonuna yaklaşmış, SSCB’nin güç kaybı dağılmaya doğru giden sürecin işaretçisi olmuştur. SSCB’nin dağılmasıyla beraber sol hareketler ve ideolojiler iyice zayıflamış, bu zayıflık neoliberalizm için yayılmanın önünü açan etkenlerden birisi olmuştur. Neoliberalizmin ilk ortaya çıktığı yıllarda özellikle SSCB’nin dünya üzerindeki etkinliği nedeniyle güçlü olan sol görüşler ve sola yakınlık zayıfladıkça neoliberalizm güçlenmiş, neoliberalizm güçlendikçe tüm dünyada piyasayı kontrol eden, müdahaleci devlet anlayışı giderek zayıflamıştır. Neoliberalizmin giderek artan popülaritesi Latin Amerika’nın ardından 1980’li yıllarda Avrupa’yı da etkisi altına almıştır. Bu dönem şu şekilde özetlenebilir: “1970’li yıllardan sonra Avrupa’da ve gelişmekte olan ülkeler bazında yaşanan işsizlik, kâr oranlarının azalması, dış ticaret olanaklarının ortadan kalkması gibi bunalım koşullarına bir alternatif olarak oluşturulan neo-liberal kurumlar, ‘yapısal uyum’ ve ‘istikrar’ adı altında bir takım politikaları hayata geçirmeye başlamışlardır. Bu yeni dönemde izlenen ekonomik ve politik felsefe *yeni sağ (new right)* olarak adlandırılan neo-liberal politikalar. İngiltere’de Thatcher, Amerika’da Reagan’ın iktidara gelmesi ile hayat bulan neo-liberal politikalar, sosyal devlet anlayışının gözden düşmesi

¹⁹John Williamson ,“The Strange History of the Washington Consensus” (Washington Konsesüsü’nün İlginç Tarihi) , *Journal of Post Keynesian Economics*, Volume 27, No. 2, 2004-5, s. 196.

konusundaki en büyük değişkenler arasında yer almaktadır.”²⁰ 1979 yılında İngiltere’de *Başka Alternatif Yok (There Is No Alternative-TINA)* sloganıyla Margaret Thatcher’ın (1925-2013), 1981 yılında ABD’de Ronald Reagan’ın (1911-2004) iktidara gelmesi ise adeta neoliberalizmin dünyaya zaferini ilan etmesi olmuştur. Neoliberalizm ABD’deki varlığını aslında Reagan’dan önceki Başkan Jimmy Carter’ın (1924-...) döneminde Amerikan Federal Bankası’nın başında olan Paul Volcker’ın (1927-...) öncülüğünde hissettirmeye başlamıştır. Volcker’ın görevine devam ettiği Reagan döneminde ise neoliberalizmin ABD’deki varlığı perçinlenmiştir. Neoliberalizm, 1960’lı yılların sonundan başlayarak özellikle Latin Amerika ülkelerinde varlığını göstermiş olsa da ABD ve İngiltere’nin bu konudaki öncülüğü neoliberal politikaların dünya üzerindeki yayılımını hem güçlendirmiş hem kolaylaştırmıştır.

Büyük bir hızla dünyaya yayılan, başta Latin Amerika ülkeleri olmak üzere birçok ülkede geniş bir uygulama alanı bulan neoliberalizm zaman içerisindeki başarısız uygulamalar nedeniyle 1990’lı yıllarda ekonomik krizlere neden olmuş ve yavaş yavaş sorgulanır hale gelmiştir. Kendisini temelde insanları ve piyasaları özgürleştiren, bu özgürleşme sayesinde de ekonomik büyüme sağlayan bir sistem olarak tanımlayan neoliberal sistem bu iddiasını hayata geçirmeyi başaramamıştır. Hatta Latin Amerika’da büyümeyi sağlayamadığı gibi aksine büyümeyi yavaşlattığı²¹ yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. Neoliberalizmin uygulandığı tüm ülkelerde giderek artan bu eleştiriler karşısında ABD’de Bill Clinton (1946-...) ve İngiltere’de Tony Blair (1953-...) hükümetleri neoliberal politikaları benimseyen ancak buna sol partilerin bazı sosyal

²⁰Fusun Kökalan Çımrın, “Küreselleşme, Neo-Liberalizm ve Refah Devleti İlişkisi Üzerine”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı 23, Güz 2009, s.200.

²¹Ha-Joon Chang, Ilene Grabel, *Reclaiming Development an Alternative Economic Policy Manual (Kalkınma Yeniden: Alternatif İktisat Politikaları Elkitabı)*, Zed Books, Londra, 2005, s. 17.

politikalarını da eklemleyen bir orta yol (diğer adıyla üçüncü yol) geliştirmiştir.²² Üçüncü yol, çok kısa bir tanımla özel sektör önderliğinde ilerleyen ekonomik büyümenin, her vatandaşa sağlanacak belirli düzeyde bir sosyal hizmetle birleştirilerek sürdürülmesini amaçlamıştır. “Sol düşüncenin yeni bir biçimi olarak ortaya çıkan üçüncü yol da ileri sürdüğü toplumsal değerleri gerçekleştirmemiştir. Ancak felsefi muhafazakârlık ve bireyin sorumluluğu gibi düşünceleriyle liberal sağın özelliklerini sahiplenmiştir. Neoliberalizm, solu sağlaştırırken muhafazakâr sağı da liberal kılıfa sokarak yeni sağ adıyla tanımlamıştır.”²³

2000’li yıllara gelindiğinde neoliberal politikalara karşı tepkilerin giderek arttığı görülmektedir. 1990’ların sonlarında yaşanan Asya Ekonomik Krizi ve onu takip eden Brezilya ve Rusya Ekonomik Krizleri nedeniyle gözler dünya genelinde yaşanan gelir dağılımı eşitsizliğine çevrilmiştir. Bu eşitsizliği protesto etmek için dünya genelinde farklı ülkelerde gerçekleştirilen eylemlerin son noktası 2001 yılında G-8 Zirvesi olmuştur. Steger ve Roy bu gösterileri şu şekilde değerlendirmektedir: “Ağustos 2001’de İtalya’nın Cenova kentinde düzenlenen G-8 Zirvesi’nde gerçekleştirilen kitlesel protesto gösterileri, dünyanın dört bir yanındaki milyonlarca insanın, neoliberalizmin sınırsız tüketici arzularıyla beslenen tek bir küresel pazar rüyasını reddettiğini gösterdi.”²⁴ Ancak 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’de bulunan Dünya Ticaret Merkezi Kulelerine uçakla gerçekleştirilen intihar saldırıları tüm dünya üzerinde yeni bir şok dalgası yaratmıştır. Bu güvenlik krizi o güne kadar zaman zaman farklı görünümeler altında da olsa varlığını sürdüren neoliberalizm için yeni bir yayılma imkânı sunmuştur. “Böylece, XXI. yüzyılın ilk yıllarında, neoliberal pazar dili, yeni muhafazakâr güvenlik gündemiyle birleşti.

²²Manfred B. Steger, Ravi K. Roy, *a.g.e.*, s. 50.

²³Halil Güner, *1980 Sonrasında Dünya’da ve Türkiye’de Küreselleşme ve Sosyal Devletten Uzaklaşma*, Doktora Tezi, Muğla, 2010, s. 258.

²⁴Manfred B. Steger, Ravi K. Roy, *a.g.e.*, s. 120.

Ülkelere, ya terörizme karşı ‘dünya’ neoliberalizm lideri Amerika Birleşik Devletleri ile birlikte ‘medeniyet’ tarafında durmaları gerektiği ya da kötü seçimlerinin sonuçlarıyla yüzleşmek zorunda kalacakları söyleniyordu... 2003 yılında Irak işgaline karşı çıkan Fransa, Almanya ve Rusya gibi ülkeler, itaatsizlikleri için yüksek bir bedel ödedi: intikamcı Bush yönetimi, onları yıkılmış bir ülkenin yeniden inşası için yapılacak kârlı sözleşmelerden mahrum bıraktı.”²⁵

2.2. Neoliberalizm

“Dünyayı yorumlamanın ve geleceğe ilişkin bir devlet, ekonomi, siyaset, toplum ve insan tasarımı sunmanın araçları olan ideolojiler, öngörülen düzenin meşrulaştırılmasına hizmet eden düşünce, değer ve inançlar bütünü olarak, hem ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmeleri etkilemekte hem de bu gelişmelerden etkilenmektedir. İdeolojiler bu bağlamda zaman içinde ekonomik ve toplumsal değişimlere koşut olarak değişebilmekte ve değişen sınıfsal dengelerin sonucunda, yeni değer ve inançları yükseltmektedir. Neo-liberalizm de, ‘neo-’ ön ekiyle, 20. yüzyılda gücünü yitiren 19. yüzyılın güçlü ideolojisi liberalizmin, 1970’lerin sonunda yeni bir biçimde siyasal sahneye çıkması anlamını taşımaktadır. Ne var ki, neo-liberalizm konusunda tek bir tanımdan söz etmek olanaklı gözükmemektedir. Ancak, değişen vurgulara karşın, sermayenin ideolojisi olduğu konusunda genel bir uzlaşmanın varlığı tartışma götürmemektedir.”²⁶ Kökleri, zaman içerisinde *klasik*, *sosyal* ve *neo* olarak türlere ayrılan liberalizm kavramına dayanan, temelde insanları özgürleştirmeyi vadeden ve bunun ancak ekonomik özgürleşme yoluyla gerçekleşeceğini öne süren neoliberalizm

²⁵Manfred B. Steger, Ravi K. Roy, *a.g.e.*, s.121.

²⁶Oya Çitçi, “Yeni Siyaset: Neoliberalizm ve Postmodernizmin Siyasal Projesi”, *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, No 2, Ekim 2008, s. 5.

kavramını tek bir tanımla açıklamak gerçekten de oldukça güçtür. Çünkü neoliberalizm kavramı hem ekonomik, hem sosyal, hem de politik alana yayılmış, adeta yeni bir dünya düzeni vadeden oldukça karmaşık bir kavramdır. Neoliberalizm gerçeği zaman içerisinde tüm dünyaya kendisini kabul ettirirken bir yandan devlet yapısında kurumsal reformlar gerçekleştirmiş, bir yandan küçülen devlet yapısından boşalan alanların özel sektör tarafından doldurulmasını sağlamış, bir yandan zaman içerisinde işlevi değişen uluslararası kuruluşlar aracılığıyla devletlerarası ilişkilerde değişikliklere yol açmış, bir yandan da üretim süreçlerini temelden değiştirmiş ve bu sayede neredeyse temas etmediği hiçbir alan bırakmamıştır. Düşünsel tarihi daha eskilere dayanıyor olmasına karşın uygulamaya koyulma tarihi 1960'lar olan neoliberalizm kavramı durağan bir kavram da değildir. Neoliberalizm, zaman içerisinde eksik kaldığı noktaları tamamlamak, karşı karşıya kaldığı krizlerden ve kendisine yöneltilen eleştirilerden kurtulmak adına tam karşısında durduğu Keynesyen politikaları dahi bünyesine katmaktan çekinmemiştir. Bununla birlikte neoliberalizm kavramı küreselleşme kavramı ile de iç içe geçmiştir.

Neoliberalizmi en temel söylemleriyle tarif etmek gerekirse neoliberalizm, bireysel girişim özgürlüğü, güçlü bir özel mülkiyet hakkı, serbest piyasa ve serbest ticaret ile insanlara en iyinin sunulmasını amaçlayan ekonomi politik bir teoridir. “Özü itibariyle ekonomi politik bir teori olan neoliberalizm, en yüksek refah düzeyine ulaşmak için bireysel girişimciliğin serbestleştirilmesini, mülkiyet haklarının güvence altına alınmasını, serbest ticaret uygulanmasını ve iktisadi kararların alınmasında devletin değil serbest piyasanın hâkim olmasını önermektedir.”²⁷ Başka bir bakış açısıyla

²⁷David Harvey, “Neoliberalism As Creative Destruction” (Yaratıcı Yıkım Olarak Neoliberalizm), *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 2007, s. 2.

“neoliberalizm, çağdaş kapitalizmin rasyonalitesidir - arkaik referanslarından kurtulmuş, tarihsel bir yapı ve varoluşun genel normu olarak tamamen kabul edilmiş bir kapitalizm. Neoliberalizm, insanların evrensel rekabet ilkesi uyarınca yönetilmesinin yeni bir tarzını belirleyen söylemlerin, pratiklerin, düzeneklerin bütünü olarak tanımlanabilir.”²⁸ “Bu teoride devletin rolü bu tür uygulamaların yaratılmasını ve korunmasını sağlayacak bir yasal çerçeve hazırlamaktır. Neoliberalizme göre devlet paranın bütünlüğü ve kalitesi ile ilgilenmelidir. Ayrıca asker, polis, savunma ve yargı faaliyetlerinin de özel mülkiyet hakkını ve serbest piyasayı koruyacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Dahası eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve çevre kirliliği gibi alanlarda hâlihazırda bir pazar bulunmuyorsa devlet bunları kurmalıdır. Ancak bu görevlerin dışında devletin bir girişimi olmamalıdır.”²⁹ “İnsanların özgürlüğe kavuşabilmesi için de hayatın her alanında yer almalarına imkân tanınmalıdır. Bireyler devletin kendilerine dağıtacaklarına razı olmak yerine kendi hayatlarının sorumluluğunu almalıdırlar.”³⁰ Toplumdan ziyade bireyselliğe vurgu yapan, en büyük iddialarından birisi insanları özgürleştirmek olan neoliberalizme göre bu özgürlüğün yolu da ekonomik özgürlükten geçmektedir. Çünkü “politik özgürlüğü sağlayacak olan şey ekonomik özgürlüktür.”³¹

Neoliberalizmin ana fikrinin ne olduğu ayrıntılarıyla ele alındığında Türkçe’ye Parasalcılık olarak giren Monetarizm Teorisi’nin de yaratıcısı ve neoliberalizmin fikir babalarından olan Milton Friedman’ın görüşlerini göz ardı etmek mümkün değildir. “Friedman’a göre insan (birey), tipik liberal tanıma uygun olarak, rasyoneldir. Kendi

²⁸Pierre Dardot, Christian Laval, *The New Way Of The World: On Neoliberal Society*, Verso, London, 2013, s.4.

²⁹David Harvey, *a.g.e.*, 2007, s. 22.

³⁰Gavin Kendall, “What Is Neoliberalism?” (*Neoliberalizm Nedir?*), TASA 2003 Conference, University of New England, 2003 s. 2.

³¹Milton Friedman, *Capitalism and Freedom (Kapitalizm ve Özgürlük)*, The University of Chicago Press, Chicago, 1982, s. 8.

çıkarını maksimize etmeye çalışır, bunun için rasyonel davranışlar ve seçimler gerçekleştirir. Ancak Friedman’a göre, insanlar aynı zamanda kusurlu varlıklardır. Gücü eline geçiren insan, kendi çıkarını diğerlerine dayatmaya çalışacaktır. Bu nedenle, Friedman için güç yoğunlaşması özgürlüğün önündeki en büyük tehlikedir. Güç yoğunlaşmasını engellemek için ekonomik ve siyasal güçlerin birbirinden ayrılması gereklidir.”³² SSCB’yi ve Nazi Almanyası’nı bu güç yoğunlaşmasının en net örnekleri olarak tanımlayan Friedman, neoliberalizmin diğer fikir babası Hayek gibi, sosyalizm ve faşizmin aynı şeyler olduğu iddiasındadır.³³ Neoliberalizmin esasını özgürlük olarak belirleyen Friedman özgür insanların ‘devlet benim için ne yapabilir?’ sorusunu sormayacaklarını, çünkü bu sorunun devletin patron olduğunu, vatandaşın ise onun himayesinde bulunduğunu kabul etmek anlamına geldiğini savunmaktadır. Ona göre özgür insan ‘ben devletim için ne yapabilirim?’ sorusunu da sormaz, çünkü bu da devleti ilahi bir güç vatandaşı ise ona hizmet eden bir hizmetkâr olarak kabul etmek demektir. Devlet onu oluşturan bireylerin bir toplamıdır, ne onların üstünde ne de altındadır. Bu nedenle özgür insan bireysel sorumluluklarını ortaya çıkarmak, amaç ve hedeflerine ulaşmak ve her şeyden önemlisi özgürlüğünü korumak için ‘ben ve yurttaşlarım devlet aracılığıyla ne yapabiliriz’ sorusunu sormalıdır.³⁴ “Devlet özgürlüklerin korunması için önemlidir ve var olmalıdır, ancak devleti özgürlükler için bir tehlike olmaktan alıkoymak için ne yapılabilir? Öncelikle devletin ölçeği daraltılmalıdır.”³⁵ Neoliberalizmin devlete bakış açısına göre devlet, vatandaşlarını dış düşmanlardan koruyan, vatandaşlarının özgürlüğünü ve özerkliğini kollayan, farklı ekonomik aktörlerin işbirliğine izin verecek etkin bir yapı kuran ve nüfusun bütünlüğünü koruyan küçük bir role sahip olmalıdır. Öte

³²Ceren Kalfa Ataay, “Hayek ve Friedman’ın Devlet Anlayışı”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Mart 2016, s. 143.

³³*a.e.*, s. 143.

³⁴Milton Friedman, *a.g.e.*, s. 1-2.

³⁵*a.e.*, s. 2.

yandan, Friedman neoliberal politikalar sonucu özgürlüğüne kavuşmuş toplumlarda bile kesin bir özgürlük olamayacağını ancak, devletin böyle toplumlarda insanlar arasındaki günlük ilişkileri düzenleyen, farklılıklar arasında arabuluculuk eden bir pozisyonda olması gerektiğini belirtmiştir; “çünkü gündelik hayattaki ilişkiler bir oyunca, bu oyunun kurallarını oyunun tarafları benimsemeli, tarafların benimseyeceği kuralları ise belirleyen ve yürüten bir güç olmalıdır.”³⁶

Neoliberalizmin kalelerinden olan Chicago Okulu’nun görüşlerini savunanlara göre ekonomide yüksek enflasyon ya da artan işsizlik gibi bir problem varsa bunun nedeni de piyasanın tam anlamıyla serbest olmamasıdır. Piyasanın önündeki tüm engeller kaldırılmalı, vergilendirmelerden uzak durulmalı, ülkeler arasında sınırlar olmamalı ve devlet piyasaya yönelik düzenlemelerden vazgeçmelidir. Devletin rolü, serbest piyasanın işlemesi için kurumsal alt yapıyı oluşturmaktır ve hatta devlet bizzat piyasayı oluşturabilir. Ancak devlet piyasaya doğrudan müdahale, pazarlama, üretim gibi yollarla doğrudan iktisadi sürece müdahaleden kaçınmalıdır. “Chicago kökenli ekonomistlere göre eğer ekonomi yüksek enflasyonla karşı karşıya bulunuyorsa, Friedman’ın katı monetarizm teorisine göre bunun kaçınılmaz sebebi, yanlış politika yapımcıların piyasanın kendi dengesini bulmasına izin vermekten ziyade, sisteme aşırı derecede fazla para girişine imkân sağlamalarıydı. Aynen ekosistemlerin kendi kendilerini düzene sokması, kendilerini bir dengede tutması gibi, kendi haline bırakılan piyasa da tam doğrulukta bir fiyata sahip ürünlerin doğru miktarda ve bu ürünleri satın alabilecek kadar doğru ücretler alan işçiler tarafından üretilmesini sağlayacaktı (geniş istihdam, sınırsız yaratıcılık ve sıfır enflasyondan müteşekkil bir cennet bahçesi).”³⁷

³⁶Milton Friedman, *a.g.e.*, s. 25.

³⁷Naomi Klein, *Şok Doktrini, Felaket Kapitalizminin Yükselişi*, (Çev.: Selim Özgöl), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 66.

2.3. Liberalizm ile Farklılıkları

Liberalizm kavramının temeli, Fransa’da *fizyokratlar* olarak bilinen bir grup filozofun liderliğini yapan XVII. yüzyıl düşünürlerinden François Quesnay’ın (1694-1774) görüşlerine kadar uzanmaktadır. Quesnay “devletin piyasalara müdahalesine karşı çıkmış ve bunun bazı istisnalar dışında topluma zarar verdiğini ileri sürmüştür. Fizyokratların felsefesi ‘*bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*’ anlamına gelen *laissez-faire, laissez-passer* (okunuşu, *lese fer lese pase* şeklindedir) idi. Bu sloganla özetlenen tema aynı dönemde yaşayan İskoç ahlak felsefecisi ve modern ekonominin kurucusu kabul edilen Adam Smith’in (1723-1790) görüşlerinin de temelini oluşturmuştur.”³⁸. Ardından, modern ekonominin kurucusu olarak kabul edilen XVIII. yüzyıl düşünürlerinden Adam Smith’in çalışmaları ile ekonomik liberalizm hüviyeti de kazanan kavram, XX. yüzyılda Friedrich August von Hayek ve Milton Friedman’ın çalışmalarıyla neoliberalizm adıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Kavram, tarihsel gelişim süreci içinde klasik, sosyal ve neo olarak türlere ayrılarak özellikle devletin görev alanının genişliği, devletin üretim sürecindeki sınırları, sosyal devletin kapsamı ve piyasanın yapısı gibi konularda farklı görüşler türetmiştir. Ancak bu üç tür de bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet ilkeleri gibi liberalizmin temelini oluşturan ilkelere mutabık kalmıştır. Klasik liberalizmin devamı olarak da görülen neoliberalizm, temel ilkeler konusunda klasik liberalizmle mutabık kalmış ve bu ilkeler üzerine eklemelerde bulunarak onları genişletmiş olmasına karşın, bazı konularda klasik liberalizmden ayrılmıştır. Üç tür arasındaki görüş farklılıkları genel olarak temel ilkelerin sınırlarında ya da ayrıntılarında ortaya çıkmaktadır.

³⁸Mehmet Altan, *a.g.e.*, s.33.

Neoliberalizm ile liberalizmin farkı Chicago Okulu ve Friedman'ın neoliberalizm anlayışı çerçevesinde değerlendirildiğinde en temel farklılık Friedman'ın devlet için öngördüğü rol konusunda ortaya çıkmaktadır. Friedman devletin, klasik liberalizmin biçtiği iç ve dış güvenliğin sağlanması ve adaletin temin edilmesi rollerinin dışında rekabetin teşvik edilmesi, mülkiyet haklarının uygulanmasını sağlamak ve para politikası için bir çerçeve oluşturulması gibi görevler de üstlenmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak klasik liberalizmle neoliberalizmin devletin rolü konusunda ayrıştığı en temel konu refah devleti anlayışında olmuştur. Klasik liberalizmden farklı olarak neoliberalizm tarafından “devlet ya da kamu, müdahale ile özdeş görülmüş ve kamu yararı veya kamu malları gibi konularda klasik liberalizmden farklı bir bakış açısı sergilemişlerdir. Refah devletinin her türlü politikasının, devletin müdahale alanını genişlettiğini ve bu alandan devletin uzaklaştırılması, işlevlerinin piyasaya devredilmesi gerektiğini savunmuşlardır.”³⁹

Klasik liberalizmin temel yapıtaşları olan negatif özgürlük anlayışı, özel mülkiyet, girişim özgürlüğü ve piyasaya atfedilen önem noktalarında klasik liberalizmle aynı görüşleri savunan neoliberalizm bazı noktalarda farklı görüşler benimsemiştir: “Temel farklılık, neoliberalizmin küresel bir ekonomik sistemin çerçevesini çizmesi, neoliberal devletin artık yalnız ulusal sermayenin değil, uluslararası sermayenin çıkarlarına da hizmet etmesi gerekliliği noktalarında ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, küresel sermayenin ve ulus aşırı şirketlerin karar süreçleri içinde yer alması ve önlerine çıkabilecek ulusal sınırlamaların kaldırılması neoliberalizmin temel amaçları arasında yer almaktadır.”⁴⁰ Ekonominin siyasetten arındırılması gerektiği fikrinde olan

³⁹Ayşegül Tayyar, Birol Çetin, *a.g.e.*, s. 110.

⁴⁰Oya Çitçi, *a.g.e.*, s. 6.

neoliberalizmin siyasi olarak klasik liberalizmden ayrıldığı bir nokta daha bulunmaktadır: “Yükselme aşamasında, ekonomik bir güç haline gelen burjuvazinin siyasal süreçte yer almasını temsile dayanan meclislerin oluşmasında gören ve böylelikle temsili demokrasinin gelişmesine temel sağlayan klasik liberalizmden farklı olarak, neo-liberalizm temsili demokrasinin eleştirisinden yola çıkmaktadır. Ulusal sınırlar ve ulus devlet çerçevesinde işleyen temsili demokrasinin yasama süreçleri küresel sermayenin talepleri açısından ağır ve pahalıdır.”⁴¹ Neoliberalizmin siyasetin elini ekonomiden çektiği planı şu şekilde de özetlenebilir: “Uluslararası sermaye ekonomiyi yönetsin, siyaset ise daha başka şeylerle uğraşsın.”⁴²

2.4. Chicago Okulu Ekolü ve Chicago Boys

Chicago Okulu en temel haliyle, ABD’de bulunan ve John D. Rockefeller tarafından 1890 yılında kurulan Chicago Üniversitesi’nin iktisat bölümünde ekonomik sistemin felsefesi, ekonomi siyaseti tercihleri ve kavramı ile düşünceler üreten bir ekonomi bölümü ekolüdür. Bu ekolün etkisi özellikle Keynesyen politikaların popülerliğini yitirdiği dönemde tüm dünyaya yayılmıştır. Latin Amerika ekonomisinde neler olduğunu ve Chicago Okulu’nun orada neyin deneyini gerçekleştirdiğini incelemeyen önce okulu genel olarak gözden geçirmekte fayda bulunmaktadır. Chicago Okulu’ndaki programın ana kaynağı *Chicago Geleneği*’dir. 2014 yılından bu yana Belçika Maliye Bakanlığı görevini yürüten Ekonomist Johan van Overtveldt (1955-...) okulun beş temel özelliğini şu şekilde tanımlamaktadır:

- “Fanatik bir iş ahlakı,

⁴¹Oya Çitçi, *a.g.e.*, s. 6.

⁴²Alpaslan Işıklı, “Küresel Prezidyumun Üyeleri: DB, DTÖ, IMF”, *2023 Dergisi*, Sayı 16, 2002, s.31.

- Ekonominin günlük hayatla en yüksek ilişkisi olan gerçek bilim dalı olduğu inancı,
- Skolastik ve akademik başarı vurgusu,
- Her şeyi sürekli olarak sorgulamaya hazır olma,
- Chicago Üniversitesi'nin ilham veren izolasyonu.”⁴³

Chicago Okulu'ndaki eğitim, ekonomi bilimi ve ekonomi politikası arasındaki fark üzerine kurgulanmıştır. Onlara göre iyi bir ekonomi bilimi etkili ekonomik politikayı besler. “Serbest piyasanın devletler ve insanlar için en iyisi olduğuna inanan Chicago profesörleri piyasaya ilişkin iki önemli inanca sahipti: 1) serbest piyasa kendisini etkin bir biçimde düzenler, 2) bu serbest piyasalar ülkelerdeki verimli kaynakların dağıtımının düzenlenmesindeki en iyi yolu yoldur. Bu sebepten ötürü ekonomistler, bir ülkeyi maksimum verimliliğine ulaştıracak etkin politikacıları etkileyebilmek için bir politikanın sahip olacağı etkileri aydınlığa kavuşturmalıdır. İyi ekonomistler en iyi politikaların belirlenmesi ve önlemlerin alınabilmesi için ekonomik olguları ortaya koyarlar. 1970'lerin başında Chicago Üniversitesi'ne burslu olarak seçilen öğrenciler bu prensipleri uygulama geçirdiler.”⁴⁴

Chicago Okulu ile Latin Amerika ve özellikle Şili arasındaki ilişkinin başlaması ise 1956 yılında üniversite ile Şili Papa Katolik Üniversitesi⁴⁵ arasında gerçekleştirilen

⁴³Johan van Overtveldt, *The Chicago School: How the University of Chicago Assembled the Thinkers Who Revolutionized Economics and Business (Chicago Okulu: Chicago Üniversitesi Ekonomide ve İş Dünyasında Devrim Yaratın Düşünürleri Nasıl Bir Araya Getirdi?)*, Agate Publishing, Chicago, 2007, s. 20.

⁴⁴Josephine B. Reinhardt, "Los 'Chicago Boys': A Powerful Exchange of People and Ideas Between Chile and Chicago" (Chicago Boys: Şili ve Chicago Arasında Güçlü Bir İnsan ve Fikir Mübadelesi), *Honors Theses*, Paper 41, 2012. s. 59.

⁴⁵Şili Papa Katolik Üniversitesi, 21 Haziran 1888 tarihinde Şili'nin başkenti Santiago'da Başpiskopos Mariano Casanova (1833-1908) tarafından kurulmuştur. Kuruluş amacını, akademik mükemmellik ve Hristiyan doktrinine dayalı bir eğitimi harmanlayabilen bir kurum yaratmak olarak açıklayan Şili Papa Katolik Üniversitesi, Valparaíso Papa Katolik Üniversitesi ile birlikte ülkedeki iki Papa Katolik üniversitesinden biridir. Hukuk Fakültesi ile Fen Bilimleri ve Matematik Fakültesi olmak üzere iki fakülteyle kurulan üniversitenin ilk rektörü Joaquín Larraín Gandarillas (1822-1897) olmuştur.

anlaşma sonucu gerçekleşmiş ve 1957 yılı ile 1970 yılı arasında 100 Şilili öğrencinin Chicago Üniversitesi'nde eğitim almasını öngören Şili Projesi doğmuştur. Proje kapsamında seçilen öğrencilerin okul taksitleri ve harcamaları ABD'li vergi mükellefleri ve ABD vakıfları tarafından karşılanmıştır. Şili ile başlayan proje daha sonra bütün bölge ülkelerini kapsayacak şekilde genişletilmiş ve her ülkeden daha sonra *Chicago Boys* olarak adlandırılacak başarılı öğrenciler Chicago Üniversitesi tarafından burslandırılmıştır. “Özellikle Arjantin, Brezilya ve Meksika'dan ağırlıklı bir katılım sağlayan program 1965'te Latin Amerika çapında bütün öğrencileri kapsar hale geldi. Bu genişlemenin finansmanı ise Ford Vakfı'nın bağışlarıyla karşılanıyordu.”⁴⁶

Okul, öğrenci seçiminde oldukça seçici davranmıştır. Seçim yapılırken parlak öğrencilere yönelik bir çalışma yapılmış, yalnızca sınıflarının en iyisi durumda olan öğrencilere burs sınavlarına girmeleri teklifinde bulunulmuştur. Pinochet hükümeti döneminde bakanlık yapacak olan Sergio de Castro⁴⁷(1930-...) bu okuldan burs kazanan

Üniversite ve Vatikan arasında üniversite kurulduğu tarihten itibaren yakın ilişkiler mevcuttur. Üniversitenin kurulma kararı, 28 Temmuz 1889'da Papa XIII. Leo'nun (1878-1903) onayını ve kutsamasını almıştır. Bu bağ 40 yıl sonra 11 Şubat 1930 tarihinde Papa XI. Pius (1857-1939) resmîyete dökülmüştür. Üniversite, kilisenin faaliyetlerine katılmayı ve İlahiyat Fakültesi kurmayı resmi olarak taahhüt etmiştir. İlahiyat Fakültesi 1 Mayıs 1935 tarihinde akademik faaliyetlere başlamıştır. Bu fakültenin kuruluşunun ardından üniversite kilisenin bir organı olarak kendisine verilen görevleri yerine getirmeye hazır hale gelmiş olan 'Katolik' ve 'Papa' (Papalığa ait olan) unvanlarını almaya hak kazanmıştır. Carlos Casanueva Opazo'nun (1874-1957) rektörlük görevini yürüttüğü 1920-1953 yılları arasında altı yeni fakülte (Mimarlık, Ticari Bilimler, Felsefe, Tıp, Teknoloji ve İlahiyat) kurularak üniversite genişletilmiştir. Rektörlük görevi 2010 yılından bu yana Ignacio Sánchez (1961-...) tarafından yürütülmektedir. (<http://www.uc.cl/en/the-university/historia> Erişim Tarihi: 11.01.2017) Üniversite derecelendirme kuruluşlarından Times Higher Education's tarafından öğrenme ortamları, araştırma kapasitesi, yayın sayısı, öğrenci ve öğretim görevlisi sayısı gibi kriterler temel alınarak yapılan 2017 Dünya Üniversiteler Sıralamasında ilk 500 üniversite içinde yer almaktadır. (<https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/pontifical-catholic-university-of-chile#ranking-dataset/589595> Erişim Tarihi: 11.01.2017)

⁴⁶Naomi Klein, *a.g.e.*, s. 80.

⁴⁷Sergio de Castro 1930 yılında Şili'nin başkenti Santiago'da dünyaya gelmiştir. İşletme Mühendisliği üzerine lisans eğitimi Şili Katolik Üniversitesinde, doktora eğitimini ise Chicago Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Doktora eğitimin ardından Şili'ye dönerek Şili Katolik Üniversitesinde akademisyen olarak görev yapmıştır. Burada İktisat Fakültesi Dekanlığına kadar yükselmiştir. Augusto Pinochet'in 11 Eylül 1973 tarihinde gerçekleştirdiği darbeye yönetimi ele geçirmesinin ardından önce Ekonomi Bakanı olarak atanmış ve 1974-1976 yılları arasında bu görevi yürütmüştür. 1976 yılında Ekonomi Bakanlığı'ndan Maliye Bakanlığı'na atanmış ve 1982 yılına kadar bu görevi yürütmüştür. Pinochet

ilk öğrenciler arasında yer almaktadır. Bu burs imkânı ilk etapta Şilili öğrenciler için saygın bir ekonomi okulunda eğitim almak ve kendilerini geliştirmek anlamına geliyordu. “İlerleyen zamanlarda bu değişim programının aslında beyin yıkama amacıyla yapıldığı eleştirileri yapılmaya başlanmıştır. Ancak bu eleştirileri boşa çıkaracak şekilde öğrenci seçimleri ideolojik veya politik temellere göre değil adayların ekonomi bilgisine göre yapılmıştır.”⁴⁸ 1950’li yılların sonuna doğru okulunu bitiren öğrenciler teker teker Şili’ye dönmeye ve Şili’yi dönüştürmek gibi büyük hedeflerle Şili Katolik Üniversitesi’nde ders vermeye başlamıştır. Chicago Boys olarak bilinen bu öğrenciler özellikle darbe gerçekleştirilen Latin Amerika ülkelerinde darbe sonrası askeri yönetimlerde ekonominin başına getirilmiştir. Dahası, bir sonraki bölümde detaylıca ele alınacağı üzere bu ülkelerde gerçekleştirilen darbelerde Chicago Boys aktif rol oynamıştır. Chicago Boys’un darbe sonrasında ekonomi yönetiminde en çok söz sahibi olduğu ülke ise Şili’de olmuştur. Bu ekibin arasında Pinochet hükümeti döneminde kendilerine hem siyasette hem bürokraside önemli pozisyonlar bulmuş olan Álvaro Bardón (1940-2009), Juan Carlos Méndez (1945-2013), Andrés Sanfuentes (1939-...), Sergio de la Cuadra (1933-...), Miguel Kast (1948-1983), Jorge Cauas (1934-...) ve José Piñera (1948-...) gibi isimler de bulunmaktadır. Öte yandan, öğrencilerin hepsi eğitimlerinin ardından ülkelerine dönmek konusunda istekli olmamış, Şili’deki durumun aksine “1960’larda Arjantin’den giden 50 öğrenciden ise çok azı ülkeye dönmüştür. Öğrenciler Arjantin’deki akademisyenlerin düşük ücretleri ve kısıtlı iş imkânı nedeniyle ülkeye dönmek yerine IMF ve Dünya Bankası’nda çalışmayı tercih etmiştir. Uruguaylı

iktidarı boyunca uygulanan neoliberal politikalar ve özelleştirmelerde büyük payı bulunmaktadır. Şili’de özelleştirmeyi Sergio de Castro başlatmıştır. Chicago Boys grubunun entelektüel lideri olan De Castro, Pinochet’in ekonomi ekibinin tam merkezindeydi. Şili Katolik Üniversitesinde İktisat Fakültesi Dekanlığı sırasında sertliğiyle tanınan De Castro Ekonomi Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı sırasında Şili’ye önemli hizmetler vermiş bir karakterdir. (Roberts, Araujo: 1997,36)

⁴⁸Josephine B.Reinhardt, *a.g.e.*, s. 62.

öğrencilerin çoğunluğu da aynı şekilde iş yokluğundan dolayı ülkeye dönmemiş, bu durum da ülkenin ekonomisinde umulduğundan daha az etkileri olmasına yol açmıştır.”⁴⁹

2.5. Neoliberal Dönüşüm: Minimal Devlet

Özünde iktisadi bir kavram olan neoliberalizm zaman içerisinde hemen her alanda değişim öngören bir kavrama evrilmiştir. Ekonomiden üretime, eğitimden sosyal güvenliğe kadar birçok alana nüfus eden neoliberal politikalar zaman içerisinde farklı görünümeler altında, farklı aygıtlar aracılığıyla tüm dünya üzerinde etkisini göstermiştir. Neoliberal politikaların asıl savaşı ise 1940’larda karşısına çıktığı ancak o dönemin şartlarında yenmeyi başaramadığı Keynesyen politikalar ve onun bir uzantısı olan refah devleti uygulamaları ile olmuştur. Keynesyen politikaların dünyaya hükmettiği yaklaşık otuz yıllık bir dönemde altın çağını yaşayan refah devleti anlayışının temeli aslında çok daha eski yıllara dayanmaktadır. 1900’lerin başlarından itibaren çalışanların sorunlarını çözmeye yönelik yasalar yürürlüğe koyulmaya başlanmış, Keynesyen politikalar döneminde ise tüm toplumu içine alacak şekilde sosyal güvenlik sistemleri düzenlemeye başlanmıştır. Sosyal devlet anlayışını benimseyen yönetimler eğitimden, sağlığa ve barınmaya kadar birçok alanda hizmet vermiştir. 1980’li yıllara gelindiğinde piyasalardaki ve ülkelerdeki bütün olumsuzlukların ve aksaklıkların sorumluluğunun refah devletine yüklenmesi şeklinde bir eğilim yaygınlaşmıştır. Devletin gereğinden fazla görev üstlendiği ve gerek fazladan yüklendiği bu görevleri gerekse temel görevlerini hakkıyla yerine getiremediği iddiasıyla neoliberal politika savunucuları tarafından refah devleti adeta

⁴⁹Glen Biglaiser, “The Internationalization of Chicago’s Economics in Latin America” (Chicago İktisat Bölümü’nün Latin Amerika’da Uluslararasılaşması), *Economic Development and Cultural Change*, The John Hopkins University Press, 2002, s. 278-280.

günah keçisi ilan edilmiştir. İlk bakışta piyasanın özgürleştirilmesi gerektiğini savunan bir ekonomik akım olarak görülse de neoliberalizm aslında zaman içerisinde devlet yapısından toplumsal ilişkilere kadar birçok alanda köklü yapısal değişimler öngören bir ideolojiye dönüşmüştür. Keynesyen politikaların sonucu olan refah devletine bir karşı duruş sergileyen neoliberalizm, Keynesyen politikaların devlete biçtiği role de bütünüyle karşı çıkmıştır. “Neoliberal görüşün devlete ve devlet müdahalelerine yönelik eleştirileri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Kamunun üstlendiği altyapı yatırımları etkinlikten uzaktır.
- Özel sektör üzerindeki kontroller, kısa vadeli sorunlara maliyet yaratan çözümler önermeleri nedeniyle eleştirilmiştir. Bebek endüstrilerin kısa vadede korunmaları olumlu görülebilirse de bu endüstriler, dünya fiyatlarının oldukça üzerinde maliyetlerle, rekabetçi olmayan bir biçimde üretim yapmaya devam ettiklerinden, uzun dönemdeki olumsuzlukları, kısa dönemdeki getirileri bertaraf edebilir.
- Devletin üretime doğrudan katılımı, özel sektörün kapasite kullanımının düşük düzeyde kalmasına ve aşırı istihdamın ortaya çıkmasına neden olur. Bu kayıplar da kamu maliyesinde açıkların artmasına yol açmaktadır.
- Kamu sektörü, monolitik değildir. Aynı kamu çıkarına sahip olmayan pek çok farklı politika mevcut olduğundan, bunlar aralarında tutarlı olamayabilirler. Rant-kollamaya yönelik pragmatik siyaset anlayışıyla siyasetçilerin kendilerine, yakın çevrelerine ve destekleyicilerine ayrıcalıklar sağlamaları da güvenirliliği zedelemektedir.
- Bürokrasi etkinlikten uzaklaşabilmekte ya da yozlaşabilmektedir.”⁵⁰

⁵⁰Ceran Zeynep Zafir, “Neoliberalizmin Minimal Devlet Yaklaşımına Bir Eleştiri”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2009, s. 70.

Sarıöz Gökten neoliberal devlet anlayışı ile refah devleti anlayışının devlete bakış açılarındaki farkı şu şekilde özetlemiştir: “Refah devleti, ulusal ekonomiyi rakipler arası güç ilişkilerinden ve etkilerinden korumak üzerine inşa edilmiştir. Neoliberal devlette, istikrarlı bir ittifak sistemi olarak güvenlik ve açık dünya ekonomisinin bir katılımcısı olarak iktisadi büyüme beklentisi oluşmuştur. Neoliberal düzende devlet, özel sektör için karlı olmayan alanlar ve özel sektör için finansal yardımlarla ilgili birikim sürecinde doğrudan rol oynayan iktisadi bir aktör konumuna gelmiştir. XIX. yüzyıl yapısıyla resmedilen bir piyasa artık geçerliliğini yitirmiştir. Bununla birlikte bu yeni yapılanmada XIX. yüzyılı hatırlatan küçük çaplı şirketler arasındaki rekabet, oligopolistik sektörlerde sermayenin merkezileşmesiyle bir arada varlığını sürdürebilmiştir. Artık dünya piyasası, iktisadi güç dereceleri ve politik etkileri birbirinden farklı olan devletlerarası rekabetçi bir alandır.”⁵¹ Bu minimal devlet anlayışı, alt başlıklarda daha detaylı ele alınacağı üzere devletin tüm faaliyetlerinde değişikliklere yol açmıştır.

2.5.1. Deregülasyon ve Özelleştirme

Neoliberal politika savunucuları devletin Keynesyen politikalar ve refah devleti uygulamaları nedeniyle her alanda görevler üstlenmesi nedeniyle hantallaştığı ve şişkinleştiğini iddia etmiştir. Bunun çözümünün ise devletin küçültülmesi ile minimal bir devlet tesis edilmesi olduğunu öne sürmüşlerdir. Öte yandan bu çözüm önerisinde devlet tamamıyla dışlanmamış, devlete iç ve dış güvenliği sağlamak, piyasaların işlemesi için gerekli düzenlemeleri yapmak, piyasaların geliştirilmesi konusunda arabuluculuk etmek gibi görevler biçilmiştir. Neoliberal yönetimler bu yeni politikanın ilk adımların biri

⁵¹Yeliz Sarıöz Gökten, *Hegemonya İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği Neo-Gramsci'ci Bir Bakış*, Notabene Yayınları, Ankara, 2013, s. 167.

olarak hızla deregölasyon politikaları izlemeye başlamıştır. Daha kısa ve daha az sayıdaki yasal düzenlemenin, düzenlenen sektördeki verimliliği artıracağı iddiasında olan deregölasyon ile devletin elindeki güç de bir anlamda özel sektöre devredilmiş olmaktadır. “Kuralsızlaştırmayla, diğer bir ifade ile deregölasyonla, devletin görevi liberal düşüncedeki kamu mallarını üretecek bir düzleme çekilmiş olacaktır. Liberal görüşe göre kamu malları, teknik nedenlerden dolayı piyasa tarafından sağlanamayan, yasama, iç ve dış güvenlik, adalet gibi kamusal faaliyetlerdir... Devletin görevleri, devlet tarafından sağlanan genel kamu hizmetleri özel sektöre geri verilerek deregüle edilir, ya da kurumsuzlaştırılır.”⁵²

Neoliberalizmin minimal devlet anlayışını benimseyen yönetimler, iktidarı ele geçirir geçirmez, deregölasyonlara ek olarak, büyük devlet kuruluşlarını özelleştirme yoluna gitmiştir. Çünkü bu özelleştirmeler, özgürlük, serbest piyasa, özel mülkiyet hakkı ve bireysellik kavramları üzerine temellenen neoliberal ideoloji için devleti küçültmenin en pratik yoludur. “Neoliberaller özellikle devlet varlıklarının özelleştirilmesi konusunda oldukça gayretlidir. Açık özel mülkiyet haklarının olmaması -pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi- ekonomik kalkınma ve insan refahının geliştirilmesinin önündeki en büyük kurumsal engellerden biri olarak görülmektedir... Eskiden devlet tarafından yönetilen ya da düzenlenen sektörler özel alana devredilmeli ve deregüle edilmelidir (herhangi bir devlet müdahalesinden kurtulmuş olmalıdır)... Elbette, piyasadaki rekabetin temel kuralları doğru bir şekilde gözlemlenmelidir. Bu tür kuralların açıkça belirtilmediği veya mülkiyet haklarının tanımlanmasının zor olduğu durumlarda devlet, piyasa sistemlerini dayatmak veya yeni piyasalar icat etmek için kendi gücünü

⁵²Zekâ Aydın, *Neoliberalizmin Türkiye’deki İstihdam Politikalarına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s. 63.

kullanmalıdır. Rekabetle birleştirilmiş bir özelleştirme ve deregülasyonun, daha ucuz emtia ve hizmetlerle ve dolaylı olarak vergi yükünün azaltılması yoluyla doğrudan tüketicinin önündeki bürokratik engelleri ortadan kaldırmak, verimliliği ve üretkenliği artırmak, kaliteyi artırmak ve maliyetleri düşürmek anlamına geldiği iddia edilmektedir. Neoliberal devlet, içindeki yapıları sürekli olarak yenilemeli ve küresel piyasada diğer devletlerle daha iyi rekabet etmesini sağlayacak yeni kurumsal düzenlemeler yapmalıdır.”⁵³ Özelleştirmeler yapılırken dikkat çeken husus ise özelleştirilecek kuruluşların önce özelleştirilebilir hale getirilmesidir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için devletin hantal yapısı nedeniyle yeterince kar edemediği, hatta çoğunlukla zarar ettiği görülen kuruluşların öncelikle bilançolarının düzeltilmesi gerekmiştir. Bilançoların düzeltilmesi için de yapısal değişikliklerin yanında çoğunlukla işçi sayısı anlamında küçülme yoluna gidilmiştir. Bu nedenle neoliberal politikalarla devletin minimal bir yapıya indirildiği birçok ülkede özelleştirmeler sonucunda işsiz sayısında gözlemlenebilir bir artış gerçekleşmiştir. Ancak bu artış neoliberaler için çok da önemli değildir, zira “neoliberal politik anlayışa göre enflasyon, genel refah düzeyini işsizlikten daha fazla etkiler.”⁵⁴

2.5.2. Devlet Yatırımları, Sosyal Güvenlik ve Eğitim

Neoliberal devlet anlayışında devletin yatırım yapacağı alanlar için de sınırlamalar mevcuttur. Devletin gelirlerinin yanında harcamalarının da bütçe dengesi açısından önemli olduğunu savunan neoliberalizm, devleti yalnızca özel sektörün ve piyasanın işleyişini kolaylaştırmak üzere yatırımlar yapacak bir şekilde konumlandırmıştır. Bu yeni konum kapsamında da devletin çoğunlukla alt yapı

⁵³David Harvey, *a.g.e.*, 2005, s.64.

⁵⁴Yeliz Sarıöz Gökten, *a.g.e.*, s. 168.

yatırımları yapması beklenmektedir. “Neoliberal görüşe göre sübvansiyonlar sadece bütçe açıklarını arttırmamakta, hem kaynak dağılımını bozmakta hem de israfa neden olmaktadır. Yarı kamusal nitelikli eğitim ve sağlık hizmetlerine ise birincil hizmetler dışında destek olunmamalıdır. Devlet sadece özel sektör yatırımlarını tamamlayıcı etkisi olan kamu yatırımları yapmalıdır. Örneğin, altyapı yatırımları. Kamunun doğrudan üretime dönük yatırım yapması hem kaynak tahsisini özel sektör aleyhine bozmaktadır; hem de piyasada rekabete engel olmaktadır. Bu nedenle kamu bu alanlara yatırım yapmamalıdır. Buna bağlı olarak, kamu çalışanlarının sayısı azaltılmalı, çalışma süreci esnekleştirilmelidir. Sosyal güvenlik sistemi devletin yükünü azaltacak şekilde yeniden düzenlemeli; emeklilik yaşı yükseltilirken, emeklilik ödemeleri azaltılmalıdır.”⁵⁵ Öngörülen bu düzenlemelerle birlikte geçmişi yüzlerce yıl geriye kadar giden sosyal güvenlik uygulamaları da neoliberal devlet yaklaşımından nasibini almıştır. Keynesyen politikalar döneminde toplumun tüm kesimlerini kapsayacak şekilde genişletilen sosyal güvenlik sistemi yeni dönemle birlikte devletin sırtında bir yük olarak görülmeye başlanmıştır. Gerek tüm toplumu ilgilendiren bir husus olması nedeniyle gerekse neoliberalizmin dönüşüm geçirerek bazı sosyal devlet faaliyetlerini de içerir hale gelmesi nedeniyle şu ana kadar sosyal güvenlik sistemlerini tamamıyla ortadan kaldırmak mümkün olmamıştır. Ancak bu sistemler de çeşitli değişikliklere uğramıştır. “Küresel dönemin nitelikleri ile de örtüşen ‘yeni’ anlayışta devlet piyasaya müdahale etmemeli, sosyal alanlardan çekilmeli ya da sübvansiyon etmemelidir. Özellikle de refah devletinin asli görevleri arasında yer alan sosyal güvenlik ve sosyal sigorta sistemi üzerinde gerçekleştirilen değişiklikler sonucunda çalışanlar açısından emeklilik güvencesi ve emekli aylıkları sorunlu hale getirilmiştir. Emeklilik yaş ve prim ödeme gününün

⁵⁵Ali Sertaç Kanacı, *Birleşik Krallık'ta Neoliberalizm, Finansallaşma ve Eşitsizlik*, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2016, s.12.

artırılması ile birlikte emekli maaşlarının miktarlarının düşürülmesi gibi uygulamalar sonucunda çalışanların gelecek kaygı ve güvenceleri gittikçe riskli bir alan haline gelmeye başlamıştır. Uygulanan programlar yolu ile refah, özgürlük ve demokratikleşme ortamı yaratılacağı iddia edilirken, tam aksi bir durum gerçekleşmiştir.”⁵⁶

Neoliberalizm ve eğitim yatırımları ilişkisini özetlemek gerekirse: “Neoliberalizmin ‘piyasalar iyidir, piyasa sürecine yapılan her müdahale ise kötüdür’ temel argümanı bir kamusal hizmet olarak eğitime de yön vermiştir. Buna göre, devletin eğitime müdahalesi eğitimin etkinliğini azaltmaktadır. Neoliberalizmin bu varsayımı da iki farklı yoldan doğrulanmaya çalışılmaktadır: Birincisi kamu harcamalarındaki (eğitim harcamaları) artışın üretimde düşüslere neden olduğudur. Devletin eğitim harcamalarını azaltarak bu işi tamamen piyasaya bırakmasının ekonomideki genel ihtiyaçları içinde uygun (optimum) olacağı ileri sürülür. Dolayısıyla ekonominin tüm alanları gibi artık başlı başına bir sektör olarak görülen eğitime devlet müdahalesi ve eğitimin önceden planlanması akılcı bulunmaz. İkincisi, eğitimin ‘insan sermayesine’ yapılan bir yatırım şekli olduğu ve bu yönüyle de makineler, binalar ve diğer insan dışı yatırımlardan ayırt edilemeyeceği vurgulanır.”⁵⁷ Neoliberal bakış açısı kapsamında devletin üstlendiği belirli rollerin olması gerektiğini, devlet yatırımlarının olabildiğince sınırlı olması gerektiğini savunan ve refah devleti uygulamalarına karşı çıkan Friedman, öte yandan ‘kupon sistemi’ diye ifade edilebilecek bir sistemin yürürlüğe girmesi gerektiğini savunmuştur.⁵⁸ Bu sistemde devlet düşük gelir seviyesindeki insanlara eğitim ve sağlık hizmetlerini direkt sunmaktansa bu hizmetlerin alınmasında kullanılabilecek bir kupon

⁵⁶Fusun Kökalan Çımrın, *a.g.e.*, s.200.

⁵⁷Tezcan Çam, *Küreselleşme ve Eğitim, 1980 Sonrası Neoliberal Eğitim Politikalarının Türk Eğitim Sistemine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s.70.

⁵⁸Masamichi Ueno, *Democratic Education and the Public Sphere: Towards John Dewey’s Theory of Aesthetic Experience*, Routledge, New York, 2015, s.1.

verecektir. Böylece bu hizmetler kuponlar aracılığıyla özel piyasadan satın alınabilecektir. Refah devleti uygulamalarından esinlenilmiş gibi görünen bu uygulama ile aslında en düşük gelir seviyesindeki insanların bile bir şekilde piyasaya dâhil olmaları sağlanmaktadır. Bu politika Reagan yönetiminde ABD’de *Charter Okulu* sisteminin kurulmasına da zemin hazırlamıştır. Bu yeni sistemde kurulan ve kamudan mali destek alan okullar veliler, yerel halk ve öğretmenler tarafından yönetilmiştir. Kamu tarafından kurulan ve özel sektör tarafından işletilen bu yeni tip okullar alacakları kararlarda *charter* içinde bulunan veliler ve yerel halktan onay almak durumundadırlar. Öğrencilere bedava olan bu okulların ihtiyaçları ise yine halktan toplanan bağışlarla karşılanmıştır. Bu ilk adımlarla birlikte devletin eğitim yatırımlarından çekilip okulların özel işletmelere dönüştürülmesinin yolu açılmıştır. Ancak, tam da neoliberalizmin görüşüne uygun olarak devlet eğitim sektöründe faaliyet gösteren özel işletmeleri kupon, mali destek veya katılım payı gibi farklı adlar altında desteklemiştir. “Genel anlamda neoliberal politikalar eğitimi, içerik olarak eğitimin anlamının değişmesi ve sermayenin eğitime ilişkin konularda belirleyiciliğinin artması anlamında doğrudan, eğitime ayrılan kamusal kaynakların kısılması, ‘hizmetten yararlanan öder’ ilkesinin yaşama geçirilmesiyle de dolaylı yoldan etkilemektedir.”⁵⁹

2.5.3. Uluslararası Kuruluşlar ve Yönetişim Kavramı

Neoliberalizm dünya üzerindeki etki alanını genişletirken işine yarayacak hiçbir aygıtı kullanmaktan çekinmemiştir. Yayıldığı dönemde çok uluslu şirketlerin ve özel sektörün desteğini alan, karşı çıkanları da ikna etmek için gerek sivil toplum kuruluşlarından gerekse akademi dünyasından destek almak için yatırımlar yapan

⁵⁹ Tezcan Çam, *a.g.e.*, s.70.

neoliberalizm yanlıları, tüm dünyada daha etkin şekilde söz sahibi olabilmek için uluslararası kuruluşlardan da fazlasıyla istifade etmiştir. Özellikle, II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ticaretin kolaylaştırılması ve piyasaların serbestleştirilmesi amacıyla hayata geçirilen IMF, Dünya Bankası, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD-1961) Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization-WTO-1995), Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade-GATT-1948) ve Hizmet Ticareti Genel Antlaşması (General Agreement on Trade in Services-GATS-1995) gibi devletler üstü kuruluşlar ve anlaşmalar zaman içerisinde değişim geçirerek neoliberalizm tarafından sıklıkla kullanılmıştır.

Bu kuruluşların kurulmasının ve dünya ekonomisinde söz sahibi olmasının ardından, neoliberalizmin etkisi altına giren her ülkede var olan ekonomik krizlerin çözümü için Dünya Bankası ve IMF kredileri devre girmiştir. Latin Amerika ülkelerinde yaşananların anlatıldığı bölümde detaylıca ele alınacağı üzere, darbe sonrası kurulan askeri yönetimlerin, var olan ekonomik sorunları düzelterek meşruiyet kazanmak amacıyla can simidi olarak gördükleri bu kredilerin faizleri daha sonra çok büyük rakamlara ulaşmıştır. Her kredi öncesinde yapılan anlaşmalar gereği kredi alan ülkeler köklü yapısal değişiklikler yapmak durumunda kalmış, bu anlaşmalara taraf ülkeler ise doğal olarak neoliberal politikalara hizmet eder hale gelmiştir. Bu yapısal değişikliklerin nihai hedefi ise refah devleti uygulamalarının kaldırılması olmuştur. “Neo-liberal kurumlar verdikleri krediler karşılığında ‘yapısal uyum’ ve ‘istikrar’ programları ile yerel sanayi, banka ve finansal hizmetler üzerindeki yabancı sermayeye yönelik yaptırımların kaldırılmasını, uluslararası rekabete uygun olarak ücretlerin azaltılmasını, devletin sağlık, eğitim ve refaha dönük harcamalarını kısmasını ve kamu işletmelerinin

özelleştirilmesini sağlamaya çalışmışlardır... Özellikle de Üçüncü Dünya'nın içine girmiş olduğu borç bunalımı karşısında eğitim, sağlık, ücret gibi alanlardaki harcamaların kısıtlanması yeni borçların temin edilmesi için bir ön koşul ya da tehdit unsuru olarak gösterilmiştir.”⁶⁰

Neoliberalizm dünya üzerinde hâkimiyet alanını genişletmek için bir yandan uluslararası kuruluşlardan faydalanırken bir yandan da yayılışını kolaylaştıracak kavramlar üretmiştir. Neden olduğu krizler ve yaşattığı başarısızlıklar neticesinde sorgulanmaya başladığında farklı kavramlardan, farklı uygulamalardan faydalanarak eleştirileri savuşturan neoliberalizm 1990'lı yıllarda dünyayı yeni bir kavramla tanıştırmıştır. 1990'lı yıllarda neoliberalizmin yaşadığı krizler neoliberalizmin salt piyasa ve bireycilik söyleminin yeterli olmadığı ve devletin tamamen dışlandığı bir sistemin başarılı olamayacağı, belirli düzeyde devlet müdahalesinin kabul edilebilir olduğu fikrini ortaya çıkarmıştır. Blair ve Clinton'un Üçüncü Yol'unun üzerine inşa edildiği bu fikirler dünyayı *yönetişim* denilen yeni bir kavramla tanıştırmıştır. “Yönetişim, gerek politika oluşturma süreçlerinde gerekse de bunların uygulanmasında devletin tek otorite olduğu bir dönemden, söz konusu otoritenin -içerisinde özel ve kamusal aktörlerin ortaklaşa yer aldığı networkler yoluyla- sivil topluma ya da tabana doğru genişletildiği, birlikte yönetmeye ya da konsensüse dayalı daha demokratik bir döneme geçişin işareti olarak görülmüş ve alkışlanmıştır. Üstelik bu kavram, yalnızca devletten değil (tek merkezden ve hiyerarşik yönetim yerine uyum, eşgüdüm, işbirliği ve ortaklık) piyasadan da farklı (rekabet yerine eşgüdüm ve ortaklık; kârlılık yerine sosyal tutunum; piyasa yerine sivil toplum) daha ‘toplumsal’ bir mantığın harekete geçirdiği

⁶⁰Fusun Kökalan Çımrın, *a.g.e.*, s.200-201.

üçüncü bir yol şeklinde resmedilmiş ve tam da Soğuk Savaş sonrası ‘üçüncü yol’ arayışlarının ve ‘sivil toplum’ söylemlerinin zirvede olduğu 1990’ların siyasi ve akademik söz dağarcığında üst sıralara yükselmiştir.”⁶¹

Neoliberal bakış açısıyla yönetim kavramı, minimal devlet anlayışında işlevlerinin bir bölümünü uluslararası kurumlara devreden yeni devlet yapısından doğan boşluğu da doldurabilecek bir kavram olarak değerlendirilmektedir. “Dünya üretim ve ticaretinin dörtte üçü ulus aşırı şirketlerin elindedir. Özel sektör bütün uygarlığın ve kalkınmanın motor gücüdür. Özel sektör yaşamda bu denli ağırlığa sahip iken, temsili demokrasinin o pahalı ve uzatmalı yolları ile karar mekanizmalarını harekete geçirmek zorunda kalmamalıdır. Dünya zenginliğini, toplumların zenginliğini özel sektör yaratıyorsa karar verme mekanizmalarında da bu ağırlığa uygun bir yere sahip olmalıdır. Bu nedenle özel sektör temel karar mekanizmasında üç ortak içinde yer alacak eşit ortaklardan birisi olmalıdır.”⁶² Sacayağının diğer ikilisi ise bürokrasi ve sivil toplum kuruluşlarıdır.

2.5.4. Üretim Süreçleri

Tüm bu yapısal değişikliklerin yanında üretim süreçlerinde de neoliberal politikalarla uyumlu değişimler yaşanmıştır. 1900’lü yılların başından itibaren yürürlükte bulunan Fordist Üretim Süreci yerini Esnek Üretim Sürecine bırakmıştır. “Esnek Üretim Rejiminin karakterize ettiği dönem; Post-Fordizm, Fordizm sonrası, Neo Fordizm, Esnek Uzmanlaşma ve Esnek Üretim ve Birikim Rejimi gibi isimlerle

⁶¹Fesih Bayraktar, “ ‘Yönetişim’ Paradigması ve Neoliberalizm: Çelişki ve Kopuş mu, Uyum ve Süreklilik mi?”, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Ekim 2015, s. 72.

⁶²Oya Çitçi (aktaran), *a.g.e.*, s. 5.

anılabilmektedir.”⁶³ Bu dönüşümle birlikte, bir hat boyunca yapılan kitlesel üretime dayanan, her çalışanın basitleşmiş belli bir işi tekrar tekrar yaptığı Fordist üretim yapısı yerini yavaş yavaş yarı kalifiye işgücüne bırakmaya başlamıştır. Yeldan, Fordist Üretim Süreci içerisinde işgücünün değerlendirilme şeklini şu şekilde özetlemektedir: “Fordist model ‘kitlesel tüketim için kitlesel üretim’ kavramı üzerine kuruluydu. Bu model ücretlere yalnızca bir ‘maliyet kalemi’ olarak değil aynı zamanda bir ‘gelir kalemi’ şeklinde bakıyor ve güçlü sendikaların ücret isteklerine karşı daha hoş görülü yaklaşıyordu.”⁶⁴ Post Fordist üretimle birlikte eski tip üretim süreçleri ve endüstriyel yapılar değerini yitirmiş, teknolojiyi merkeze alan, bilgisayar temelli endüstriler önem kazanmaya başlamıştır. Bu değişimlerle birlikte kalifiye işgücüne olan ihtiyaç azalmaya başlamış ve işgücünde esneklik artmaya başlamıştır. Öte yandan, kol gücüne dayanan Fordist üretimde ürün standartlaşması önemli iken, Post Fordizm ürün farklılaşmasını öne çıkarmıştır. Bununla birlikte üretim süreçlerinde merkezden üretim tarzı terkedilmiş, gelişmiş ülkelerin üretimlerini daha düşük maliyetle az gelişmiş ülkelerde yapması yönünde bir eğilim ortaya çıkmış ve işgücü uluslararası bir boyut kazanmıştır. Daha önceki üretim süreçlerinde emek ön planda iken neoliberal politikaların değiştirdiği üretim süreçleri ile birlikte sermaye ön plana çıkmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde kapsamlıca ele alınacak olan çok uluslu şirketler bu dönüşümle birlikte dünya ülkeleri üzerindeki etkilerini giderek artırmıştır. Küreselleşen üretim süreci ve sermaye beraberinde yeni bir yönetici sınıfını da getirmiştir. Çok uluslu şirketlerin yönetimlerine getirilen bu yeni ulus ötesi (veya neoliberal) yönetici sınıfı, Latin Amerika ülkelerinde yaşananlarda olduğu gibi, gün geçtikçe bu ülkelerin kaderlerini etkileyebilecek kadar güç elde etmiştir.

⁶³Ali Rıza Saklı, “Fordizm’den Esnek Üretim Rejimine Dönüşümün Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkileri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 44, 2013, s.108.

⁶⁴Eriş Yeldan, *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*, Efil Kitabevi, Ankara, 2010, s. 53.

2.5.5. Neoliberal Kalkınma

“Kalkınma konusu, son 50 yıldır gelişmekte olan ülkelerin gündemini meşgul eden konuların başında gelmektedir. Gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkeler, vatandaşlarına daha müreffeh bir hayat sunabilmek için dün olduğu gibi bugün de kalkınma konusuna büyük önem vermektedirler.”⁶⁵ Ancak bu kadar gündemde olan ve farklı birçok öğeyi bünyesinde barındıran kalkınma kavramı başka kavramlarla sıklıkla karıştırılmaktadır. En genel haliyle ifade etmek gerekirse kalkınma “ekonomik büyüme ile bir toplumda; eğitim, sağlık, beslenme hizmetlerinin yaygınlaştırılmasını ve iyileştirilmesini, mevcut üretim faktörlerinin miktarının ve kalitesinin artırılmasını, toplumun temel gereksinimlerini karşılayabilecek düzeye ulaştırılmasını, bölgesel gelişmişlik ayrımlarının giderilmesini, ekonomik kararlarda duygusallığın yerini akılcılığın ön plana çıkartılmasını, sosyo-kültürel dokunun geliştirilmesini ve sektörler arası ilişkinin geliştirilmesi olarak tanımlanabilmektedir.”⁶⁶ Bu açıdan kalkınma kavramı, ekonomik büyümeden ve kişi başına düşen gelirin arttırılmasından daha fazla anlam ifade etmektedir. “Ekonomik büyüme ile kalkınma kavramları birbirine karıştırılmamalıdır. Niceliksel bir değişme olan büyüme, iktisadi yapıda bir değişme yaşanmadan üretimin artması ve belirli bir zaman aralığında GSYİH’da (Gayrisafi Yurtiçi Hasıla) meydana gelen artışı ifade etmektedir. Ekonomik kalkınma ise, niteliksel bir değişmeyi ve bu değişim sonucunda yaşanan gelişmeleri ifade etmektedir. Refahın artmasının yanı sıra gelir dağılımının iyileştirilmesini, yaşam kalitesinin ve istihdamın artırılmasını da içerir.”⁶⁷ “Bununla birlikte kalkınma konusu, gelişmiş ülkelerden daha

⁶⁵Hüseyin Şen, N. Tolga Saruç, Abdullah Keskin, “Kalkınmanın Finansmanı”, Sami Taban, Muhsin Kar (edt.), *Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2004, s. 227.

⁶⁶Mehtap Tunç, *Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları ve Türkiye’de İnsan Sermayesi Boyutunun* Doktora Tezi, İzmir, 1997, s. 13-14.

⁶⁷Burcu Abacı, *Küreselleşme Sürecinde Neoliberal Politikaların Kalkınma Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2012, s. 108-109.

ziyade gelişmekte olan ülkeleri ilgilendiren bir konudur. Çünkü gelişmiş ülkeler hâlihazırda kalkınmayı gerçekleştirmiş durumda olan ülkelerdir. Dolayısıyla bu ülkelerin öncelikli amacı, iktisadi büyümeyi arttırarak kişi başına düşen milli geliri artırmaktır. Oysaki gelişmekte olan ülkeler için hedef daha büyüktür. Bu ülkeler kalkınmayı sağlamak için kişi başına geliri artırmanın yanı sıra, sermaye birikimini artırmak, sanayileşmeyi sağlamak ve yapısal dönüşümü gerçekleştirmek zorundadırlar.”⁶⁸

II. Dünya Savaşı sonrasında egemen olan “kalkınma felsefesi, ulus devlet aygıtına da yeni iktisadi görevler yüklemiş ve yeni bir kalkınmacı devlet tipinin öne çıkmasına olanak sağlamıştır. Buna göre kalkınmacı devlet, 1950’yi izleyen çeyrek asır boyunca hem üretici, hem yatırımcı, hem de düzenleyici nitelikler sergileyecektir.”⁶⁹ Ancak, Keynesyen politikaların ve refah devleti uygulamalarının zayıflamasıyla birlikte kalkınmada devlete biçilen rolün de değişmesi gerektiği konusunda çeşitli görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1970’li yıllardan itibaren uygulamaya koyulduğu ülkelerde devletin içinde bulunduğu tüm yapılarda öngördüğü değişikliklerle devlet yapısında dönüşüme yol açan neoliberalizm, kalkınma kuramlarına da kendi yorumunu eklemiştir. 1970’li yıllardan itibaren azgelişmiş ülkelerin kalkınma sürecinde yaşadığı sıkıntılar devletin oynayacağı kalkınmada oynayacağı rolün de yeniden düşünülmesine yol açmış ve netice olarak 1980’li yıllarda neoliberal kalkınma kuramı ortaya çıkmıştır.

İlk olarak Latin Amerika ülkelerinde uygulanmaya başlayan ve 1980’ler boyunca dünya üzerinde giderek etkinlik alanını genişleten “neoliberal düzen ile birlikte ülkeler arası eşitsizliği ekonomik ve sosyal formasyon bakımından geri kalmışlık ile tanımlayan

⁶⁸Hüseyin Şen, N. Tolga Saruç, Abdullah Keskin, *a.g.e.*, s. 227.

⁶⁹Eriş Yeldan, “Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler”, *Praksis*, Yaz 2007, s. 25.

ve tarihsel analizle, belirli kalkınma/gelişme yasaları oluşturmaya çalışan kalkınma iktisadı anlayışı, yerini ülkeler arası farklılığı ortadan kaldıran, alternatifsizlik ilanına dayanan ve tarihselliği dikkate almayan bir anlayışa bırakmıştır. Bu durum, ekonomi politikası önermelerine de yansımış, neoliberalizmin yarattığı yeni söylem ile birlikte 1980 öncesi dönemin ‘kalkınmak için gerekli ekonomi politika’ önermelerinden vazgeçilerek yeni politika önermeleri yürürlüğe sokulmuştur.”⁷⁰ “Ancak, yeni küreselleşme dalgası altında devlet artık yatırımcı ve/veya üretici niteliğinden arındırılacak ve toplumsal gelir dağılımını -sermaye lehine- düzenleme işlevini sürdürmeye devam edecektir.”⁷¹ Neoliberal kalkınma anlayışıyla birlikte Keynesyen politikaların refah devleti uygulamalarının terkedilmesiyle eş zamanlı olarak “bir yandan ithal ikameci politikalar ve onun ideolojik arka planındaki eşitlikçi bağımsız kalkınma fikri tasfiye edilirken, diğer yandan kriz karşısında geliştirilen neo-liberal politikalar ve buna tekabül eden ideoloji, kalkınmanın ancak ‘dışa açılarak’, ‘dünyaya entegre olarak’, yani piyasacı bağımlılık ilişkileri göze alınarak mümkün olabileceği söylemi hakimiyet kurmuştur.”⁷² Neoliberal kalkınma kuramı küreselleşme kavramına vurgu yapmış ve dünya çapında daha geniş bir kabul görmüştür. Neoliberalizm, küreselleşme sürecinde azgelişmiş ülkelerin dünya ekonomisi ile daha fazla iç içe geçerek kalkınabileceği iddiasındadır. Neoliberal düşünürler, neoliberal kalkınma hamleleri kapsamında hayata geçirilen:

- Devletin ekonomik yaşama müdahalesinin sınırlandırılmak, özellikle devlet girişimciliği sınırlandırılmak ve var olanların da özelleştirilmesi,

⁷⁰Burcu Abacı, *a.g.e.*, s. 54.

⁷¹Eriş Yeldan, *a.g.e.*, 2007, s. 25.

⁷²Cengiz Ekiz, Ali Sömel, “Türkiye’de Planlama Anlayışının Değişimi: Ön Ulusal Kalkınma Planı ve AB Plancılığına Geçiş”, *YAYED*, Şubat 2006/2, s. 42.

- Pazarlar, uluslararası dinamiklere açılması, yani malların ve sermaye hareketlerinde tam serbesiteye/liberalizasyona geçilmesi,
- Pazara yönelik tüm dinamiklerin desteklenmesi,
- Kalkınma stratejisinin ihracata yönelik olması,
- Toplumsal etkinliğin yerini bireysel etkinliğe bırakması

gibi stratejilerin,

- Ekonomik gelişme düzeyinin yükselmesi,
- Bağımlılığın yerini bağımsızlığın alması,
- Otoriter rejimlerin yerlerin demokratik düzenlere bırakması,
- Gelişme ve modernleşmenin farklı gruplar arasında eşitlik getirmesi yahut en azından zenginle yoksul arasındaki uçurumu azaltması,
- Modernleşmenin, yüksek teknik sayesinde insan gücünün çevre koşullarını daha etkili biçimde kullanmasına olanak sağlaması gibi sonuçlar verdiğine

inanmaktadırlar.⁷³ Ancak insanı salt ekonomik boyuta indirgeyen ve ekonomik kalkınmanın toplumsal içeriğini göz ardı eden neoliberal uygulamaların sonuçlarına bakıldığında “bugün gelinen noktada gelişmekte olan ülkelerin sadece birkaç tanesi gelişme sürecine girebilmiştir. Yani kısacası, neoliberal düşünürlerin öne sürdüğü politikalar işe yaramamış azgelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerin seviyesine gelememiştir.”⁷⁴

⁷³Burcu Abacı, *a.g.e.*, s. 105-106.

⁷⁴*a.e.*, s. 107.

3. NEOLİBERALİZM LATİN AMERİKA'DA

3.1. Latin Amerika Ülkelerinde Genel Neoliberalizm Uygulamaları

Ekonomik bir ideoloji olarak neoliberalizm, uluslararası finansal kurumlar ve çok uluslu kuruluşlar aracılığıyla tüm dünyaya yayılmıştır. Bu ideoloji kapsamında gerçekleştirilen uygulamaların, uluslararası ekonomik sistem yüzünden ekonomik krizler ve borçlarla uğraşan Latin Amerika ülkeleri için son derece yıkıcı etkileri olmuştur. Latin Amerika'daki çoğu devlet, ekonomik krizlerle mücadele edebilmek için ekonomilerinin demokratik kontrolünü bu uluslararası aktörlere devretmek zorunda kalmıştır. Çeşitli reformlar gerçekleştiren çoğu Latin Amerika ülkesinde demokratik süreçler de varlığını korumakla birlikte, uluslararası kuruluşların ekonomik alandaki müdahalelerinin karar alma süreçlerine etkisiyle demokratik süreçler yara almıştır. Bu sözde demokrasi uygulamaları ise neoliberal reform sürecinden çıkan zararlı etkileri meşrulaştırmaya yarayan bir araç olarak kullanılmıştır. Bu neoliberal reformların uygulandığı Latin Amerika ülkelerine borç veren kuruluş ve ülkelerin niteliğini, uluslararası sermayenin gücünü, işçi ve köylü hayat düzenlerinin bozulmasını ve muhalefet eksikliğini incelediğimizde bu durum daha da açıkça görülmektedir.

Piyasa ekonomisini genişleten ve kuralsızlaştıran bir ideoloji olarak neoliberalizm, ulusal endüstrinin devlet sübvansiyonları ve tarifeler gibi ticaretin önünde engel olabilecek mekanizmaları ortadan kaldırmayı, iş ve yatırım dünyasının ihtiyaçlarını karşılayan ulusal politikaların uygulanmasını amaçlamaktadır.⁷⁵ Reformların uygulandığı neredeyse tüm ülkelerde iş dünyası için vergi oranlarında

⁷⁵Wendy Brown, *Edgework: Critical Essays on Knowledge and Politics (Edgework: Bilgi ve Siyaset Üzerine Eleştirel Denmeler)*, Princeton University Press, New Jersey, 2005, s. 38.

indirime gidilmiştir. Bu indirimlerin amacı ülkeyi diğer ülkelerle kıyaslandığında yabancı yatırımcılar için daha cazip bir hale getirmek olmasına karşın “bu durum, devletin vergi yoluyla gelir elde etmesi noktasında ciddi sıkıntılara yol açmıştır.”⁷⁶ Öte yandan kendilerine özel düzenlemelerle yatırım yapan ÇUŞ zaten kendilerine göre oldukça güçsüz olan yerel işletmelerin kısa sürede iflas etmesine de yol açmıştır. “Ticaretin serbestleştirilmesi, enflasyonu kontrol etmeye yardımcı olur çünkü yabancı firmalarla rekabet, yerli firmaların fiyatlarını sınırlandırır, aksi takdirde ithal ürünler pazarı ele geçirir. Ücret artışları yerel firmaları rekabetten düşürebileceği endişesiyle çalışanların ücret taleplerini de sınırlar. Neoliberaler, ticaret serbestleşmesinin, yerel firmaların ‘en iyi’ yabancı üretici örneklerine karşı rekabet etmesini sağladığını ve bunun da ekonomideki verimliliği artırmaya yardımcı olacağını iddia etmektedir. Son olarak, başarısız yerel üreticiler kapanacak ve sermaye ve işgücü daha verimli bir şekilde kullanılması muhtemel yerlerde değerlendirilecektir.”⁷⁷ Yapılan reformlar sonucunda çalışma ve iş gücü alanındaki düzenlemelerin zayıfladığı, finansal ticaretin kuralsızlaştığı ve tarımsal ürünlerin fiyatlarının artık devlet tarafından kontrol edilemediği bir sisteme geçilmiştir. Devlet kontrolündeki işletmeler özel sektöre devredilmiş, kamu çalışanlarının sadece sayısı azaltılmamış işini koruyabilenlerin maaşlarında da kesintiye gidilmiştir. Sağlık ve eğitim gibi sosyal programlar için ayrılan fonlar azaltılmış, bunun yerine devlet doğrudan bu hizmetleri sunmak yerine özel sektörden hizmet alınmasına aracılık etmiştir. Bu reformlarla, devletin ekonomideki

⁷⁶Nita Rudra, “Globalization and the Decline of the Welfare State in Less-Developed Countries” (Küreselleşme ve Az Gelişmiş Ülkelerde Refah Devleti’nin Zayıflaması), *International Organization*, Volume 56, 2012, s. 414.

⁷⁷Alfred Saad-Filho, “The Political Economy of Neoliberalism in Latin America” (Neoliberalizmin Ekonomi Politikası), Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (edt.), *Neoliberalism: A Critical Reader (Neoliberalizm: Eleştirel Bir Okuma)*, Pluto Press, London, 2005, s. 225.

rolünü en aza indirmek, verimliliği ve üretkenliği artırmaya çalışmak amaçlanmaktadır.⁷⁸

“Bazı gözlemciler IMF’nin istikrar programları, kriz sonrası yapısal düzenlemeler ile serbest piyasa politikalarına yönelik entelektüel dönüşüm ve bu politikaların gerçekten ne zaman kabul edildiği konularında kafa karışıklığı yaşamaktadır. Birçok Latin Amerika ülkesi, dış borç krizlerini takip eden yıllarda neoliberal reformlar gerçekleştirmiştir. Ancak bu, bölgede neoliberalizm uygulamalarının muhtemelen en başarılı uygulandığı Şili için geçerli değildir. Serbest piyasa politikaları Şili’de borç krizinin başlamasından yedi veya sekiz yıl önce 1970’lerin ortasında yürürlüğe girmiştir.”⁷⁹ Latin Amerika ülkelerinin 1970’li yıllarda borç batağına girme sebeplerinden birisi de endüstriyel üretimi geliştirmeye çalışan bu ülkelerin çoğunluğunun enerjide dışa bağımlı olmalarıdır. “1974 yılında fiyatını üçe katlayan petrol, Latin Amerika ülkelerinde önce ekonomik büyümenin yavaşlamasına ardında da büyük pazar ekonomilerinde bir gerilemeye yol açmıştır. Bu artış nedeniyle bölgedeki çoğu ülke, kalkınmayı sürdürmek için borçlanmak zorunda kalmış ve borçlanma yoluyla bulunan kaynak o dönem büyümenin devam etmesine olanak sağlamıştır.”⁸⁰ Sonuç olarak Latin Amerika ülkeleri kısır bir borç döngüsüne sürüklenmiştir. Ancak bu borç döngüsünde enteresan bir durum da mevcuttur. Latin Amerika ülkeleri, borçlanarak Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries-OPEC) ülkelerinden petrol almış ve OPEC ülkeleri de

⁷⁸Bharati Sadasivam, “The Impact of Structural Adjustment on Women: A Governance and Human Rights Agenda” (Yapısal Uyumun Kadınlar Üzerinde Etkisi: Hükümet ve İnsan Hakları Gündemi), *Human Rights Quarterly*, Volume 19, 1997, s. 635.

⁷⁹David E. Hojman, “The Political Economy of Recent Conversions to Market Economies in Latin America” (Latin Amerika’da Yakın Tarihte Piyasa Ekonomisine Dönüşümün Ekonomi Politikası), *Journal of Latin American Studies*, Volume 26, 1994, s. 191.

⁸⁰Alejandro Portes, “Latin America Urbanization During the Years of the Crisis” (Kriz Yıllarında Latin Amerika Kentleşmesi), *Latin American Research Review*, Volume 24, 1989, s. 9.

petrol kazançlarını çok uluslu bankalara yatırmıştır. Bu paralara faiz ödemek zorunda olan bankalar gelir elde etmek için Latin Amerika ülkelerini kredi almaya teşvik etmişlerdir. Kredilerden elde edilen para ise, Latin Amerika ülkeleri tarafından yine bu paranın esas sahibi olan sanayileşmiş OPEC ülkelerinden petrol ve diğer ithalat malzemeleri almak için kullanılmıştır.⁸¹ Bu kısır döngü sonucunda Latin Amerika ülkelerinin dış borcu 1980-1990 yılları arasında giderek katlanmıştır.

Borç artışının büyük bir kısmı, o dönem boyunca faiz oranlarında yaşanan artışlardan kaynaklanmıştır. Faiz oranları yükseldiğinde Latin Amerika ülkelerinin ihracat gelirlerinin düşmesine yol açmış, bu da birçok ülkenin, kredi ödemelerinin temerrüde düşürülmesiyle tehdit edilmesine neden olmuştur. Hammadde ve enerji fiyatlarındaki düşüş önce Meksika olmak üzere Latin Amerika ülkelerini etkilemiştir. “Kriz, Meksika 1982 yılında önceki taahhütlerini yerine getiremeyeceğini açıkladığında başladı. Ardından gelen zincirleme reaksiyonla 27 ülke borçlarını yeniden yapılandırdı.”⁸² Ekonominin çökme noktasına gelmesi ve dış borçta temerrüde düşme tehdidi gibi nedenler ülkelere Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmaktan başka fırsat bırakmamıştır. Ülkedeki ekonomik sorunları borç alarak çözmeye çalışan her iktidar, karşılığında borç veren uluslararası kuruluşların ekonomik politikalarını ve yapısal reformlarını uygulamak zorunda kalmış, her reformla borç krizi daha da derinleşmiştir. “Örneğin, bir ülkenin dış borçlarını müzakere etmek için, IMF ile döviz kurları, yurtiçi tasarruflar ve ticaret açığı sorunlarının çözümüne yönelik şartlar getiren bir anlaşma yapılması gerekmektedir. IMF ile bir anlaşma imzalandıktan sonra,

⁸¹James L. Dietz, “The Debt Cycle and Restructuring in Latin America” (Latin Amerika’da Borç Döngüsü ve Yeniden Yapılanma) , *Latin American Perspectives*, Volume 16, 1989,s. 21.

⁸²Gerard Dumenil, Dominique Levy, “The Neoliberal (Counter-)Revolution” (Neoliberal (Karşı) Devrim), Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (edt.), *Neoliberalism: A Critical Reader (Neoliberalizm: Eleştirel Bir Okuma)*, Pluto Press, London, 2005, s. 17.

Dünya Bankası ile dış ve iç ticaretin serbestleştirilmesi ve deregüle edilmesi, işgücü piyasasının deregüle edilmesi ve işgücünde 'esneklik' yaratılması, finansal sistemin serbestleştirilmesi ve deregüle edilmesi, sübvansiyonları ortadan kaldırarak, kamu şirketlerini özelleştirerek ve kamu çalışanlarının sayısını ve işlevini azaltarak devletin küçültülmesi gibi politika unsurlarına sahip bir yapısal uyum anlaşması yapılması gerekmektedir.”⁸³ Bu gereklilikler neoliberal ideolojinin izinden gidilmesine yol açmış, hükümetlerin ekonomik ve sosyal politikalarında değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Ancak bu reformların toplumlar üzerinde yaratacağı etkiler hep göz ardı edilmiştir.

Neoliberal politikaların sonuçları genel olarak uygulandıkları her ülkede çok geniş alanda etki yaratmıştır ancak bu politikalar özellikle Latin Amerika ülkelerinin halkları için oldukça yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Neoliberal reformları uygulayan birçok ülkede gelir eşitsizliği artmıştır.⁸⁴ Devlet teşebbüslerinin satışından ve istihdam alanı oluşturan kamu hizmetlerinde kısıtlamaya gidilmesinden dolayı iş kayıpları ve yüksek işsizlik oranları ortaya çıkmıştır. “Yakıt, gıda ve sosyal hizmetler gibi gerekli kalemlerdeki devlet yardımlarının kaldırılması nedeniyle fiyatlar artmıştır.”⁸⁵ “Peru'nun eski cumhurbaşkanı olan Fujimori 1990'da iktidara geldiğinde, ilk icraat olarak neoliberal reformları uygulamaya koymuş ve benzin fiyatında %3000, telefon ve su fiyatlarında %1300, elektrik fiyatlarında ise %5300 oranında bir artış gerçekleşmiştir.”⁸⁶

⁸³Oscar Ugarteche, “*The Structural Adjustment Stranglehold: Debt and Underdevelopment in the Americas*” (Yapısal Uyum Darboğazı: Amerika'da Borç ve Az Gelişmişlik), *NACLA Report on the Americas*, Volume 33, 1999, s. 22.

⁸⁴Marjorie Woodford Bray, “Trade As an Instrument of Dominance: The Latin American Experience” (Bir Hâkimiyet Aracı Olarak Ticaret: Latin Amerika Deneyimi), *Latin American Perspectives*, Volume 26, 1999, s. 69.

⁸⁵Brian F Crisp, J. Kelly Michael, “The Socioeconomic Impacts of Structural Adjustment” (Yapısal Uyumun Sosyo-Ekonomik Etkileri), *International Studies Quarterly*, Volume 43, 1999, s. 542.

⁸⁶Maureen Hays-Mitchell, “Resisting Austerity: A Gendered Perspective on Neo-Liberal Restructuring

Neoliberal reformlar kapsamında ülkelerde Serbest İşleme Bölgelerinin (Export Processing Zones-EPZ) oluşturulmuş ve teşvik edilmiştir. Serbest ticaret bölgelerine kıyasla yabancı yatırımcılara daha fazla imkân tanıyan bu bölgeler genel olarak gelişmekte olan ülkeler tarafından kurulmuştur. Özel kanuni düzenlemelerle kurulan bu bölgeler yabancı yatırımları cezbetmek için oluşturulmuştur. “Kurumlara sunulan teşvikler arasında, vergisiz ithalat olanağı, kurumlar vergisinin minimum seviyede tutulması, işçi sendikalarından kurtulma imkânı, çevre ve işgücü konularındaki yasal düzenlemelerin azaltılması ve devlet finansmanlı altyapı hizmetleri sayılabilir.”⁸⁷ Bu bölgeler sayesinde, ÇUŞ istedikleri ülkeye yatırım yapmış ve üretim maliyetlerinin en düşük seviyede olması nedeniyle yabancı yatırımcılar ciddi avantajlara sahip olmuştur.

Tüm bu politikalar uygulanırken halkın hiçbir kesiminden tepki gelmemesi tabii ki düşünülemez. Artan işsizlik oranları, azalan gelirler, fiyatları artan temel ihtiyaç malzemeleri ve giderek zorlaşan yaşam şartları altında kıvranan halkın kitleler halinde tepki göstermesini engellemek ise baskıcı rejimlere düşmüştür. Bu baskı rejimi Latin Amerika ülkelerinin bazılarında seçilmiş iktidarlarca kurulurken bazı ülkelerde de neoliberalizm adına ordu tarafından yürütülmüştür. Neoliberal politikaların uygulamaya koyulmasından hemen önce ülkede ortamın hazırlanması gerekmiş, uygulandığı kişilerde

in Peru” (Maddi Zorluklara Direnme: Peru'da Neoliberal Yeniden Yapılanma Üzerine Cinsiyete Dayalı Bir Perspektif) , *Gender and Development*, Volume 10, 2002, s. 72.

⁸⁷Gary Teeple, *Globalization and the Decline of Social Reform: Into the Twenty-First Century (Küreselleşme ve Toplumsal Reformun Düşüşü: Yirmi Birinci Yüzyıla Doğru)*, Garamond Press, Ontario, 2000, s. 89.

boş bir levha yaratmayı amaçlayan Dr. Donald Ewen Cameron'un⁸⁸ Şok Terapisi⁸⁹ için en hızlı çözüm de askeri darbeler olmuştur. Bu noktada Şok Doktrini isimli kitabın yazarı

⁸⁸Donald Ewen Cameron 24 Aralık 1901 tarihinde İskoçya'da dünyaya gelmiştir. 1924 yılında Glasgow Üniversitesi'nden lisans derecesini almış ve cerrahlık eğitimini tamamlamış, 1925 yılında Londra Üniversitesi'nden psikoloji eğitimini tamamlamış, 1938 yılında ise psikiyatrist olmaya hak kazanmıştır. Glasgow Üniversitesi Matematik Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışan Jean Rankine ile evlenmiş, bu evlilikten üç erkek, bir kız çocuğu sahibi olmuştur. 1929 yılında Kanada'ya taşınmış ve yedi yıl boyunca görev yapacağı Brandon Akıl Hastalıkları Hastanesi'nde çalışmaya başlamıştır. Daha sonra Amerika'ya dönerek Massachusetts'teki Worcester Devlet Hastanesi'nde çalışmaya başlamış ve bir yıl sonra burada Araştırma Direktörü görevini üstlenmiştir. İki yıla yakın bir süre sonra Nöroloji ve Psikiyatri Profesörü olarak Albany Tıp Fakültesi'nde (New York) görev yapmaya başlamış, 1943 yılında ise McGill Üniversitesi'ndeki (Kanada) görevine başlamıştır. Burada Allan Memorial Enstitüsü'nün kuruluşunda görev almış ve bu enstitünün yöneticiliğini üstlenmiştir. 21 yıl Kanada'da yaşadından sonra New York'a dönmüş ve Albany Tıp Fakültesi'nde yendiden görev almıştır. Cameron, Dünya Psikiyatri Birliğinin kuruluşunda önemli bir rol oynamış ve 1961 yılında birliğin ilk başkanı olarak görev yapmıştır (Robert A. Cleghorn, 1967: 984-985). CIA tarafından finanse edilen çalışmalarında hastalara işkence ettiği nedeniyle yoğun eleştirilere maruz kalan Ewen Cameron 8 Eylül 1967 tarihinde hayatını kaybetmiştir.

⁸⁹1901-1967 yılları arasında yaşamış olan psikiyatrist Dr. Donald Ewen Cameron dünyayı yeni bir tedavi yöntemi ile tanıştırmıştır. Cameron, ağır psikolojik hastalıklara sahip insanları tedavi etmek için 'alışkanlık çözme' ve 'psişik güdüm' diye adlandırdığı bir yöntem geliştirmiştir (Brown, 2007: s. 207). Dr. Cameron'a göre hastaları sağlıklı yeni davranışlar öğrenecekse zihinlerinin içine girilmeli ve eski hastalıklı öğretiler parçalanmalıydı. Yani insanın zihni öncelikle boş bir levhaya çevrilmeliydi. Bunun için de beyne her türlü saldırı gerçekleştirilerek beyin ele geçirilmeliydi. İleride gizli servislerin yoğunlukla kullandığı bu projede Cameron'ın uygulaması, 'hastayı etkisiz hale getirmek' üzerine kurulmuş bir tekniktir ve bu teknikte bir felç ilacı dâhil çeşitli yeni ilaçların denenmesi olağan karşılanmıştır. Bu yöntemde hastaya belirli ve güçlü bir elektroşok yükleyerek hastanın davranış alışkanlıklarını yıkmak amaçlanmıştır. Hatta bazı vakalarda hastaya sürekli LSD (düşük miktarda uyuşturucu) verilerek, tekrarlanan (haftanın 6-7 gününde, günde 16 saat) bir teyp kayıt mesajı dinlettirilerek ve dış dünyayla bağı kesilerek duyuşal mahrumiyet amaçlanmıştır. Tedavi edildiği söylenen hastalar küçücük bir odaya kapatılmış, dış dünyayla teması kesilmiş, sadece ilaç ve yemek verildiği zamanlar dışında başka bir insan yanlarına alınmamıştır. Tedavi kapsamında önce elektroşoklarla hafıza yok edilmiş, izolasyon yöntemi sayesinde de duyuşal algılamının ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Deneyler o kadar titizlikle yürütülmüştür ki yemek saatlerine göre günün saatini tahmin ettikleri belirlenen hastalara yemekler karışık zamanlarda verilmiş, kahvaltı zamanında çorba servis edilmiştir. Bu yoğun 'tedavi' sırasında insanlar zaman ve mekân algısının yanında hareket kabiliyeti ve hislerini de kaybetmeye başlamış, mesajları zorla dinlemekten başka bir şey yapamaz hale gelmişlerdir. Bazı hastaların hafızlarını yitirmekten öte yürümeyi bile unuttukları söylenmektedir. Bu çılgınca sayılabilecek fikir o dönemde meşhur bir Amerikalı kuruluşun çok dikkatini çekmiştir: Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency-CIA). SSCB'nin özel sorgu teknikleri karşısında bir adım öne geçmek isteyen CIA 1950'lerin ortalarına doğru Cameron ve projesiyle çok daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. "LSD gerçeklik algısında değişiklik yaratmak, insanın dengesini bozmak ve onu eğitmek, insan zihninde gizli bir yer bulmak ve orada sonsuza dek kalacak bir iz bırakmak için kullanılabilir. Merkezi İstihbarat Teşkilatı bu yaklaşımın uygulanabilir olup olmadığı araştırmak için gözünü, 1967 yılında ölmeden önce Kanada Psikiyatri Birliği'nin, Amerikan Psikiyatri Birliği'nin ve Dünya Psikiyatri Birliği'nin başkanlık görevlerini üstlenmiş olan saygın Psikiyatrist Dr. Ewen Cameron'a çevirmiştir. Cameron ayrıca şizofreni tedavisinde tuhaf ve alışılmadık bir yöntem geliştirdiği Montreal McGill Üniversitesi'nin Allan Memorial Enstitüsü'nü yönetiyordu. Cameron CIA'den aldığı maddi destekle tedavi yöntemini Allan'daki elli üç hasta üzerinde test etmiştir (Lee, Shlain, 1985: 27). MKUltra adıyla yürütülen ve sorgulanan kişilerden psikolojik baskı, tecrit ve ilaçların yardımıyla bu kişilerden bilgi alınmasını amaçlayan proje kapsamında CIA tarafından her türlü maddi destek sağlanan Dr. Cameron bu paralarla laboratuvarlar, tecrit odaları kurmuş, yöntemlerini daha da çeşitlendirmiştir. Projeye dâhil edilerek denek olarak kullanılan hastalar tarafından sonraki yıllarda açılan davalar CIA'yı fazlasıyla yormuştur. Cameron'un eski hastalarından

Naomi Klein, Dr. Cameron'un terapisi ile Milton Friedman ve Chicago Okulu uygulamaları arasında doğrudan bir bağ olduğunu ve ikisinin de kullandığı yöntemlerin aslında aynı olduğunu söylemektedir. Klein'e göre neoliberaler şok terapisi yöntemini aynen taklit etmekte, bu yöntemin bir kişi üzerinde yaratmayı çalıştığı etkiyi onlar kitleler üzerinde gerçekleştirmeye çalışmaktadır.⁹⁰ Patlayan bombalar, yıkılan binalar, gereksiz yere çıkarılan savaşlar, terörist saldırılar, çöken piyasalar ve hatta doğal afetler halkı ani bir şoka sokan, ardından da zihinlerine yeni şeyler yazılmasına olanak sağlayan fırsatlardır. "Bazı insanlar büyük felaketlere hazır olmak için konserve ve su stoku yaparlar; Friedmancılar da serbest piyasa düşüncesi stoku yapıyorlar. Chicago Üniversitesi'nin profesörleri bunun, krizin etkilerine maruz kalan toplum tekrar 'statükonun tiranlığı' altına girmeden, çabuk hareket edip geriye dönüşü mümkün olmayan değişiklikleri hayata geçirmek açısından hayati bir öneme sahip olduğuna inanıyorlardı."⁹¹ Politikacıları, düşünürleri, sivil toplum örgütleri temsilcilerini, akademisyenleri ve bizzat halkın kendisini baskı altına alan askeri yönetimler böylece uygulanacak ağır ekonomik reformlara muhalefet edilmesi riskini ortadan kaldırmıştır. Neoliberalizm uygulamaları Latin Amerika ülkelerinde hayata geçirilirken kendisine insan haklarını hiçe sayan, halkın iradesine ipotek koyan baskıcı askeri rejimler refakat etmiştir. Bu baskıcı yönetimler, arkasında ekonomik olarak bitik bir halkın yanında on binlerce ölü ve yaralı ile bir o kadar kayıp insan bırakmıştır.

3.2. Brezilya

Uyguladıkları politikaları bir mucize olarak tanımlayan olan neoliberallerin, ilk denemelerini Brezilya'da gerçekleştirmiştir. Çalışma kapsamında incelenen ülkeler

dokuzu Allan'de yaşadıkları travmanın acılarını halen çektikleri iddiasıyla Amerikan hükümetine ayrı ayrı 1.000.000 dolar tutarında dava açmıştır (Lee, Shlain, 1985: 27).

⁹⁰Naomi Klein, *a.g.e.*, s. 1-17.

⁹¹*a.g.e.*, s. 6.

arasında neoliberalizmle ilk tanışan ülke olan Brezilya neoliberalizmden önce uzun yıllardır devam eden bir kaosun içerisindeydi. İlk ortaya atıldığı yıllardan itibaren kendisini dünya kamuoyuna kabul ettirmekte güçlük çeken neoliberalizm, Keynesyen politikaların da sorgulanmaya başlandığı yıllarda, büyük ekonomik ve politik sıkıntılar yaşayan Brezilya’da sahneye çıkma imkânı bulmuştur. Yıllarca süren politik anlaşmazlıklarla ekonomisi oldukça kötü duruma gelmiş olan Brezilya’da Humberto de Alencar Castelo Branco’nun (1897-1967) Genelkurmay Başkanı olduğu ordu, kargaşa halindeki ülkeyi kurtarmak gerekçesiyle 31 Mart 1964 tarihinde yönetime el koymuştur. Bu yönetim değişikliğinin ardından ülkenin ekonomi politikalarında önemli değişiklikler yaşanmış, devlet işletmeleri özelleştirilmiş, ülke ekonomisi yabancı yatırımcıya tüm imkânlarıyla açılmış ve bütün bunlar yaşanırken halk üzerinde büyük bir baskı oluşturulmuştur. Brezilya’daki askeri yönetimin uygulamalarına geçmeden önce darbenin taraflarına ve ülkede yaşanan olaylara göz atmakta fayda bulunmaktadır.

3.2.1. General Humberto de Alencar Castelo Branco (1897-1967)

Brezilya’da 1964 yılında gerçekleştirdiği darbe sonucu yönetimin başına geçen ve üç yıl kadar bu görevi yürüten Castelo Branco 1897 yılında general bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 1918 yılında orduya katılan Branco, II. Dünya Savaşı’nda İtalya’da Almanya’ya karşı savaşan Brezilya kuvvetlerinin içinde yer almıştır. “Castelo, dikkatli ve gözlemci bir subay olarak biliniyordu. Kısa, basık bir boynu vardı ve görünümü hakkında küçümseyici yorumlara alışmıştı (kayınpederi Castelo'nun kızıyla evliliğine onay vermeden önce fiziki bir muayene talep etmişti). O ise fiziksel dayanıklılığını arttırmaktansa okumayı ve çalışmayı tercih ediyordu.”⁹²

⁹²Thomas E. Skidmore, *The Politics of Military Rule in Brazil (Brezilya’da Askeri Yönetimin Politikaları)*, Oxford University Press, Oxford, 1988, s. 21.

Branco Fransa’da, İngiltere’de ve Amerika’da askeri eğitimler almış, savaş ve askerlik üzerine birçok yazı yayınlamıştır. Castelo, ayrıca askeri destekli bir kurum olan Harp Yüksek Okulu (Escola Superior de Guerra) ile yakından ilişki içerisinde bulunan Sorbonne kökenli subayların lideri olarak kabul edilmiştir. Bu grup içerisinde yer alan subaylar arasında General Golbery do Couto e Silva (1911-1987), General Cordeiro de Farias (1901-1981), General Ernesto Geisel (1907-1996) ve General Jurandir da Bizarria (1906-1998) da bulunmaktadır. “Şahin kanatta yer alanlara kıyasla daha ılımlı olan bu grup, serbest girişimden yana (aynı zamanda güçlü bir hükümete ihtiyaç duyulduğunu da kabul etmekle birlikte), dış politikada anti-komünist bir çizgisi olan, teknik çözümleri tercih eden ve demokrasiye bağlı ancak kısa sürede despot bir hükümetin gerekli olduğuna inanan bir gruptu... Bu Sorbonne Grubu daha sonra *Castelistas* olarak tanınacak ve sonraki askeri yönetimlerde önemli bir rol oynayacaktı.”⁹³

1964 yılında iktidarı deviren askeri müdahalenin liderlerinden olan Branco, kongre tarafından devrik lider Joao Goulart’ın (1919-1976) kalan görev süresini tamamlamak üzere seçilmiş ve 15 Nisan 1964 günü Başkanlık yeminini ederek göreve başlamıştır. İktidarının başlarında görece ılımlı bir çizgi izlemesine karşın görev süresinin sonlarına doğru oldukça ağır yasalar çıkaran Branco üç yıllık görev süresinin ardından görevini 15 Mart 1967’de Costa e Silva’ya (1899-1969) devretmiştir. 18 Temmuz 1967 tarihinde 69 yaşını sürdüğü günlerde hayatını kaybetmiştir.

⁹³Thomas E. Skidmore ,*a.g.e.*, s. 21.

3.2.2. Devlet Başkanı Joao Belchior Marques Goulart (1919-1976)

Jango olarak da bilinen João Belchior Marques Goulart 1 Mart 1919'da Rio Grande do Sul eyaletine bağlı Sao Borja belediyesinde doğmuştur. Babası, 14 yıl devlet başkanlığı yapan Getúlio Vargas'la (1882-1954) yakın arkadaş olan bir toprak sahibidir. Goulart, çocukluğunu doğduğu şehir Sao Borja ile eyaletin başkenti olan Porto Alegre arasında geçirmiştir. Babasının isteğiyle Rio Grande do Sul Federal Üniversitesi'nde hukuk fakültesine kaydolmuş, 1939'da mezun olmuş ama avukatlık yapmamıştır. 1943 yılında babasını kaybetmesinin ardından Goulart'ın arazilerin idaresini devralmıştır. 1945 yılında yakın dostları olan Getúlio Vargas tarafından sol görüşlü Brezilya İşçi Partisi'ne (Partido Trabalhista Brasileiro-PTB) katılmaya davet edilmiştir. 1947'de Eyalet Meclisi'ne seçilmiş ve Vargas'ın politik düzlemde en yakın çalışma arkadaşlarından olmuştur. 1950 yılında Temsilciler Meclisi üyeliğine seçilmiş, 1951 Şubat ayında ise Rio Grande do Sul Valisi Ernesto Dornelles'in İçişleri ve Adalet Sekreteri (Bakanı) olarak göreve başlamıştır. Kısa bir süre sonra da Vargas tarafından Çalışma Bakanı olarak göreve getirilmiştir.

Goulart'ın Çalışma Bakanlığı döneminde Vargas hükümeti işçilerle kriz yaşamaktadır. İşçiler düşük ücretleri gerekçe göstererek greve gitmişken, hükümet diğer partilerce ve ordu tarafından sert şekilde eleştirilmiştir. Goulart bu olayda işçilerin tarafında olarak işçilere zam yapılmasını sağlamıştır ancak durumdan memnun olmayan işverenler ücretlerde yeniden indirim talep etmiş, Vargas da işverenlerin bu talebini kabul etmiştir. Ancak bu olaylar sırasında aralarında çıkan anlaşmazlık nedeniyle Goulart görevinden alınmıştır. 5 Ağustos 1954 tarihinde Vargas'ın danışmanı Carlos Lacerda'ya (1914-1977) düzenlenen suikast girişimi sırasında Binbaşı Rubens Vaz'ın (1922-1954) öldürülmesi olayların boyutunu başka bir noktaya taşımıştır. Bu suikast girişimi

nedeniyle korumaları suçlanan Vargas, artan baskılar sonucunda 24 Ağustos 1954 günü intihar etmiş ve bu olay Goulart'a siyasette yükselme imkânı tanımıştır.

Vargas'ın ölümünden sonra siyasete kaldığı yerden devam etme kararı alan Goulart, başkan yardımcılığı için aday olduğunda ismi etrafında yoğun tartışmalar yaşansa da 1956 yılında başkan seçilen Juscelino Kubitschek'in (1902-1976) yardımcısı olmuştur. Goulart 1960 yılında yapılan seçimde de başkan yardımcısı seçilmeyi başarmıştır ancak bu kez başkan onun partisinden seçilmemiş, başka bir partiden aday olan Jânio Quadros (1917-1992) başkan olmuştur. Ülkede durulmayan sular ve yeni darbe tehlikesi söz konusu olması nedeniyle çiçeği burnunda başkan 1961 yılında istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu istifa 16 yıl önce siyasete adım atmış olan Goulart'a 42 yaşında Brezilya Devlet Başkanlığı'nın kapısını açmıştır.

João Goulart'ın başkan olması ordu içinde de ayrışmalara neden olmuş, onun solcu geçmişinden tedirgin olan bazı üst rütbeliler bu göreve gelmesini engelleyemese bile görev süresi boyunca onu bu görevinden indirmek için adeta fırsat kollamıştır. Ülkenin durumunu düzeltmek için oldukça çabalamasına karşın Goulart başkanlık görevini uzun süre sürdürememiş, 1964 yılında gerçekleşen askeri darbe sonucunda görevinden alınmış ve Uruguay'a sürülmüştür. 6 Aralık 1976 tarihinde Arjantin'de kalp krizi nedeniyle hayatını kaybetmiştir.

3.2.3. Goulart Yönetimi

Joao Goulart başkanlığa seçilirken ordu içerisinde anlaşmazlıklar yaşanmış, başa geçmesini istemeyenlerle destekçileri arasında yapılan anlaşma gereği Goulart başkan olabilse de yetkileri kısıtlanmıştır. Bir süre bu kısıtlı yetkilerle görev yapan Goulart 1963

yılında eski yetkilerine yeniden kavuşmuştur. Yeni başkan göreve başlar başlamaz büyük sorunları olan bir ülkeyle baş başa kalmıştır. Goulart o dönemin ABD Başkanı John Kennedy (1917-1963) ile görüşmesinde ülkedeki sorunlardan kendisine bahsetmiştir. “Goulart otuz ay boyunca görevini sürdürdü. İlk on altı ay boyunca yetkilerini kısıtlayan parlamento sisteminde görev yaptı. O dönemdeki ana hedefi, başkanlık sistemini yeniden yapılandırmak için bir başka anayasa değişikliğini gerçekleştirmektir. Dolayısıyla, bu ilk dönemde, Goulart muhafazakâr, komünist veya güvenilir muhaliflerinin şüphelerini gidermeye çalıştı. Başkan Kennedy ile bir görüşme yapmak üzere Birleşik Devletler'e gittiğinde, Castro'nun dünyadaki komünist hareketler üzerinde artan etkisini kınadı ve ülkesinde enflasyona son verilmesinin ve Brezilya'nın mali sağlığına kavuşmasının gerekliliğine vurgu yaptı. Aynı zamanda parlamenter sisteminin çalışmadığına dikkat çekti. Farklı partilere bölünmüş bir meclisin zayıf bir iktidarın çalışmalarını engelleyebildiği parlamenter sistemin, Brezilya'nın artmakta olan ekonomik sorunlarının çözümünde yetersiz kaldığı açıktı.”⁹⁴

Parlamenter sistemle yetki sorunları yaşamasına karşın Goulart'ın çözmesi gereken sorunların başında ekonomik kriz gelmiştir. “1940'tan bu yana Gayrisafî Millî Hasıla (GSMH) yıllık yüzde 6 artmıştır ki bu çok az üçüncü dünya ülkesinin sahip olduğu bir orandır. Hem Brezilyalılar hem de yabancı gözlemciler her türlü kaynağın kısıtlı olduğunu kabul etse de Latin Amerika'nın en büyük ülkesi için parlak bir gelecek öngörüyordu. Kubitschek'in sanayileşme hamlesi ve Brasilia'nın inşası Brezilya'nın ‘uçuşa geçişinin’ bir işaretçisi gibi görünüyordu. Fakat daha fazla gelişme kolay olmayacaktı. Altyapı son derece yetersizdi. Örneğin, elektrik üretimi Rio ve Sao Paulo'daki temel talebi karşılayamıyordu. Sao Paulo fabrika yöneticileri, üretimi

⁹⁴Jan Knippers Black, *Brazil: A Country Study (Brezilya: Bir Ülke Çalışması)*, Richard F. Nyrop (edt.), U.S. Government Printing Office, Washington, 1983, s. 60.

sürdürebilmek için sık sık kendi dizel motorlu jeneratörlerini kullanıyorlardı. Rio de Janeiro sık sık su ve elektrik kesintilerine uğradı... Demiryolu sistemi oldukça eski durumdaydı.”⁹⁵

Ekonomide temel olarak hızlı şekilde çözülmesi gereken iki sorun mevcuttur: Ödemeler dengesindeki kronik açık ve enflasyon. Ödemeler dengesindeki kronik açık birçok sebebe dayanıyor olsa da esas sebep ülkenin ihracat kazançlarının tek bir ürüne, fiyatı o dönemde bölgesel olarak oldukça değişken olan kahveye dayanmasıdır. Vargas döneminde, Brezilya kahvesinin en büyük müşterisi konumunda olan ABD⁹⁶ ile kahve fiyatları konusunda bir soğuk savaş yaşanmış, Brezilya kahve fiyatlarını yükseltmek istemiş, ABD buna yanaşmayınca Brezilya piyasadan ürünleri çekmiş, karşılığında ABD’li tüccarlar alımlarını azaltınca Brezilya kahveyi ABD’nin istediği fiyattan satmaya devam etmiştir. Brezilya pazardaki ürünlerini çeşitlendirmedikçe bu tarz dalgalanmalara karşı hep savunmasız kalacaktı.

Ülkenin ithalat konusunda da birçok ihtiyacı bulunmaktadır: Endüstri için sermaye, makinelerin çalışması için petrol, bakır ve potas⁹⁷ gibi ham madde ürünleri. “İthalatın seviyesi büyüme seviyesi ile orantılıydı: Daha hızlı büyüme daha yüksek ithalat talebi.”⁹⁸ İthalatın yanı sıra ödemeler dengesinde de negatif kalemler vardı. Başlıcaları kâr oranlarındaki azalma, kredi geri ödemeleri ve varlık barışığıydı. Bu kalemler krediler ve hibelerle birlikte (uluslararası ajanslardan) yeni yabancı yatırımlarla dengelenmişlerdir. Brezilya kreditörlerin kredi vermeye devam etmesini sağlamak ve kara listeye alınmayı engellemek için çözümler üretmek zorunda kalmıştır. Quadros bu

⁹⁵Thomas E. Skidmore, *a.g.e.*, s. 9.

⁹⁶*a.e.*, s. 11.

⁹⁷Potasyum birleşiklerine verilen genel ad anlamına gelen Fransızca kökenli kelime (TDK Genel Sözlük tanımı)

⁹⁸Thomas E. Skidmore, *a.g.e.*, s. 11.

problemlerin çözümü olarak IMF'yle işbirliği yapmaya karar vermiştir. Bu dönemde IMF para bulmak isteyen ülkeler için önemlidir çünkü diğer kreditorler IMF'nin sinyali olmadan kredi vermeye yanaşmazlar. Kredi verecek kuruluşlar, Quadros'un istifasının ardından Goulart başkan olarak zorlu ekonomik sorunlarla baş başa kaldığında, yetkileri zaten kısıtlanmış olan bir başkanın idare ettiği ülkeye kredi vermek konusunda tereddüde düşmüştür. Yeni hükümetin yeni krediler için anlaşmalar yapmış olmasına karşın kreditorler hem Goulart'ın başarılı olmak için vermek zorunda kalacağı mücadeleyi hem de solcu politikalarını dikkatle takip etmişlerdir.

Goulart'ın önünde kısa dönemde hızla çözülmesi gereken ana sorun ise enflasyon olmuştur. "1949 yılından 1959 yılına kadar Brezilya yüzde 12'den yüzde 26'ya kadar uzanan bir enflasyon dizgesi yaşamıştır. Diğer Latin Amerikalılar gibi Brezilyalılar da Kuzey Amerikalılar ve Batı Avrupalıların aksine enflasyon karşısında soğukkanlılardı... Ancak, 1960 yılında enflasyon yüzde 39,5 seviyesine geldiğinde Brezilyalılar dahi şoka girmişti. Para biriktirenlerin paraları hızla erirken büyük meblağlı borçlar verenler uzun vadeli borç vermeyi reddeder hale gelmiş, ekonomi parçalanmıştır. Anılan dönemde kamu iktisadi teşekkülleri, özellikle kamu kurumları çoğunlukla seçilmiş politikacılar tarafından belirlenen fiyatlarının enflasyon oranının çok gerisinde kalmayı kabul ettiler. Bu da kamu açığının giderek artmasına neden oldu."⁹⁹ Daha önceki devlet idarecilerinin bir süre IMF ve diğer uluslararası kuruluşların anti enflasyonist programlarından kaçmayı başarmalarına karşın ekonomideki son durum Goulart'a çok fazla manevra imkânı tanımamıştır. 1962 yılında hem ödemeler dengesindeki açık hem de enflasyon sorunu artık baş edilemez duruma gelmiştir. "1963 yılının ilk yarısında Goulart, Dantas'ı (San Tiago Dantas 1911-1964) Ekonomi Bakanı olarak, Hermes Lima'yı (1902-1978)

⁹⁹Thomas E. Skidmore, *a.g.e.*, s. 12.

Dışışleri Bakanı olarak ve bazı ABD yetkilileri tarafından radikal bir solcu olarak görülen Celso Furtado'yu (1920-2004) Ekonomik Planlamadan Sorumlu Bakan olarak atayarak ekonomiyi istikrara kavuşturmak ve ülkenin diğer sıkıntılı sorunları ile başa çıkmak için ciddi bir girişimde bulundu.”¹⁰⁰ Goulart bakan olarak görevlendirdiği solun önde gelen fikir adamlarından San Tiago Dantas and Celso Furtado'dan bir ekonomik program hazırlamalarını talep etmiştir. “1963'ün başlarında bu ikili hem IMF'nin hem de Kennedy yönetimindeki Beyaz Saray'ın onayladığı bir program hazırladılar.”¹⁰¹ Ne var ki uygulanan program solcu Goulart yönetimine pek de uygun olmamıştır. Plan gereği ülkede devalüasyon uygulanmış bu da petrol ve buğday gibi ithal ürünlerin fiyatlarını artırarak dolaylı yoldan işçilerin temel iki ihtiyacı olan ulaşım ücretlerinde ve ekmek fiyatlarında artışa neden olmuştur. Öte yandan kamu açığının azaltılması amacıyla devletin işçi çıkarması da gerekmiştir. Bu gelişmeler neticesinde işçi sınıfında huzursuzluğun arttığı fark eden Goulart taktik değiştirmeye karar vermiştir.

1963 itibariyle Brezilya ekonomi yönetimi radikal ulusalcı bir çizgiye evrilmiştir. “Radikal ulusalcılar ülkedeki ekonomik sorunların çoğunun kaynağının ekonomideki yabancı sektör olduğunu düşünmekteydiler. Onlara göre yabancı yatırımcıları çoğu tekel olmak ve ülkelerine maksimum kâr götürmek amacıyla ülkeye yatırım yapmaktaydılar”¹⁰² Bu sorunların çözümü olarak yabancı firmalar üzerinde daha sıkı kontroller getirilmiştir. Radikal ulusalcılar IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşları Brezilya gibi gelişmekte olan ülkeleri ekonomik olarak boyunduruk altında tutmakla suçlamışlardır. Dünya Bankası'nın sadece endüstriyel gelişmeye yönelmesi nedeniyle Brezilya'ya verilecek kaynakları durdurmasını tezlerini güçlendirecek bir veri

¹⁰⁰Jan Knippers Black, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁰¹Thomas E. Skidmore, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁰² *a.g.e.*, s. 13.

olarak sunmuşlardır. IMF'nin katı mali uygulamalarının Brezilya gibi gelişmekte olan ülkeler için uygun olmadığını savunmuşlardır. Ancak bu politikaları uygulamayan ülkelerin kredi alması da mümkün olmamıştır. Yabancı yatırımlara getirilen sıkı denetimlerin yanında Goulart, Dantas and Furtado'nun hazırladığı program nedeniyle tepkilerini çektiği işçi sınıfıyla, sendikalarla ve orta sınıfla barışmak için eğitim, vergi, toprak mülkiyeti gibi konularda bir takım reformlar hayata geçirmeye karar vermiştir. Ancak bu reformlar daha uygulamaya bile geçmeden muhalefet partileri ve ordu Goulart'ı samimi olmamakla, yaptıklarının sadece haklı kutuplaştırmak amacıyla yapıldığı hususunda sert şekilde eleştirmişlerdir.

Goulart'ın sorunları ülkenin sadece ekonomisini düzeltmekle çözülecek gibi değildir. Ülkede sağlık, eğitim gibi konularda da oldukça büyük sorunlar yaşanmaktadır. “Eğitim sistemi biraz daha iyi durumdaydı. İlk ve orta öğretim hem yerel yönetimlerin hem de eyaletlerin sorumluluğundaydı ancak ilköğretime kayıt yaptıran çocukların % 10'undan daha azı, ortaöğretime kayıt yaptıran çocukların ise yalnızca %15'i okullarını bitirmeyi başarmıştı. Bunun sebepleri arasında eğitim çalışanlarına ayrılan yetersiz kaynak, velilerin ilgisizliği, ailelerin çocuklarına üniforma dahi alamayacak durumda olması, çocukların okumak yerine çalışması için kurulan aile baskısı ve diğer birçok neden bulunmaktadır. Ayrıca birçok şehirde en iyi ortaöğretim okulları özel sektöre aitti. Bu da bu okulların sadece varlıklı ailelerin çocuklarına hizmet vermesine ve bu çocukların da ücretsiz federal üniversitelere giriş sınavında diğer çocuklardan önde olmasına yol açmıştır. Doğal olarak federal üniversiteler de zengin ailelerin çocuklarıyla dolmuştur.”¹⁰³ Eğitimdeki bu sıkıntılar yalnızca ülke genelinde okuryazarlık seviyesinin artmasına değil dolayısıyla endüstri sektörü için gereken yetişmiş işgücü oranının

¹⁰³Thomas E. Skidmore, *a.g.e.*, s. 10.

yükselmesine de engel teşkil etmiştir.¹⁰⁴ Bu nedenle ülke gittikçe ithal teknolojilere mahkûm olmuş ve yabancı şirketlere bağımlılık gittikçe artmıştır.

3.2.4. 1964 Darbesi

Joao Goulart'ın görev süresinin bitmesine kısa bir süre kala ekonomik olarak oldukça zor durumda olan orta sınıfa yönelik geniş reform hazırlıkları halkın her kesiminde beklenen olumlu etkiyi yaratmamıştır. Temel Haklar Reformu (Reforma de los Derechos Fundamentales) olarak adlandırılabilen bu reform paketinin içinde tarım, finans, seçim sistemi ve eğitim reformunun yanında birçok reform bulunmaktadır. Goulart 13 Mart 1964 tarihinde Rio'daki Central do Brasil tren istasyonunda arkadaşı olan Temsilciler Meclisi Üyesi (Milletvekili) Leonel Brizola (1922-2004) ile sendika temsilcilerinin, öğrencilerin ve memurların olduğu yaklaşık 150.000 kişilik bir

¹⁰⁴Brezilya vatandaşlarının eğitim seviyesi tarih boyunca genel olarak gelişmekte olan ülkelerin gerisinde kalmıştır. Diğer Latin Amerika ülkeleri ve hatta mali olarak kendisinden daha kötü durumdaki ülkeler ile kıyaslandığında ise Brezilya'nın eğitim verileri en kötülerden biri olarak göze çarpmaktadır. (Frankema: 2008, s. 447) Aslında Brezilya hükümetleri tarih boyunca birçok eğitim politikası geliştirmiştir. Tezin konusu olan General Castelo Branco darbe hükümeti döneminde de ülkenin eğitim politikasında çeşitli değişikliklere gidilmiştir. Castelo hükümetinin eğitim politikaları ile ilgilenmesinin başlıca sebeplerinden biri yine aynı dönemde yürürlüğe konulan kalkınma programı ve eğitim politikaları arasındaki ilişki, diğeri ise öğrencilerin Castelo hükümetinin ilk dönemlerinde gerçekleştirdikleri protesto gösterileridir. Bu noktada kalkınma ve eğitim arasındaki ilişki hakkında yapılan bir çalışmanın sonuçlarını paylaşmakta fayda bulunmaktadır. Gelir eşitsizliğini meydana getiren etkenleri inceleyen bir çalışma sonucunda Cunningham ve Jacobsen, tüm toplumda gelir dengesi eşitlenmek isteniyorsa, ilköğretimin mutlaka, ortaöğretimin ise mümkün olduğunca garanti altına alınması gerektiğini belirtmektedir. Bu sayede gelir dengesi sağlanması konusunda daha çok yol alınabilir. (Cunningham ve Jacobsen: 2008, s. 15) Kalkınma ve eğitim arasındaki bu bağı dikkate alan Castelo hükümeti, uygulayacağı bu yeni eğitim politikası sayesinde hem kendi görüşlerine uygun öğrenciler yetiştirerek hükümet karşıtlığının önüne geçmeyi hem de yeni kalkınma hamlesi için gereken insan kaynağını yetiştirmeyi amaçlamıştır. Ancak Castelo hükümeti yatırımların çoğunu ilköğretim alanında gerçekleştirmeyi tercih etmiş, ortaöğretim kısmı ise göz ardı edilmiştir. Zaten eğitim konusunda ülkede var olan bu görece geri kalmışlığın başlıca nedeni, eğitimin salt eğitim politikası kapsamında değil politik çıkarlar doğrultusunda değerlendirilmesidir. Eğitimle ilgili esas sorun yatırım eksikliği değil, yapılan yatırımların siyasi emeller doğrultusunda adaletsiz bir biçimde dağıtılmasıdır. Bu dengesiz dağıtım özellikle ortaöğretim alanında sorunlara yol açmıştır. Plank'a göre tarih boyunca bütün hükümetler, doğal olarak o dönemin seçkinleri olan kendi politik tabanlarını memnun edecek politikalar ile ilgilenmiştir. Sonuç olarak, bu politikalar yalnızca bu gruplara fayda sağlamaya odaklanmıştır. Rejimi destekleyen zenginler özel okullarda ortaöğretimlerini tamamlamış ve dolayısıyla eğitim olarak daha yüksek seviyeye ilerlemiştir. (Wjuniski: 2013, s. 146-165) ekonomik olarak zor durumdaki ailelerin çocukları ise eğitim olarak geri kalmaya mahkûm edilmiştir.

kalabalığa konuşma yaparak halka reformların müjdesini vermiştir. Konuşmasında bir Başkanlık kararnamesi çıkararak okuma yazma bilmeyenlere de oy hakkı vereceğini¹⁰⁵, yabancı petrol rafinerilerini ulusallaştıracağını, otoyol ve demiryoluyla bölünen tarım arazilerine ilişkin çalışmalar yapılacağını ilan etmiştir. Darboğazda olan halkın bir kesimi reformları heyecanla beklerken muhalefet partilerindeki ve ordudaki rahatsızlık en üst seviyeye çıkmıştır. Bu rahatsızlık, sonu darbeye bitecek bir hareketlilik için de bardağı taşıran son damla olmuştur. Goulart'ın konuşmasından yalnızca “Altı gün sonra, 500 bin kişiyi Sao Paulo sokaklarına döken hükümet karşıtı bir gösteri gerçekleştirilmiştir.”¹⁰⁶ Bu sırada askeri-sivil darbe planı yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Darbe için seçilecek subayları belirleyen ekibin ordudaki lideri olan General Castelo Branco'nun işi, Goulart'ın Aralık ayından bu yana giderek sol görüşe kaymasıyla kolaylaşmıştı. Ancak darbeciler bu aşamada zorlu engellerle karşılaştılar. Subayların çoğu darbenin başarısız olma ihtimaline karşı darbeye ilk katılanların arasında olmak istemiyordu, başarılı olma ihtimaline binaen de son katılanlardan olmak istemiyordu.¹⁰⁷ Bu gelişmeler ışığında ordu ilk adımını atmış, öğrenci liderleri, sendika temsilcileri, çiftçi temsilcileri gibi solcu eylemciler tutuklanmıştır. Darbe artık adım adım yaklaşmaktadır.

Başkan Goulart 1964 yılında 31 Mart'ı 1 Nisan'a bağlayan geceyi, danışmanlarının orduda bir hareketlilik olduğunu ve orada bulunmasının tehlikeli

¹⁰⁵Brezilya'da günümüze kadar birisi imparatorluk döneminde (1824) ve altısı cumhuriyet döneminde olmak üzere toplam yedi anayasa (1891, 1934, 1937, 1946, 1967 ve 1988) yapılmıştır. 1889 yılında ülkenin yönetim sisteminin cumhuriyet olarak ilan edilmesinin ardından hazırlanan 1891 anayasasında oy kullanan her seçmene imza atma zorunluluğu getirilmesi nedeniyle okuma-yazma bilmeyen vatandaşların oy kullanması imkânsız hale gelmiştir. Bu durum ancak 1988 yılında yürürlüğe giren anayasa ile değişmiş, okuma-yazma bilmeyen vatandaşlara da oy kullanma hakkı tanınmıştır. Parmak izi vererek oy kullanmalarına izin verilen okuma-yazma bilmeyen vatandaşlara yine de oy kullanma zorunluluğu getirilmemiş, oy kullanmaları gönüllük esasına bırakılmıştır. Bununla birlikte ülkede okuma-yazma bilmeyen vatandaşların halen seçilme hakkı bulunmamaktadır. (do Bem: 2016, s. 27-48)

¹⁰⁶Rex A. Hudson(edt.), *Brazil: A Country Study (Brezilya: Bir Ülke Çalışması)*, Government Publishing Office for the Library of Congress, Washington, 1997, s. 78.

¹⁰⁷Thomas E. Skidmore, *a.g.e.*, s. 16.

olabileceğini belirtmesine rağmen Rio'daki Başkanlık Konutu'nda geçirmiştir. Goulart isyanı bastırabileceğini düşünmesine karşın saatler geçtikçe haberler kötüleşmiştir. “Minas Gerais'tan gelen darbeci askerleri durdurması için Rio'da konuşlu I. Ordu gönderilmiştir, ancak iki ordu buluştuğunda darbeyi bastırması için gönderilen komutanlar ve birlikler de isyancılara katılmıştır.”¹⁰⁸ Goulart darbeden kurtulmak için halen umutlu olmasına rağmen saatler geçtikçe işler aleyhine gelişmiştir. “Hiçbir darbe Sao Paulo'daki II. Ordu'nun desteği almadan başarılı olamazdı. Bu ordu darbenin önemli lideri General Castelo Branco'ya olan düşmanlığı yüzünden isyana katılmayan General Amaury Kruel (1901-1996) tarafından yönetilmekteydi. Başkan, General Kruel'i çağırdı ve sadakatini sürdürmesini istedi. Kruel desteğini sürdürmesinin Başkan'ın komünistlerin yönetimindeki Genel İşçi Birliği (Comando Geral dos Trabalhadores-CGT) ile ilişkisini kesmesine bağlı olduğunu ifade etti. Goulart ise işçi desteğinin vazgeçilmez olduğunu beyan etti. Kruel: ‘Öyleyse Sayın Başkan, yapabileceğimiz bir şey yok.’ diye cevapladı.”¹⁰⁹ Bu cevap belki de Goulart'ın yönetimi kaybettiğinin en net göstergesiydi. John Charles Chasteen ülkede yaşanan süreci şu şekilde özetlemiştir: “Brezilya'daki ABD elçisinin ve askeri ataşenin bilgisi ve onayı dâhilinde açıklarda demirlemiş ABD donanmasının desteği ile Brezilyalı generaller ülkede yönetimi ele geçirdiler. ABD elçisi bu darbeyi ‘yirminci yüzyıl ortalarında özgürlük adına kazanılmış en büyük zafer’ olarak nitelendirdi.”¹¹⁰

Goulart sabahın erken saatlerinde Rio'dan ayrılarak burada bir kurtuluş yolu bulabileceği umudu ile Brasilia'ya uçmuştur. Ordu içinde darbeye katılmayan birimlerin de desteğini giderek yitirdiğini fark ettiğinde memleketi Rio Grande do Sul'a gitmeye

¹⁰⁸Thomas E. Skidmore, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁰⁹ *a.e.*, s. 3.

¹¹⁰John Charles Chasteen, *a.g.e.*, s. 321.

karar vermiştir. Darbeye henüz katılmamış olan III. Ordu'nun da 2 Nisan'da darbeye destek vermesiyle Goulart yönetimi resmi şekilde sona ermiştir. Başkan, iki gün sonra gönülsüz olmasına karşın sürgün hayatı yaşamak üzere Uruguay'a gitmiştir. Üç yıla yakın süreyle görevini sürdürebilen Goulart yaşamının geri kalanında baba mesleği olan çiftlik yöneticiliğine devam etmiş ve 1976 yılında Arjantin'de hayatını kaybetmiştir.

3.2.5. Askeri Yönetim Altında Ekonomik Uygulamalar

Goulart'ın Uruguay'a gidişinin ardından, Temsilciler Meclisi Başkanı olarak görev yapan ve daha önce Jânio Quadros'ın istifasından Goulart'ın başkanlığa seçilmesine kadar geçen sürede iki hafta kadar vekâlet görevini yürüten Pascoal Ranieri Mazzilli (1910-1975) başkanlığa vekâlet etmeye başlamıştır. 11 Nisan 1964 tarihinde yapılan seçimde General Castelo Branco lehine 361, diğer adaylar Juarez Távora'ya verilen 3 oy, daha önce de başkan olarak görev Eurico Gaspar Dutra'ya verilen 2 oy ve kullanılmayan 72 oy neticesinde Branco başkanlığa seçilmiş ve 15 Nisan 1964 tarihinde yemin ederek göreve başlamıştır. Branco, hükümeti kurarken kabinede tecrübeli politikacılara da teknokratlara da yer vermiştir. Kongre tarafından Başkan Yardımcısı olarak seçilen Sosyal Demokrat Partisi (Partido Social Democratico-PSD) lideri Jose Maria Alkmin (1901-1974), özellikle onu eski ve yozlaşmış siyasetin bir temsilcisi olarak görenler tarafından yoğun olarak eleştirilmiştir. Ayrı bir önem arz eden Maliye Bakanlığı, hükümet destekli bir araştırma ve eğitim merkezi olan Getúlio Vargas Vakfından Prof. Dr. Otávio Gouveia de Bulhões'e (1906-1990) verilirken diğer bir önemli bakanlık olan Planlama ve Ekonomik Koordinasyon Bakanlığı görevi Ekonomist Roberto de Oliveira Campos'un (1917-2001) olmuştur.

Bundan sonraki dönemde yeni yönetim üç milyar dolar borç ve kredi vermeye pek de gönüllü olmayan uluslararası kuruluşlarla karşı karşıya kalmıştır. IMF'nin ülkeye ilk önerisi 'şok terapisi' uygulanması olmuş ancak dönemin Planlama ve Ekonomik Koordinasyon Bakanı Roberto Campos mevzuu daha ağırdan alan bir yöntem benimsemeyi tercih etmiştir. Ekonominin yeni patronlarına göre ülke ekonomisinde o anki en önemli sorun bütçe açığıdır ama kamu sektöründeki bütçe açığını zaman içinde düşürmek daha makul olacaktır. Bunun da ancak gereksiz bütün harcamaları durdurarak, zarar eden kamu kuruluşlarını kâra geçirerek ve vergi gelirlerini artırarak olabileceğine inanıyorlardı. O tarihe kadar işlevsel olarak gerçek manada bir Merkez Bankası olmayan Brezilya'da mali piyasalarla ilgili tahmin ve koordine görevini görmek üzere 31 Aralık 1964 tarihinde Ulusal Para Konseyi (Conselho Monetário Nacional) kurulmuştur.

Branco iktidarının ekonomi yöneticileri IMF'nin taleplerini karşılamak konusunda gönülsüz davransa da yürürlüğe koydukları uygulamaların sonucunda da esasen IMF'in önerileri hayata geçirilmiştir. İlk zamanlarda vergilere yeni düzenlemeler getirilmiş ve yapılan çalışmalar sonucunda devlet gelirlerinde bir miktar artış meydana gelmiştir. Yine aynı dönemde bütçe açığı az da olsa gerilemiştir. Ancak bunu sağlayan aslında devlet harcamalarında ve kamu sektörünün ücretlerinde yapılan kesintiler olmuştur. O günlerde bütçe dengelenmiş gibi görünüyorsa karşın durumun iyi olmadığı daha sonra anlaşılmıştır. Devlet önce piyasaya para arzı politikasını terk etmiş, sonra da özelleştirmeler başlamıştır. "1967 yılında yürürlüğe giren yeni gümrük sistemiyle de tarifeler büyük oranda kaldırılmış ancak piyasanın sıkı şekilde korunmasına devam edilmiştir."¹¹¹ İktidarı 1964 yılında ele geçiren General Branco Amerika Birleşik Devletleri'nin kendisine verdiği destekle bir yandan devrik lider Joao

¹¹¹Roberto Cort'es Conde, *The Cambridge Economic History of Latin America (Cambridge Latin Amerika Ekonomi Tarihi)*, Victor Bulmer Thomas (edt.), Cambridge University Press, 2008, s. 236.

Goulart'ın programlarını tersine çevirmiş bir yandan da Brezilya'yı yabancı yatırımcılara açmıştır. “Brezilya'nın ekonomik istikrar programı Amerikan hükümeti ve Washington merkezli ÇUŞ'dan övgü (ve dolar) toplamaya devam etti. Aralık 1965'te ABD Brezilya'ya 150 milyon dolar daha borç vereceğini duyururken, IMF ve ABD Şubat 1966'da yeni ekonomik vaatlerde bulunarak ülkeye güvenlerini gösterdiler. 1965 sonları ve 1966 başları itibariyle yabancı kreditorler Brezilya'nın yeniden ayağa kalkma arifesinde olduğuna inanıyorlardı. Ruslar bile 1966 Ağustos'unun başlarında Brezilya'ya 100 milyon dolarlık ticari kredi vereceğini ilan ederek bu ekibe katılmıştır.”¹¹²

Ancak çoğunluğu Chicago Üniversitesi'nden mezun olan teknokratlar tarafından hazırlanan ekonomik programlar sonucunda giderek yoksullaşan halk, 1968 yılında öğrencilerin öncülük ettiği sokak hareketleriyle hükümete karşı tepkilerini göstermeye karar vermiştir. Bu hareket askeri hükümet tarafından oldukça kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Brezilya'daki durum 1973 yılında tüm vahşetiyle devam ederken mucizelerin adamı Milton Friedman Brezilya'yı ziyaret etmiş ve oradaki ekonomi deneyinin ‘bir mucize’ olduğunu açıklamıştır. Ancak bu mucizenin ülke ekonomisine maliyeti ise oldukça ağır olmuştur. “Brezilya'da mali düzen vaadiyle 1964 yılında başa gelen generaller 3 milyar dolar olan borcu 1985 yılında 103 milyar dolara kadar çıkarmayı başardılar.”¹¹³ Ülke Soğuk Savaş'ın son dönemlerine doğru 1989 yılında Washington Konsensüsü ile bir kez daha neoliberallerin hedefi haline gelmiş, 1964 yılından beri ilk kez doğrudan seçimle başa gelmiş olan Fernando Collor de Mello (1949-

¹¹²Thomas E. Skidmore, *a.g.e.*, s. 55.

¹¹³Naomi Klein, *a.g.e.*, s. 157.

...) liderliğine devletin ekonomideki müdahalesinin azaltılması, finansal ve ticari liberalizm ve özelleştirmelere kaldığı yerden devam edilmiştir.¹¹⁴

3.3. Uruguay

Uruguay siyasetinde ve tarihinde çok önemli bir rolü olan José Batlle'nin¹¹⁵ (1856-1929) 1903 yılında başkanlığa seçilmesinden itibaren yaklaşık yetmiş yıl boyunca seçilmiş iktidarlarca yönetilen Uruguay'da 1960'ların sonuna kadar kamuoyunda bir darbe beklentisi yoktur. Aksine ülke 1960 öncesindeki yıllarda diğer kıta ülkelerinin arasında örnek gösterilecek kadar huzur içinde yaşamıştır. "Uruguay Güney Amerika'daki en demokratik ve ilerlemiş ülke olarak kabul edilmiştir. Ülke genellikle Amerika kıtasının İsveç'i veya örnek devlet gibi övgü dolu sözlerle tarif ediliyordu. Uruguay'ın Güney Amerika'yı kışkırtan, saygı duyulacak bir eğitim sistemi vardı. Nüfusun % 95'i okur-yazardı, eğitim tüm vatandaşlar için tamamen ücretsizdi ve üniversite eğitimi oldukça yaygındı. Evrensel sağlık normlarıyla yürütülen oldukça kapsamlı bir sağlık sistemi vardı ve ekonomik olarak zor durumda olanlara temel gıda yardımı yapılıyordu. Dahası silahlı kuvvetlerin politika içerisinde oldukça küçük bir rolü

¹¹⁴Artur Tranzola Santos, "The Developmentalist-Neoliberal Debate in Brazil – From The Post-Second World War to the 90's" (Brezilya'da Kalkınmacı-Neoliberal Tartışması-İkinci Dünya Savaşı Sonrasından 90'lara), *Illinois State University Conference for Students of Political Science*, 2012, s. 19.

¹¹⁵José Batlle (José Batlle y Ordóñez) 21 Mayıs 1856 yılında Uruguay'ın başkenti Montevideo'da dünyaya gelmiştir. Babası General Lorenzo Batlle 1868 ve 1972 yılları arasında Uruguay Devlet Başkanı olarak görev yapmıştır. Montevideo Üniversitesi ve Sorbonne'da eğitim alan José Batlle 1886 yılında *El Día (Gün Gazetesi)* isimli gazetenin kuruculuğunu yapmış ardından da Uruguay'ın yönetiminde söz sahibi olan iki partiden biri olan Colorado Partisi'ne (Partido Colorado) (diğeri Ulusal Parti-Partido Nacional) katılmıştır. 1903 ve 1907 yılları ile 1911 ve 1915 yılları arasında iki kez Uruguay Devlet Başkanı olarak görev yapmıştır. Modern Uruguay'ın babası olarak tanımlanan ve görevi süresince ülkede çok önemli reformlara imza atan Batlle 10 Ekim 1929 tarihinde hayatını kaybetmiştir. (<https://www.britannica.com/biography/Jose-Batlle-y-Ordenez>-Erişim Tarihi: 18.04.2017)

vardı, Uruguay'ın komşularıyla nadiren askeri sorunlar yaşaması nedeniyle ordu neredeyse göz ardı edilebilecek bir unsurdu.”¹¹⁶

Ancak ne olduysa 1950'li ve 1960'lı yıllarda olmuş, 1950'li yıllarda ekonomik krize giren Uruguay'da iktidara Beyazlar (Los Blancos) diye bilinen Ulusal Parti (Partido Nacional) gelmiş ve işçi liderlerinden Raul Sendic (1926-1989) öncülüğünde kurulan Tupamaro adlı grubun banka soymaktan, politikacıları ve diğer ülkelerin temsilcilerini kaçırmaya kadar uzanan yasadışı faaliyetler içine girmesiyle ülkede bir kargaşa ortamı başlamıştır. 1973 yılı ise Latin Amerika kıtasının yüzölçümü bakımından en küçük ikinci ülkesi¹¹⁷ olan Uruguay'ın da sonunda 'kurtarıldığı' yıl olmuştur. 28 Kasım 1971 tarihinde gerçekleştirilen seçimde 1972 ve 1977 yılları arasında devleti yönetmek üzere demokratik yollarla seçilen Juan Maria Bordaberry'nin (1928-2011) askerlerin emriyle kongreyi feshetmesi ve siyasi partileri yasaklamasının ardından 1973 yılında askerler iktidarı tamamen ele geçirmiştir. Bu iktidar değişikliği sonucunda hayal gibi bir hayatı yaşayan ülke korkunç bir kâbusun içine sürüklenmiştir.

3.3.1. Devlet Başkanı Juan Maria Bordaberry Arocena (1928-2011)

Juan Maria Bordaberry Arocena 17 Haziran 1928 tarihinde Uruguay'ın başkenti Montevideo'da dünyaya gelmiştir. Hayvan çiftlikleri sahibi varlıklı bir ailenin çocuğu olan Bordaberry'in babası hem avukat hem de ülkenin iki partisinden biri olan ve Kırmızılar (Los Rojos) diye bilinen Colorado Partisi'nde (Partido Colorado) etkin bir senatördür. Yüzölçümü bakımından oldukça küçük olan ülkede büyük toprak sahipleri

¹¹⁶Javier A.Galvan, *Latin American Dictators of the 20th Century: The Lives and Regimes of 15 Rulers (XX. Yüzyılın Latin Amerika Diktatörleri: 15 Diktatörün Yaşamı ve Yönetimleri)*, McFarland & Company, Inc. Publishers, 2013, s. 131.

¹¹⁷163.820² lik yüzölçümü ile en kıtanın en küçük ülkesi Surinam'dır. Uruguay'ın yüzölçümü ise 176.215² dir. (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>) (Erişim Tarihi: 10.07.2017)

ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur. Daha sonra babası gibi siyasete atılacak olan Bordaberry üniversitede de babasının izinden gitmiş ve hukuk eğitimi almıştır. Josefin Herran Puig (1930-...) ile hayatını birleştiren Bordaberry'in bu evlilikten dokuz çocuğu olmuştur. Hukuk fakültesini bitirmesinin ardından tarım politikaları konusunda aktif bir rol oynamıştır. Babasının siyasi geçmişi Colorado Partisi'nden olmasına karşın Bordaberry 25 Kasım 1962 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde henüz 34 yaşında iken Ulusal Parti'den senatör olmuştur. Ancak iki yıl sonra Ulusal Kırsal Faaliyet Birliği'nin (Liga Nacional de Accion Ruralista) başına geçmek için bu görevinden ayrılmıştır.

27 Kasım 1966 tarihinde gerçekleştirilen seçimde Colorado Partisi Óscar Diego Gestido (1901-1967) başkanlığında iktidarı tekrar ele geçirmiştir. Ancak Gestido'nun 1967 yılında hayatını kaybetmesiyle Başkan Yardımcısı olarak görev yapan Jorge Pacheco (1920-1998) görevi devralmıştır. Daha önce Ulusal Parti'den senatör olan Bordaberry, siyasi yönünü değiştirmiş ve 1969 yılından 1971 yılına kadar Pacheco hükümetinde Tarım Bakanı olarak görev yapmıştır. O dönemde Uruguay anayasasının ikinci kez başkan seçilebilmesine müsaade etmemesi nedeniyle Pacheco'nun tekrar seçilebilmesi için anayasa değişikliği yapılması gündeme getirilmiştir. Ancak değişiklik teklifinin reddedilmesiyle birlikte Bordaberry başkanlığa adaylığını koymuş ve 28 Kasım 1971 tarihinde yapılan seçimi kazanmıştır. Mart 1972'den Haziran 1976'ya kadar 4 yıl iktidarda kalmış ardından baba mesleği olan toprak sahibi-işadamlığına dönüş yapmıştır. İktidarı boyunca yaptığı insan hakları ihlalleri nedeniyle 2006 yılında tutuklanana kadar gözden uzak bir hayat yaşayan Bordaberry 2010 yılında 30 yıl ev hapsine mahkûm edilmiş, 17 Temmuz 2011 tarihinde ise hayatını kaybetmiştir.

3.3.2. Tupamaro Gerillaları

Uruguay 1900'lü yılların başından itibaren uzun yıllar boyunca kıtanın en istikrarlı ülkelerinden birisi olmuştur. Demokratik olarak da oldukça sorunsuz yıllar geçiren ülkede 1950'li yılların sonuna doğru gelindiğinde ekonomik sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. 1950-1953 yılları arasında Kuzey Kore ile Güney Kore'yi karşı karşıya getiren Kore Savaşı dünya genelinde yün fiyatlarında artışa neden olmuştur. Bu artış küçükbaş hayvancılıkta oldukça ilerlemiş olan Uruguay'ın ihracatında bir patlamaya yol açmış, ekonomik olarak oldukça rahatlayan ülkede yatırımlar da hız kazanmıştır. Ancak savaşın bitişiyle birlikte uluslararası piyasalarda düşen yün fiyatları ülkenin ihracat gelirlerine darbe vurmuştur. Bu düşüşle birlikte azalan kişi başına gelir halk içerisinde bir huzursuzluğa neden olmuş ve işçi birlikleri arasında hareketlenmeler meydana gelmiştir. İyice kötülemeye başlayan ekonomi nedeniyle yönetim dış borca yönelmiş, devalüasyonla birlikte iyice yükselen enflasyon rakamları Colorado Partisi'ni yıllardır süren iktidardan etmiştir.

Ekonomik olarak zor dönemlerden geçmesi nedeniyle ülkenin uluslararası kuruluşlardan giderek artan miktarlarda borçlar alması toplumun bazı kesimlerinde rahatsızlık yaratmıştır. Bu rahatsızlık sonucunda Ulusal Özgürlük Hareketi (Movimiento de Liberación Nacional-MLN) olarak da bilinen ve ideoloji olarak Marksizm'i benimseyen Tupamaro Hareketi, eski bir öğrenci lideri olan, daha sonra işçi hareketlerinde etkin rol oynayan Raul Sendic önderliğinde 1963 yılında kurulmuştur. Adını İspanyolların İnkaları yıkıp Peru'yu işgal etmesine isyan eden Tupac Amaru II'den (1738-1781) alan grup, önceleri Robin Hood tarzı eylemlere yönelmiş, banka soygunlarından alınan parayı ihtiyacı olanlara dağıtmıştır. İşçi ücretlerinin artırılması gibi popülist istekleri olan grup giderek eylemlerinin dozunu artırmış, 8 Ocak 1971

tarihinde İngiltere'nin Uruguay Büyükelçisi Geoffrey Jackson'ı (1915-1987) kaçırmış ve 9 Eylül 1971 tarihine kadar 9 ay tutsak etmiştir. Yıllar içerisinde hırsızlıktan adam öldürmeye kadar uzanan faaliyetler içerisine girerek yasadışı bir örgüt haline gelen Tupamaroların eylemleri sonucunda, hükümet ülkede uzun yıllardır önemli bir rol oynamayan orduyu daha etkin bir şekilde kullanmaya karar vermiş ve iktidar fırsatı askerlere adeta altın tepside sunulmuştur.

3.3.3. Ekonomide Eksen Kayması

1950'lerin sonlarına doğru ülkede baş gösteren ekonomik kriz sonucunda Colorado Partisi on yıllar süren iktidarı kaybetmiş, ülkenin iki büyük partisinden biri olan muhafazakâr eğilimli Ulusal Parti 30 Kasım 1958 tarihinde gerçekleştirilen seçimi kazanmıştır. Ülkenin genel durumunu düzeltmek konusunda çok da başarılı olamayan Ulusal Parti iktidarı bir yandan işçi ayaklanmalarıyla uğraşırken diğer yandan da Tupamaro'nun başını çektiği isyancılarla uğraşmıştır. Ulusal Parti iktidarı, partiyle arası oldukça iyi olan hayvancılık ve tarım sektörünü de ekonomik olarak iktidara taşımıştır. “Bu da endüstriyel gelişimini destekleyen korumacı-müdahaleci modelin ortadan kaldırılmasını amaçlayan liberal ekonomi politikalarının (serbest piyasa) yürürlüğe girmesine yol açtı. Uruguay 1960 yılında IMF ile ilk niyet mektubunu imzalamaya karar verdi. Beyazlar Hükümeti kurlarda devalüasyona gitti, malların ve hizmetlerin serbestçe ithalatı ve ihracatına izin vermenin yanı sıra tek bir serbest para piyasası kurdu (Uruguay Cumhuriyet Bankasının müdahale yetkisi korunarak).”¹¹⁸

¹¹⁸Rex A. Hudson, Sandra W. Meditz (edt.), *Uruguay: A Country Study (Uruguay: Bir Ülke Çalışması)*, Government Publishing Office for the Library of Congress, Washington, 1990, s. 38.

Yıllar sonra gelen iktidar şansını değerlendirmek isteyen Ulusal Parti yönetimi ekonomiyi biraz olsun düzeltebilmek için gittikçe artan miktarda dış borca yönelmiş, devalüasyon yapmış ancak bu tedbirlere rağmen ekonomide bir iyileşme olmamış, enflasyon oranları ülke tarihinde görülmemiş rakamlara ulaşmıştır. “1962 seçimlerinde enflasyon tarihi bir seviyede, % 35’lerde geziniyordu.”¹¹⁹ Tüm sorunlara rağmen 25 Kasım 1962 tarihinde gerçekleştirilen seçimde halk Ulusal Parti’ye bir kez daha şans tanımıştır. Bir önceki seçimde 120.000 oy farkıyla seçimi kazanan Ulusal Parti bu kez 24.000¹²⁰ gibi küçük bir oy farkıyla seçimi kazanmıştır. “Ancak yeni ekonomik model tam olarak uygulanamadı. Enflasyon 1963-1967 yılları arasında yıllık %50’den fazla artış sağladı ve aşırı gergin finansal sistem ile piyasa spekülasyonları 1965 yılında bir bankacılık krizine neden oldu.”¹²¹ Tüm bu ekonomik krizlerin üzerine gelen işçi hareketleriyle birlikte 27 Kasım 1966 tarihinde seçime giden ülke umudu eski gözdesinde aramış, Colorado Partisi’ni yeniden iktidara getirmiştir.

1966 seçimlerinde Colorado Partisi’nin yanında diğer küçük partilerin de desteğini alan ve Devlet Demiryolları’nı yönettiği dönemde başarılı ve dürüst bir yönetici olarak ün kazanan emekli General Oscar Diego Gestido 1967 yılı Mart ayında başkanlık yarışını kazanmıştır. Gestido’nun başkan adaylığı sırasında kendisine destek veren Batllistler’in (efsanevi Devlet Başkanı José Batlle’nin yolundan gidenler) etkisiyle, hükümet ilk dönemlerinde Batlle dönemindeki kalkınmacı yönetim tarzını benimsemiştir. Ancak Maliye ve Ekonomi Bakanı olarak görev Cesar Charlone’nin (1895-1973) döneminde ülkenin ekonomi yönetimi yeniden IMF’nin kontrolüne girmiş

¹¹⁹ Rex A. Hudson, Sandra W. Meditz (edt.), *a.g.e.*, s. 38.

¹²⁰ *a.e.*, s. 38.

¹²¹ *a.e.*, s. 38.

ve bir kez daha devalüasyon yapılmıştır. “Enflasyon 1967 yılında ülke tarihinin en yüksek seviyesine ulaşarak % 100’ü aşmıştır.”¹²²

1967 yılının Aralık ayında Başkan Oscar Diego Gestido’nun ani ölümü sonrası yardımcısı Jorge Pacheco Areco görevi devralmıştır. Pacheco’nun iktidardaki ilk icraatlarından biri ekonomik krizi ve ülkede yaşanan Tupamaro ayaklanmaları gerekçe göstererek olağanüstü hal ilan etmek olmuştur. Olağanüstü halin kendisine verdiği yetkileri kullanan Pacheco yoğun bir baskı rejimi kurmuş, sıkı sansür uygulamaları başlatmış, siyasi partileri kısıtlamış, işçi birliklerinin gösterileri yasadışı ilan etmiş ve muhalifleri gözaltına aldırılmıştır. Başkan, sivillerin kontrolü için askerlerden yardım istemiş ve bu yardım sonucu ülkenin askeri harcamaları katlanmıştır. “Askerin yönetimdeki alanının artmasının ardından, hükümetin askeri alanda yaptığı harcamanın 1968 ve 1971 yılları arasında tüm bütçedeki payı % 13,3’ten % 26,2’ye yükselmiştir. Bu, sıkıntı yaratacak bir artıştır zira aynı dönemde eğitim harcamalarının bütçedeki payı % 24,3’ten % 16’ya gerilemiştir.”¹²³ Pacheco enflasyonu kontrol altına alabilmek için Haziran 1968’de maaşların ve ücretlerin dondurulmasına karar vermiştir. “Aynı yıl reel ücretler son on yılın dip seviyesine gerilerken, aynı ay enflasyon % 183’lük bir yıllık oranla zirveyi görmüştür.”¹²⁴

Askeri tedbirlerin ekonomiye olumsuz etkisinin yanında, asker baskısı arttıkça Tupamaroların eylemlerinin şiddeti artmıştır. Yabancı ülke temsilcilerinin kaçırılmasına kadar varan eylemler sonucunda ordunun baskısı da artmıştır. İngiltere’nin Uruguay Büyükelçisi Geoffrey Jackson’ın (1915–1987) 8 Ocak 1971’de kaçırılarak sekiz ay

¹²²Rex A. Hudson, Sandra W. Meditz (edt.), *a.g.e.*, s. 38.

¹²³Javier A.Galvan, *a.g.e.*, s. 133.

¹²⁴Rex A. Hudson, Sandra W. Meditz (edt.), *a.g.e.*, s. 40.

boyunca tutsak edilmesi bu kısır döngünün son halkası olmuştur. 9 Eylül 1971 tarihinde 100'den fazla Tupamaro tutuklusunun hapisten kaçmasının¹²⁵ ardından Pacheco orduya örgütle yapılan mücadelede kontrgerilla taktikleri kullanılması talimatı vermiştir.

3.3.4. 1973 Seçilmişlerin Darbesi

Ülkeyi hem siyaseten hem de ekonomik olarak büyük bir buhrana sürükleyen Pacheco'nun tekrar seçilebilmesinin engelleyen maddeyi değiştirmek amacıyla yapılan anayasa değişikliği teklifinin reddedilmesiyle birlikte, Pacheco iktidarında 1969-1971 yılları arasında Tarım Bakanı olarak görev yapan Juan Maria Bordaberry veliaht olarak seçilmiştir. Tupamaro'nun ateşkes ilan etmesi nedeniyle 28 Kasım 1971 tarihinde görece sakin bir ortamda gerçekleştirilen seçimlerin sonucu büyük bir tartışma yaratmıştır. “Sonuç olarak, olağanüstü hal tedbirlerinin halen yürürlükte olduğu bir ortamda ve seçimlere hile karıştırıldığı, kayıp oy sandıkları olduğu iddialarının arasında Colorado Partisi, Beyaz Parti'den (Ulusal Parti) yalnızca 12.802 oy daha fazla alarak tartışmalı bir zafer kazanmıştır.”¹²⁶ Bu tartışmalar seçim sonucunu değiştirmemiş, Bordaberry 1 Mart 1972 tarihinde yeni görevine başlamıştır.

Seçim sonucunda ortaya parlamentoda büyük çoğunluk sağlayamayan ve bu kısıtlı destekle ülkeyi yönetmekte güçlük çeken bir başkan çıkmıştır. Tupamaroların ateşkesi bitirmesiyle birlikte ülkenin yönetimi giderek zorlaşmıştır. Çiçeği burnunda Başkan ise bu kısıkaçtan kurtulmaya karar vermiş ve kendine yeni stratejiler belirlemiştir.

¹²⁵Resmi kaynaklarca doğrulanmamış olmasına karşın bu kaçışın tutsak İngiltere Büyükelçisi'nin serbest bırakılması karşılığında örgütle hükümet yetkilileri arkasında yapılan gizli bir anlaşma sonucunda gerçekleştiğine dair yaygın bir kanaat mevcuttur. Zira bu kaçış sonrasında Tupamarolar ateşkes ilan etmiş ve 1971 yılı sonunda gerçekleşen seçimler sakin bir ortamda yapılmıştır.

¹²⁶Fernando Lopez, *The Feathers of Condor: Transnational State Terrorism, Exiles and Civilian Anticommunism in South America (Condor'un Tüyleri: Güney Amerika'da Uluslar Aşırı Devlet Terörizmi, Sürgünler ve Sivil Antikomünizmi)*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2016, s. 63.

Bordaberry önce Ulusal Parti'ye bir koalisyon kabinesi kurmayı teklif etmiş ama temel konularda anlaşma sağlanamayınca bu teklifi kabul edilmemiştir. Tupamaroların askerleri de hedef alan yeni bir eylem dalgası başlatması Başkan'ı zor bir kararın eşiğine sürüklemiştir. Bordaberry'nin önünde iktidarını sürdürebilmesi için tek alternatif olarak orduyla anlaşma yapmak kalmıştır. Tupamaro ile mücadelede ordunun göreve davet edilmesinin ardından ülke genelinde bir sindirme ve tutuklama dalgası başlamış, politikacılar, muhalifler ve Tupamaro üyeleri tutuklanmıştır. 1972 yılının sonlarına doğru ordu kendisinden bekleneni başarıyla gerçekleştirmiş, birçok Tupamaro liderini tutuklamış, bazı örgüt sempatizanlarını öldürmüş, yakalayamadıklarını ise ülke sınırını geçene kadar kovalamıştır. Ancak bu operasyonlar sonucunda ordu ülke yönetiminde giderek daha fazla söz sahibi olmaya başlamıştır.

Ortak düşmana karşı yapılan işbirliği ülke yönetimini kolaylaştırmış olmasına karşın orduyu iktidara ortak eden Bordaberry, yaptığı hatanın farkına varmış ve orduyu tekrar kışlasına gönderebilmek için bir takım hamleler yapmıştır. “Orduyu dizginleme girişimi büyük bir politik risk taşıyordu: 8 Şubat 1973 tarihinde bir sivil Milli Savunma Bakanı olarak atadı. Bu atamaya ilk başlarda Deniz Kuvvetleri belli oranda destek verse de Hava ve Kara Kuvvetleri durumdan son derece rahatsız olmuştur.”¹²⁷ Başkan bu kez ordu ile gerilen ilişkilerinde çareyi halka sığınmakta bulmuş, radyodan yaptığı çağrı ile halkı kendisini destekleyecek gösteriler yapmak üzere meydanlara davet etmiştir. Ordu bu hamleye tanklarını ve askerlerini başkent Montevideo'nun meydanlarına çıkararak cevap vermiştir. Bununla da yetinmeyen generaller 9 ve 10 Şubat 1973'te ülkenin sosyo-ekonomik gündemine dair iki bildiri yayınlamıştır. Bu bildirilerde işsizliğe son verecek projelerden siyasi yolsuzluklara son verilmesine, ihracatı artıracak fabrikalar

¹²⁷Javier A.Galvan, *a.g.e.*, s. 134.

kurulmasından yeni bir vergi ve toprak reformu yapılmasına kadar oldukça umut vadeden taahhütlerde bulunulmuştur. Halk ise iktidarı orduyla baş edemeyecek kadar zayıf görmektedir. Askeri eliyle iktidara ortak eden Bordaberry tüm bu yaşananlar karşında çaresiz kalmış ve 12 Şubat 1973 tarihinde ordunun üç kuvvetinin temsilcileri ile buluşarak Boiso Lanza Paktı adı verilen bir anlaşma imzalanmıştır. Adını uçak kazasında hayatını kaybeden bir pilottan alan Boiso Lanza Hava Üssü'nde imzalanması nedeniyle Boiso Lanza Paktı olarak adlandırılan anlaşma gereği Bordaberry koltuğunda oturmaya devam etmiş ancak Ulusal Güvenlik Konseyi (Consejo de Seguridad Nacional) adında bir konsey kurulmuştur. Üst düzey askeri yetkililer, üç kuvvetten de komutanlar, Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı ve Dışişleri Bakanı'ndan oluşan bu konsey bir danışma meclisi olarak görevlendirilmiştir.

Yapılan anlaşmada ülkenin yasama erki olan Meclis Genel Kurulu devre dışı bırakılmış, askerin ilerleyen günlerde yetkisini giderek aşmaya başlaması ile Ulusal Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul arasında yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle Genel Kurul 27 Haziran 1973 tarihinde Başkan Bordaberry tarafından feshedilmiştir. Bu fesihle birlikte ilk olarak Pacheco tarafından kışladan çıkmaya davet edilen, ardından Bordaberry tarafından yetkileri artırılarak güçlendirilen ordu beş yıl içinde kansız bir şekilde iktidara el koymuştur. Bu gelişme sonrasında Bordaberry görünüşte koltuğunu korumuş olmasına karşın üst düzey memurları dahi tek başına atayamayacak kadar yetkileri azaltılmış, Boiso Lanza Paktı'na attığı imza ise ülkenin sonraki on iki yılda yaşayacağı acımasız diktatörlüğe atılan ilk imza olarak tarihin kara sayfalarına kazınmıştır.

3.3.5. Asker Baskısı Altında Ekonomik Uygulamalar

28 Kasım 1971 tarihinde gerçekleştirilen seçimi 12.802 gibi az bir oy farkıyla kazanan Bordaberry, mecliste çoğunluğu yakalayamadığı için iktidarının ilk dönemlerinde hayata geçirdiği uygulamalarda diğer partilerle işbirliği arayışına gitmek zorunda kalmıştır. Bu arayışlar sonucunda Ulusal Parti içindeki Herrerist kolu (partinin kurucusu Luis Alberto de Herrera'nın¹²⁸ takipçilerinden oluşan grup) ve Colorado Partisi içindeki Birlik ve Reform koluyla (Unidad y Reforma-Colorado Partisi'nin içinde efsanevi başkan José Batlle'nin yeğeninin liderlik ettiği grup) işbirliğine gitmiştir. Bu işbirliği sonucunda Birlik ve Reform ekibi ekonomik politikalar üzerinde etkili olmuş ve ülke ekonomisinin giderek daha fazla yabancı yatırımcı, ticari ve finansal grubun etkisi altına gireceği neoliberal politikaların öne çıktığı beş yıllık kalkınma planı yürürlüğe sokulmuştur.

Chicago Ekolü'nün çizdiği yolda ilerlemeye kararlı olan yeni yönetim, ülkede yeterli sayıda Chicago Üniversitesi mezunu olmadığından çareyi kurtarıcılarını dışarıdan davet etmekte bulmuştur. “Ordunun yönetime el koyduktan sonraki ilk icraatlarından birisi Uruguay’ın vergi sistemini ve ticaret politikasını düzeltmek üzere Chicago

¹²⁸Luis Alberto de Herrera (Luis Alberto de Herrera y Quevedo) 22 Temmuz 1853 tarihinde Uruguay’ın başkenti Montevideo’da dünyaya gelmiştir. Uruguay Cumhuriyet Üniversitesi’nde (Universidad de la República) hukuk üzerine doktora yapmıştır. 1893 yılında *El Nacional Gasetesi’nde* (Ulusal Gazetesi) yazı yazmaya başlamıştır. 1896 yılında Arjantin’in başkenti Buenos Aires giderek, Uruguay’da Colorado Partisi iktidarına karşı 1897 yılında gerçekleştirilen ayaklanmanın hazırlıkları içerisinde bulunmuştur. 1900 yılında *La Democracia* (Demokrasi Gazetesi) adında bir gazete kurmuş, 1905 yılında Montevideo’da milletvekili seçilmiştir. Dönemin Devlet Başkanı Jose Batlle’a karşı sıkı bir muhalefet yürüten Herrera 1906 yılında bizzat Jose Batlle’in emri ile tutuklanmış ancak milletvekili dokunulmazlığı gereği kısa sürede salıverilmiştir. Herrera 1920 yılında, Uruguay siyasetine Colorado Partisi(Partido Colorado) ile birlikte yön veren iki partiden biri olan Ulusal Parti’nin (Partido Nacional) başkanı olarak seçilmiştir. 1925-1927 yılları arasında başbakanlık görevini üstlenmiştir. 1922, 1926, 1930, 1942, 1946 ve 1950 yılında gerçekleştirilen seçimlerde devlet başkanlığı için tam altı kez aday olmuş ancak hiçbir seçimi kazanamamıştır. 8 Nisan 1959 tarihinde hayatını kaybetmiştir.

Üniversitesi'nden Arnold Harberger (1924-...) ¹²⁹ ve Larry Sjaastad (1934-2012) ¹³⁰ ile Chicago Üniversitesi'nin Arjantinli, Şilili ve Brezilyalı eski öğrencilerinden oluşan ekiplerini ülkeye davet etmek olmuştur. ¹³¹ Ekip, ülke ekonomisini düzeltmek iddiasıyla neoliberal politikaları ülkeye entegre etmek için yoğun bir çalışma içerisine girmiştir. Alain Rouquie bu süreci şöyle özetlemiştir: “Mali çevrelerden onlarca kişi tutuklandı ve Cumhurbaşkanı'nın emirlerine rağmen salıverilmedi. Bu ‘temizlik hareketinin’ kurbanları arasında, hükümetin çoğunluk kanadından politikacılar da bulunmaktaydı. ¹³² Askerlerin ve teknokratların ekonomideki uzun vadeli hedefi, kamu sektörü ve özel sektörün geleneksel rollerinde köklü bir değişiklik yapılması olarak belirlenmiştir. Bu hedefi gerçekleştirmek için de döviz kurlarındaki sınırlamaları kaldırarak, Uruguay pesosunun komisyon alınmaksızın yabancı paralara çevrilmesine izin vererek, böylece piyasaya daha fazla döviz girmesine imkân sağlayarak, yabancı bankaların ülkede şube

¹²⁹Arnold Harberger 27 Temmuz 1924 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nin New Jersey eyaletine bağlı Newark şehrinde dünyaya gelmiştir. Johns Hopkins Üniversitesi'nde lisans eğitimi tamamlayan Harberger lisans eğitimi sırasında iyi derecede İspanyolca öğrenmiştir. 1943 yılında askere alınmış orduda İspanyol dili uzmanı olarak görev yapmıştır. Bu görevi bittikten sonra 1946 yılında Chicago Üniversitesi'nde uluslararası ilişkiler alanında yüksek lisansını tamamlamış ardından 1950 yılında yine aynı üniversitede iktisat alanında doktora derecesi almaya hak kazanmıştır. 1949 ve 1953 yılları arasında Johns Hopkins Üniversitesi'nde akademisyen görev yapan Arnold Harberger 1953 yılında Chicago Üniversitesi'nde görev yapmaya başlamış ve bu görevini günümüze kadar sürdürmüştür. Chicago Üniversitesi ile Şili Papa Katolik Üniversitesi arasında 1956 imzalanan ve 1957-1970 yılları arasında yüz Şilili öğrencinin Chicago Üniversitesi'nde eğitim almasını öngören, daha sonra diğer Latin Amerika ülkelerini de kapsayan projenin önemli figürlerinden birisi olan Harberger *Chicago Boys* olarak bilinen ve diğer Latin Amerika ülkelerinde de önemli görevler üstlenen öğrencilerin yetiştirilmesinde önemli rol oynamıştır. (<https://socialsciences.uchicago.edu/story/professor-worlds-economists-harbergers-90th-birthday-marks-decades-influence> Erişim Tarihi: 19.04.2017)

¹³⁰Larry Sjaastad 1934 yılında tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuzey Dakota eyaletine bağlı Tagus adında bir kasabada dünyaya gelmiştir. Chicago Üniversitesi'nde kazandığı bursla 1957 yılında iktisat alanında lisans eğitimini tamamlamış, ardından aynı üniversitede yine iktisat alanında yüksek lisansını ve doktorasını tamamlamıştır. Kısa bir süreliğine Minnesota Üniversitesi'nde görev yapan Sjaastad 1962 yılında Chicago Üniversitesi'nde akademisyen olarak görev yapmaya başlamış ve 2004 yılında emekli oluncaya dek bu görevini sürdürmüştür. Üniversitenin Latin Amerika ülkelerine yönelik çalışmalarında aynı üniversitede görevli bilim insanı Arnold Harberger ile görev yapmıştır. Larry Sjaastad 2 Mayıs 2012 tarihinde hayatını kaybetmiştir. (<https://news.uchicago.edu/article/2012/05/09/larry-sjaastad-scholar-international-economics-1934-2012> Erişim Tarihi: 19.04.2017)

¹³¹Glen Biglaiser, *a.g.e.*, s. 280.

¹³²Alain Rouquie, *Latin Amerika'da Askeri Devlet*, Alan Yayıncılık, (Çev.: Cüneyt Akalın v.d.), İstanbul, 1986, s. 259.

açmasını teşvik ederek ve yabancı yatırımları teşvik edecek kanuni düzenlemeler yaparak Uruguay'ı uluslararası bir finans merkezi haline getirmeye çalışmıştır. Yine bu kapsamda ithalat vergileri düşürülmüş, geleneksel olmayan ihracat ürünleri teşvik edilmiş, Arjantin'le Brezilya ile ticaret birliğine gidilmiş, tarım ve hayvan piyasası serbest piyasaya teslim edilmiştir. Programın amacı piyasaya devlet müdahalesinin azaltılması olmasına rağmen yeni programın oluşturulmasında devlet son derece etkin bir rol oynamıştır. Aslında bu durum, neoliberalizmin devlet için öngördüğü piyasanın serbestçe çalışması için her türlü düzenlemeyi yapan ancak, piyasaya müdahale etmeyen hakem rolüne tam olarak uymaktadır.

1970'li yıllarda dünya genelinde artan petrol ve gaz fiyatları enerjide tamamen dışa bağımlı olan Uruguay için büyük bir bütçe açığı yaratmıştır. Ülkenin azalan ihracat gelirleri de bu bütçe açığına eklenince yönetim çareyi giderek artan miktarlarda dış borç almakta bulmuştur. Bu pratik çözüme en çok katkı sağlayan ülke de ABD olmuştur. Bu çerçevede dış borç alan diğer ülkelerin çoğuyla benzer şekilde Uruguay'ın da aldığı borçların diyetini ödemesi gerekmiştir. Bu diyet ise ulusal piyasanın tüm kolaylıklarının yabancı yatırımcıya açılmasıdır. Yeni kaynak ve iş imkânı olarak görünen bu fikir yönetimi cezbetmiş ve vergi gelirini de artıracak bir hamle olarak büyük yabancı kuruluşlara ülkede iş kurma imkânı tanınmıştır. Ancak zaten küçük ölçekli işletmelerden oluşan Uruguay iş dünyası bu yeni rekabete dayanamamış ve birçok işletme kısa sürede iflas etmiştir. Bu iflaslar hükümeti daha fazla dış borç ve yardım almaya itmiştir. Ancak bu borçlar her zamanki gibi ön koşullu olarak verilmiş, borç karşılığında bütçede kısıtlamalara gidilmesi talep edilmiştir. Bunun karşılığında eğitim, sağlık harcamalarında ve sosyal harcamalarda kısıtlamaya gidilmiştir. Ek olarak devletin birçok biriminde çalışan sayısı azaltılmış, ülke genelinde ücretler dondurulmuştur. “1981 yılında

Uruguay'ın dış borcu dört milyar dolardı. Bu yalnızca üç milyonluk nüfusu olan bir ülke için oldukça şaşırtıcı bir rakamdır.”¹³³

Yoğun çalışmalar sonucunda gelinen durum diğer ülkelerden farksızdı: %28 oranında düşen ücretler ve açlık sınırında kıvranan insanlar... Uruguay'ı 10 yılı aşkın bir süre askeri yönetimlere mahkûm eden bu askeri müdahalede başrolde yer alan Juan Maria Bordaberry 1976 yılında görev süresinin bitiminde bir kez daha aday olmak istemesine karşın askerler tarafından bu talebi reddedilmiştir. 1981-1985 yılları arasında Uruguay'ı diktatörlükle yöneten ve daha sonra 25 yıl hapis cezasında çarptırılan Gregorio Álvarez'in (1925-2016) ardından, darbeye zemin hazırlayan Bordaberry de 2010 yılında anayasayı ihlalden yargılandığı davadan 30 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Darbeden yıllar sonra anayasa ve insan hakları ihlalleri nedeniyle hapis cezasına çarptırılan diktatörler döneminde, insanların büyük eziyetlere uğradığı diğer Latin Amerika ülkeleri gibi Uruguay'da da cunta yönetimleri halka büyük eziyetler etmiş ve muhalifleri belirli işkence merkezlerinde toplamıştır. Bir yandan Chicago Boys ekonomiyle ilgili politikalarını yürütürken bir yandan da askeri yönetim politikalarını eleştirenleri sindirmek için çalışmalar yapmıştır. “Uruguay'daki rejim de benzer pervasızlıklar sergiliyordu: Bu ülkenin asıl işkence merkezlerinden birisi, bir zamanlar insanların okyanus kıyısında dolaşıp piknik yaptıkları gözde bir yer olan, Montevideo'nun tahta kaldırımlarının hemen bitişiğindeki donanmaya ait bir kışlaydı. Bu güzelim yer diktatörlük boyunca bomboştı, şehrin sakinleri çığlık seslerini duymamak için buradan özellikle uzak duruyorlardı.”¹³⁴

¹³³Javier A.Galvan, *a.g.e.*, s. 135.

¹³⁴Naomi Klein, *a.g.e.*, s. 122.

3.4. Arjantin

1976 yılına gelindiğinde askeri yönetimlerle tanışma sırası Arjantin'e gelmiş, 24 Mart 1976 tarihinde General Jorge Rafael Videla'nın (1925-2013) emrindeki askerler Başkan Isabel Perón'u (1931-...) ¹³⁵ devirmiş ve yönetimi ele almıştır. Yardımcılığını yaptığı eşi Devlet Başkanı Juan Domingo Peron'un (1895-1974) ölümünün ardından ondan kalan süreyi tamamlamak üzere göreve gelen Isabel Peron, iktidarı süresince ülkede yaşanan iç karışıklık ve sağ-sol savaşları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. İç karışıklığın yanında gittikçe kötüleyen ekonomi neticesinde insanlar sokaklara dökülmüştür. İktidarda kalmak için oldukça yoğun çaba sarf eden ve ülkedeki durumu düzeltmek amacıyla birçok düzenleme yapan Isabel Peron, askerlerin gittikçe artan baskısına ancak iki yıl direnebilmiştir. Eşinin ölümünden sonra başa gelen ve ülkedeki büyük sorunlarla baş etmek zorunda kalan Isabel Peron'un zayıf anını bekleyen ve darbe için uzun zamandır fırsat kollayan askerler, bu karışıklıkları fırsat bilerek 24 Mart 1976 tarihinde General Jorge Rafael Videla liderliğinde darbe gerçekleştirmiştir. General Videla ve sonrasında iktidara gelen askerler Arjantin'de ülke yönetimini yedi yıl kadar elinde tutmuştur. Ülkeyi darbeye götüren süreci ve darbe döneminde yaşananları incelemeden önce darbenin kahramanlarını tanımakta yarar bulunmaktadır.

3.4.1. General Jorge Rafael Videla (1925-2013)

General Jorge Rafael Videla 2 Ağustos 1925 yılında Arjantin'in Mercedes şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası da subay olan Videla, 1941 yılında 16 yaşındayken

¹³⁵Isabel Perón (Maria Estela Martinez Cartas de Perón), 1946-1955 ve 1973-1974 yılları arasında Arjantin Devlet Başkanı olan Juan Domingo Perón'un üçüncü eşi. Juan Peron ilk evliliğini 1929-1938 yılları arasında Aurelia Tizón (1908-1938) ile, ikinci evliliğini ise İspanyolca "Küçük Eva" anlamına gelen Evita lakabıyla bilinen aktris María Eva Duarte (1919-1952) ile 1945-1952 yılları arasında gerçekleştirmiştir.

harp okuluna başlamıştır. 1944 yılında bu okuldan mezun olduktan sonra 1950 ve 1962 yılları arasında Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak görev yapmış, bu görevi sırasında 1956 yılından 1958 yılına kadar Arjantin Büyükelçiliği Askeri Ataşesi olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunmuştur. 1962 yılında harp okulunun yöneticisi olmuştur.

General Videla 1971 yılında general olarak göreve başladıktan iki yıl sonra 1973 yılında Genelkurmay Başkanı olmuştur. Genelkurmay Başkanlığı görevinin üzerinden iki yıl geçtikten sonra 1975 yılında Başkan Isabel Peron tarafından Arjantin silahlı kuvvetleri içerisindeki en yüksek görev olan Arjantin Başkomutanlığı görevine atanmıştır. 24 Mart 1976 yılında, Hava Kuvvetleri'nden General Orlando Ramon Agosti, Deniz Kuvvetlerinden Amiral Emilio Massera ile birlikte oluşturduğu üç kişilik cuntanın yönetiminde gerçekleştirilen askeri darbenin lideri olmuştur. Askeri darbe sonucunda Isabel Peron'u devirerek 29 Mart 1976 tarihinde Devlet Başkanı olan Jorge Rafael Videla, 29 Mart 1981 tarihine kadar 5 yıl boyunca bu görevini yürütmüştür.

Devlet Başkanlığı sürecinde çok sert bir yönetim anlayışı benimseyen ve diktatör olarak anılan Videla görevi sona erdikten sonra 1985 yılında yargılanmıştır. 'Kırlı Savaş' olarak da adlandırılan Videla döneminde 15.000 ile 30.000¹³⁶ arasında muhalif öldürülmüştür.¹³⁷ İşkence ve cinayet gibi suçlardan ömür boyu hapse mahkum olan Videla 1990 yılında zamanın Devlet Başkanı Carlos Menem (1930-...) tarafından çıkarılan aftan yararlanarak serbest kalmıştır. 2010 yılında tekrar yargılanan Videla bir

¹³⁶Öldürülenlerin hepsinin cenazelerinin bulunması mümkün olmadığından sayıyla ilgili net bir ifade bulunmamakla birlikte insan hakları örgütleri o yıllarda kaybolan ve/veya öldürülen muhalif sayısının 30.000 kişiye yakın olduğunu iddia etmektedir.

¹³⁷Daniel Feierstein, *Genocide as Social Practice: Reorganizing Society Under the Nazis and Argentina's Military Juntas (Sosyal Uygulama Olarak Soykırım: Naziler ve Arjantin'in Askeri Cuntaları Altında Toplumun Yeniden İnşası)*, Rutgers University Press, 2014, s. 29.

kez daha ömür boyu hapse mahkûm edilmiş, 17 Mayıs 2013 tarihinde Buenos Aires'teki Marcos Paz hapishanesinde hayatını kaybetmiştir.

3.4.2. Maria Estela Martinez Cartas de Peron (Isabel Peron) (1931-...)

Mar  a Estela Martınez Cartas de Peron (Isabel Peron) 4 şubat 1931'de Arjantin'in La Rioja kentinde dünyaya gelmiştir. Babası Carmelo Martınez bir banka müdürü idi. O henüz   ocuk yaştayken babasının ölmesi ve sonrasında yaşadığı maddi zorluklar okuldan ayrılmasına neden olmuştur. Ancak ailesinin Buenos Aires'e taşınmasıyla piyano, dans ve Fransızca eēitimi almıştır. Okuldan ayrıldıktan sonra müzik gruplarında, gece kulüplerinde ve Buenos Aires'teki önde gelen iki tiyatronun bale bölümlerinde dansçı olarak çalışmış ve profesyonel isim olarak Isabel ismini almıştır. Bir turne sırasında, 1955 yılında askeri müdahale ile görevden alınan ve sürgüne gönderilen Devlet Eski Başkanı Juan Peron ile tanışmış ve onun özel asistanlıēını yapmaya başlamıştır. Daha sonra 1960 yılında Madrid'e yerleşen çift 1961 yılında burada evlenmiştir.

Madrid'deki sürgün hayatı boyunca eşinin siyasi hayatına giderek müdahil olan Isabel Peron, Arjantin'e giriş yasaēı bulunan eşinin adına birçok kez ülkeye gitmiş ve yasaēının kaldırılması için destek toplamaya çalışmıştır. Bu çabalar neticesinde de Juan Peron'un yasaēı kaldırılmıştır. 20 Haziran 1973 tarihinde ülkesine dönen Peron, Mart 1973 seçimlerinde Başkan seçilen Peronist Hareket mensuplarından Hector Jose Campora'nın (1909-1980) istifa etmesiyle 23 Eylül 1973 tarihinde gerçekleşen seçimlerde % 61,9¹³⁸ oranında oy alarak     nc   kez Arjantin Devlet Başkanı seçilmiştir. Bu seçimler Isabel Peron'a da Başkan Yardımcılıēı unvanını kazandırmıştır. Seçimlerin

¹³⁸Nancy Gina Bermeo, *Ordinary People in Extraordinary Times: The Citizenry and the Breakdown of Democracy (Sıra Dışı Zamanlarda Sıradan İnsanlar: Vatandaşlık ve Demokrasinin     ş  )*, Princeton University Press, Princeton, 2003, s. 197.

ardından eşinin tekrarlayan kalp rahatsızlıkları geçirmesi nedeniyle Isabel Peron'un omuzlarına birçok siyasi sorumluluk yüklenmiştir. 1 Temmuz 1974 tarihinde hayatını kaybeden Juan Peron'un yerine resmen Başkan olarak seçilmiştir.

Isabel Peron bu görevini uzun yıllar sürdürememiş, ülkede iki sene boyunca süren karışıklıklar sonucunda gerçekleşen askeri darbe ile 1976 yılında devrilmiş, beş yıl boyunca ev hapsinde tutulmuş ve ardından sürgün edilmiştir. 2007 yılında Arjantin'de hakkında açılan soruşturma 1974-1976 yılları arasında sağ görüşlü ölüm timlerinin sol görüşlü muhalifleri öldürmesi konusunda payı bulunduğu suçlamasıyla tutuklanması talep edilmiş, sürgünde bulunduğu İspanya'da 12 Ocak 2007 tarihinde gözaltına alınmış ancak Arjantin'in iade talebi reddedilerek ertesi gün serbest bırakılmıştır. Halen İspanya'da sürgün hayatı yaşamaktadır.

3.4.3. 1976 Darbesi

Juan Peron'un 23 Eylül 1973 tarihinde kazandığı seçimler öncesinde ülkede yüksek enflasyon, döviz rezervlerinde azalma, ticaret açığı gibi ekonomik sorunlar yaşanmıştır. Ekonomik sorunların neden olduğu grevler, protesto yürüyüşleri, saldırılar ile bu saldırılara karşı güvenlik güçlerinin giderek şiddeti artan cevapları neticesinde ülkede adeta bir iç savaş yaşanmıştır. Tüm bu sorunların gölgesinde gerçekleşen seçimler sonucunda Juan Peron Başkan, eşi Isabel Peron ise Başkan Yardımcısı olarak idareyi ele almıştır. Ancak 1952 ve 1955 yılları arasında ikinci kez (ilk dönemi 1946-1952 yılları arasında) bu görevi yürütürken, işçiler ile işverenler arasında bir anlaşma zemini yakalayarak geniş toplumsal destekle politik barış sağlayabilen Juan Peron için işler bu defa o kadar kolay olmamıştır. Geçmiş tecrübelerine saygı duyulan ve işçilerin desteğini arkasına alan Juan Peron, bir yandan ara ara tekrarlayan kalp krizleriyle uğraşırken bir

yandan hem ekonomiyi düzeltmeyi hem de ülke içinde huzuru sağlamayı denemiştir. İşçilerin ücretleri düşmeye devam etmiş ve düşen ücretler hayat standartlarını da düşürmüştür. Peronist Hareket 1974’li yılların başlarında işçi sendikaları arasında popülerliğini kaybetmeye başladığı gibi öğrenciler ve entelektüeller tarafından da daha az desteklenir hale gelmiştir. Azalan destek artan şiddete neden olmuş, güvenlik güçleri işçilere ve göstericilere giderek daha yoğun bir şiddet uygulamaya başlamıştır. Gösteriler yasadışı olarak kabul edilmeye başlanmış, göstericiler hakkında soruşturmalar açılmış ve medya devlet kontrolü altına alınmıştır. Tüm bu karmaşa içerisinde Juan Peron 1974 yılında hayatını kaybedene kadar iktidarda kalmayı başarmıştır.

Eşinin ölümünün ardından başkanlık görevini devralan Isabel Peron siyasi olarak oldukça zor bir yönetim dönemiyle karşı karşıya kalmıştır. 1975 ve 1976 yılları Arjantin için tam bir karmaşa ve belirsizlik dönemi olmuştur. “Peronist işçi sendikaları ile ulusal burjuvazi arasında belli bir dereceye kadar barış sağlandı, ancak bu çok uzun sürmedi. Juan Peron’un 1 Temmuz 1974 tarihinde geçirdiği kalp krizi nedeniyle vefat etmesinin ardından Isabel Peron, Ekonomi Bakanı Rodrigo'nun enflasyonu dizginlemek için IMF tarzı bir şok terapisi girişiminde bulunduğu Haziran 1975'te zirvesine ulaşan bir kriz devrıldı. Bu denemede istenilen sonuca ulaşılamamasının ardından, hükümet nominal ücretlere %140'lık artış getiren bir düzenlemeye izin verdi ve bu düzenlemeden sonra enflasyon hiperenflasyona dönüşmeye başladı.”¹³⁹ Dünya genelinde artan petrol fiyatları sonucunda ülkenin ekonomisi giderek zayıflamış, zayıf ekonomiyi güçlendirmek için Juan Peron döneminde alınan dış borçlar durumu iyice içinden çıkılmaz hale getirmeye başlamıştır. “Bu noktada Isabel Peron hükümeti, ülkesinin ekonomik krizden kurtulması

¹³⁹Paul Cooney, “Argentina’s Quarter Century Experiment with Neoliberalism: From Dictatorship to Depression” (Arjantin’in Neoliberalizmle Çeyrek Yüzyıllık Deneyimi: Diktatörlükten Ekonomik Krize), *Revista de Economia Contemporânea*, Volume 11, 2007, s. 10.

için ayrılan kaynakların artırılması için yeni bir ödeme alabilmek amacıyla IMF ile pazarlık yapmaktaydı. Ekonomi kurmaylarının Washington'a yaptıkları seferlere ve tüm çabalarına rağmen IMF daha önce kararlaştırılan ödemeden fazlasını veremeyeceği belirtti. Oysa IMF krizin zirveye ulaştığı bu zamanda darbeyi desteklemek yerine ülkede istikrarın sağlanması ve Arjantin'in yeniden seçime gitmesine yardım etmeliydi.”¹⁴⁰ Ülke ekonomik olarak büyük bir darboğazın içine düşmüşken bir yandan da Peronistler arasında bölünmeler yaşanmış, sağda faşizme yakın Arjantin Antikomünist İttifakı (Alianza Anticomunista Argentina-AAA) oluşurken solda ise Peron'un siyasi yasağının kaldırılması için mücadele etmiş olan Montonero Peronist Hareketi (Movimiento Peronista Montonero-MPM) bir çatışma içine girmiştir.

Isabel Peron ve kurmayları ekonomiyi dizginleyip ülkedeki karışıklığı biraz olsun durdurabilmek için bir takım önlemler almıştır. Yabancı yatırımcının teşvik edilmesi amacıyla devalüasyona gidilirken işçi ücretleri dondurulmuştur. Bu uygulamalar enflasyonla zaten baş edemeyen işçiler arasında infiale yol açmıştır. Bir süredir askerlerin baskısına maruz kalan hükümet, işçi sendikalarından da yoğun eleştiri ve tepki almaya başlamıştır. 1975 yılı Aralık ayında enflasyon % 335¹⁴¹ oranına ulaştığında askerlerin hükümet üzerindeki baskısı giderek artmaya başlamıştır. Bu sıkıntılı dönemin üstünden dört aya yakın bir süre geçtikten sonra askerler yönetimi devralmak üzere hareket geçmiştir. 1976 yılı, 23 Mart'ı 24 Mart'a bağlayan gece yarısından hemen sonra Isabel Peron Başkanlık Sarayı Casa Rosada'daki ofisinde tutuklanarak havaalanına götürülmüş, oradan askeri bir uçakla Neuquen şehrinde bulunan bir askeri kampa nakledilmiştir. Aynı anda deniz kuvvetlerine bağlı güçler Casa Rosada'yı kontrol altına almış ve tüm iletişim kanalları kesilmiştir. Ordunun diğer kuvvetleri de eşzamanlı olarak

¹⁴⁰Paul Cooney, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁴¹<https://tradingeconomics.com/argentina/inflation-cpi> (Erişim Tarihi 05.08.2017)

merkezlerine baskın yaparak işçi sendikalarını kontrol altına almıştır. Kabinedeki bakanlar tek tek tutuklanmış, partiler ve sendikalar yasaklanmış, meclis kapatılmıştır. Ancak tüm bu olanlar diğer ülkelerle kıyaslandığında oldukça kansız şekilde gerçekleştirilmiştir. Çünkü büyük sorunları olan ülkede askerlerin yönetime el koyacağı beklentisi mevcuttur ve Isabel Peron'un arkasında büyük bir destek bulunmamaktadır. "Noel'e gelindiğinde orduda, işadamları arasında ve hatta politikacılar arasında Isabel'in görevden uzaklaştırması konusunda yoğun bir destek vardı"¹⁴². Bu destekle birlikte zorlanmadan yönetimi devralan askeri cunta Bakanlar Kurulu'nu lağvederek yerlerine yönetici olarak belirledikleri subayları atamış ve Ulusal Yeniden Yapılanma Süreci'nin¹⁴³ (El Proceso de Reorganización Nacional) başlatıldığını duyurmuştur. 24 Mart 1976 gecesi Arjantin'de sadece yönetim değişmemiş, ilerleyen yıllarda adına 'Kirli Savaş' denecek bir dönemin başlangıcı da yapılmıştır.

3.4.4. Kirli Savaş

XX. yüzyıl boyunca gerek demokratik gerekse askeri yönetimler altında köklü politik değişimler yaşanan Arjantin'de yıllar içerisinde halkın alım gücü düşmüş, insanlar temel gıda maddelerini dahi güçlükle elde eder hale gelmiştir. Bu da halkın, hükümet tarafından çözülemediğine inandıkları sorunları farklı yapılar altında kendi başlarına çözmeye çalışmalarına neden olmuştur. Sonuç olarak ülkede kendilerini gerilla diye tanımlayan aşırı sağ ve aşırı sol uçlarda yasadışı güçler ortaya çıkmış ve bu gruplar arasında yaşanan çatışmalar askeri darbeye zemin hazırlamıştır. Arjantin'de Kirli Savaş olarak adlandırılan yıllar, askeri cuntanın yönetimde olduğu ve ekonomik sıkıntılarla

¹⁴²Paul H. Lewis, *Guerrillas and Generals: The 'Dirty War' in Argentina (Gerillalar ve Generaller: Arjantin'de Gizli Savaş)*, Praeger Publishers, Westport, 2002, s. 126.

¹⁴³Keith Hollingshead-Cook, "Ideology vs. Practice in Argentina's Dirty War Repression" (Arjantin'in Kirli Savaş Baskısı Altında ideoloji ve Uygulama Karşılaşması), *University of Tennessee Honors Thesis Projects, Tennessee*, 2006, s. 9.

birlikte iç karışıklıklar nedeniyle zor günler geçiren ülkede, insan haklarının askıya alındığı ve iktidarla aynı görüşte olmayan her kesimin yoğun baskı ve şiddete maruz kaldığı 1976 ve 1983 yılları arasındaki yedi yıllık dönemi kapsamaktadır.¹⁴⁴ “Kırlı Savaş adını askeri cuntanın bölücüleri bastırmak için kullandıkları taktiklerden almaktadır. Ulusal Yeniden Yapılanma Süreci olarak bilinen, Arjantin halkının tüm insan haklarının askıya alındığı, birçok insanın kaçırıldığı, işkenceye uğradığı ve öldürüldüğü bir terör sistemi kurdular. ‘Kayıp’ olarak tanımlanan 30.000 civarında insan hükümet tarafından kaçırıldı.”¹⁴⁵

Kaçırma olaylarının ilk günlerinde hükümet güçleri bölücüler olarak adlandıkları grupların mensuplarını hedef alırken daha sonra hedef kitle büyümüştür. Artık cuntanın karşında bulunan sol görüşlü insanlardan gazetecilere, akademisyenlerden öğrencilere herkes bu savaşın hedefi haline gelmiştir. Kayıplar arttıkça ülkedeki sessizlik derinleşmiş, işçi sendikalarından politikacılara kadar herkes olanlar karşısında sessiz kalmayı tercih eder olmuştur. Yale Üniversitesi’nden Colleen McCormack o dönemi şöyle anlatmaktadır: “Latin Amerika’da ve Arjantin’de önemli ve etkin bir rol oynayan Katolik Kilisesi bile Hristiyanlıkta işkencenin ve adam öldürmenin açıkça yasaklanmış olmasına rağmen, insanları bu şiddetten korumaya yönelik bir şey yapmadı. Kilisenin az sayıda üyesi yaşananlara karşı bir tavır takındı ancak diğer kilise mensupları sessiz kalma eğilimindeydi. Askeri cunta, kendilerini Batı Hristiyan Uygarlığının koruyucusu bile ilan etti.”¹⁴⁶

¹⁴⁴Paul H. Lewis, *a.g.e.*, s. 200.

¹⁴⁵Colleen McCormack, "The Madres de Plaza de Mayo: Motherhood's Search For Answers During The Dirty War In Argentina" (Plaza de Mayo Anneleri: Arjantin'deki Kırlı Savaş Sırasında Anneliğin Cevap Arayışı), *Northwest Passages*, Volume 1, Issue 1, Article 7, 2014, s. 109.

¹⁴⁶*a.e.*, s. 110.

Kaçırma olaylarına karşı çıkan kim varsa bölücü olarak damgalanıp tutuklanmıştır. Ancak yaşananlara isyan eden gruplar arasında oldukça dikkat çekici bir grup bulunmaktadır. Kaybolan çocuklarının acısıyla yanan anneler başlarına gelebilecek her şeyi göze alarak sorularına cevap aramaya başlamıştır. Çocuklarından bir haber alabilmek için karakolları, hapishaneleri arayan anneler kimseden bir bilgi edinememiştir. Ne olursa olsun çocuklarını bulmaya kararlı olan anneler bu kez istikametlerini İçişleri Bakanlığı'na çevirmiştir. Çocuklarını arayan anneler İçişleri Bakanlığı'ndan da bir cevap alamamış olmalarına karşın aynı durumda olan diğer annelerin farkına varmıştır. Bu fark ediş Azucena de Villafior de Vincente (1924-1977) önderliğinde bir grup annenin Başkanlık Sarayı'nın hemen önünde yer alan, Buenos Aires'in ünlü meydanı Plaza de Mayo'da (Mayıs Meydanı) ilk kez toplanmasına giden yolu açmıştır.¹⁴⁷ Daha sonra Plaza de Mayo Anneleri (Madres de Plaza de Mayo) adını alacak olan grup 30 Nisan 1977 tarihindeki ilk toplantılarından günümüze kadar her perşembe günü kayıp çocuklarının hesabını sormak için Plaza de Mayo'da toplanmaktadır.

Ülkedeki tüm muhaliflerin katı bir baskı rejimi ile susturulduğu bu karanlık dönem, ancak İngiltere ile girilen Falkland Savaşı'nın (2 Nisan 1982-14 Haziran 1982) kaybedilmesinin ardından artan kamuoyu baskısı sonucunda, askeri yönetimin devamı olan Devlet Başkanı General Leopoldo Galtieri'nin (1926-2003) istifa etmek zorunda kalması ve 7 yıllık diktatörlük döneminin ardından 30 Ekim 1983 tarihinde gerçekleştirilen demokratik seçimleri Raúl Alfonsín'in (1927-2009) kazanmasıyla sona ermiştir. Bu karanlık dönemi tek cümleyle ifade etmek gerekirse: Her şey ispatlanması imkânsız olacak kadar gizli, herkesi sindirmeye yetecek kadar açık yaşanmıştı...

¹⁴⁷Colleen McCormack, *a.g.e.*,s. 111.

3.4.5. Askeri Yönetim Altında Ekonomik Uygulamalar

1930 ve 1976 yılları arasında diğer Latin Amerika ülkeleri gibi Arjantin de ithal ikameci bir ekonomi politikası izlemiştir. Bu politikalar gereği gelişmekte olan pazarlar gümrük vergileriyle ve diğer ticari düzenlemelerle korunmuş, yalnızca tarım ürünlerinin ihracı yerine ihraç ürünlerinin çeşitlendirilmesi desteklenmiştir. 1960'ların ortalarından itibaren de endüstriyel ürünlerin ihracatında önemli bir artış meydana gelmiştir. Ancak cunta yönetimi ile birlikte ülkenin ekonomi politikalarında da büyük değişiklikler yaşanmıştır. Kirli Savaş Dönemi, General Videla'ya yalnızca muhaliflerin sesini kesmekte yardımcı olmamış ayrıca ülke ekonomisinde yapılacak her türlü düzenlemeyi herhangi bir itirazla karşılaşmadan gerçekleştirme imkânı da sağlamıştır.

Askeri yönetim, iktidar döneminin ilk yıllarında neoliberalizme karşı biraz mesafeli davranmış, Şili gibi hızlı bir giriş yaparak petrol rezervleri ve sosyal güvenlik sistemi özelleştirilmeye yönelinmemiştir. Bununla birlikte Isabel Peron'un en sıkıntılı dönemlerinde ülkeye maddi destek vermekten kaçınan IMF, bu yeni yönetimi desteklemek konusunda tereddüt yaşamamış, pazarlık bile yapmadan ülkeye 100 milyon doların üzerinde bir kaynak aktarmıştır. “Buna ek olarak 5 ay sonra IMF, demir yumrukla neoliberal politikaları uygulamaya koymaya çalışan hükümete desteğini göstermek için o güne kadar bir Latin Amerika ülkesine verilen en büyük borcu (260 milyon dolar) Arjantin'e vermiştir.”¹⁴⁸ Daha sonra ekonomi yönetiminde kilit görevlere gelen Chicago Boys ekibinden Ekonomi Bakanı Jose Alfredo Martinez de Hoz (1925-2013) IMF ile uyum içerisinde çalışmıştır. Hoz, uzun yıllardır ülkenin ihracat ekonomisini kontrol altında tutan sığır çiftlikleri sahipleri birliği Arjantin Kırsal Topluluğu'nu (Sociedad

¹⁴⁸Paul Cooney, *a.g.e.*, s. 11.

Rural Argentina-SRA) oluşturan mülk sahibi soyluların bir parçasıdır. Ayrıca Şili darbesinde büyük rol oynamış olan Uluslararası Telefon ve Telgraf Şirketi'nin de (ITT) yönetiminde yer almıştır. Arjantin aristokrasisine en yakın topluluk olan bu aileler feodal ekonomik düzene sınımsız bağlıydılar. Ekonomi anlayışındaki değişiklik sonucunda endüstriyel üretimin desteklenmesi yerine tarımsal üretimin desteklenmesiyle birlikte toprak sahipleri oligarşisi ile daha sıkı ilişkiler kurulmuştur. Bu durum Hoz'un da bir parçası olduğu toprak sahipleri oligarşisini temsil eden Arjantin Kırsal Topluluğu ile daha yoğun bir işbirliğine yol açmıştır. Tarımı desteklemek kendi başına bir sorun teşkil etmiyor olmasına karşın endüstriyel üretim tamamen durma noktasına geldiğinde bu destek ülkenin dışa bağımlılığı artıracak bir tercih haline gelmiştir. Cuntanın endüstriye karşı olan olumsuz tavrının diğer bir nedeni de işçi sendikalarının gücünü azaltma planıdır. Bu planın nedeni ise son yıllarda hafızalara kazınan işçi grevleri yönetimleri üzerinde büyük baskılar oluşturmuş olmasıdır. Arjantin'in yalnızca tarıma yönelmesi doğal olarak çok uluslu büyük şirketlerin tam da istediği şeydir, zira bu sayede ağır sanayi ürünleri, demir-çelik sanayii ve otomobil sanayii gibi yüksek gelir getirici kalemlerde ülkenin dışa bağımlılığı artmıştır. Endüstri sektöründeki gerilemenin, endüstriyel sermayenin artmasını isteyeceği sanılan Arjantin burjuvazisinin hoşuna gitmediği düşünülebilir. Ancak aksine Arjantin burjuvazisinin çoğunluğunu yatırımını finans ve tarım sektörüne yaptığı düşünüldüğünde cuntanın burjuvazi desteğini arkasına aldığı açıktır.¹⁴⁹

Yeni Ekonomi Bakanı'nın ilk işlerinden biri grevleri yasaklamak ve işverenlere istedikleri zaman işten çıkarma hakkı tanımak olmuştur. Ayrıca fiyat denetimlerini kaldırıp gıda maddelerinin fiyatlarının artmasına neden olmuş, yabancıların mülk

¹⁴⁹Paul Cooney, *a.g.e.*, s. 12.

edinmesinin üzerindeki sınırlamaları kaldırmış ve ilk birkaç yıl içerisinde devlete ait şirketlerden birkaç yüz tanesini elden çıkarmıştır. 1977 yılında başlatılan finansal reform ile faiz oranları üzerindeki kontrol ile yatırımlar ve krediler üzerindeki mali düzenlemeler kaldırılmıştır. Cunta çökmeden hemen önce ÇUŞ'lara bir kez daha yardımda bulunmuştur. "Arjantin Merkez Bankası Başkanı Domingo Cavallo (1946-...) büyük ölçekli ÇUŞ'ların ve iflasın eşiğine gelecek kadar borçlanan ve Şili'nin piranalarını anımsatan yerli şirketlerin borçlarını devletin üstleneceğini bildiriyordu. Yapılan düzenleme, bu şirketlerin kendi mal varlıkları ve kârlarına sahip olmaya devam edecekleri, fakat 15-20 milyar doları bulan borçlarını kamunun ödeyeceği anlamına geliyordu. Bu cömert yaklaşımın gösterildiği şirketler arasında şunlar bulunmaktaydı: Ford Motor Argentina, Chase Manhattan, Citibank, IBM ve Mercedes-Benz."¹⁵⁰

Ekonomiyi düzeltmek iddiasıyla yapılan tüm düzenlemeler sonucunda "bir yıl içerisinde ücretler %40 değer kaybetmiş, fabrikalar kapanmış ve yoksulluk sarmalı koyulaşmıştı."¹⁵¹ "Arjantin'in 1976 yılında 9,7 milyar dolar olan borcu 1983 yılında 45 milyar dolara yükselerek önemli oranda artmıştır."¹⁵² 1983 yılına gelindiğinde ülkede halen büyük bir ekonomik sıkıntı ve üç haneli enflasyon oranları mevcuttur. Askerlerin ülke ekonomisine verdikleri zarar iktidardan ayrılmasının ardından bile artmaya devam etmiş, dış borç 1989 yılında 65 milyar dolara kadar yükselmiştir.¹⁵³ Yine aynı yıllar arasında endüstri sektöründe çalışanların sayısında %36 civarında bir düşüş yaşanırken endüstriyel üretim toplamda % 17'lik bir azalma yaşamıştır.¹⁵⁴

¹⁵⁰Naomi Klein, *a.g.e.*, s. 219.

¹⁵¹*a.e.*, s. 119.

¹⁵²Paul Cooney, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁵³<http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD?end=1989&locations=AR&start=1983&view=chart> (Erişim Tarihi: 16.01.2017)

¹⁵⁴Paul Cooney, *a.g.e.*, s. 12.

3.5. Şili

Latin Amerika ülkelerinde 1960'lı ve 1980'li yıllar arasında gerçekleştirilen darbeler sonrasında hayata geçirilen politikalarda ve ekonomi yönetiminde Chicago Boys'un en çok söz sahibi olduğu ülkelerin başında Şili'nin geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. 11 Eylül 1973 tarihinde General Augusto Pinochet (1915-2006) tarafından Başkan Salvador Allende'yi (1908-1973) devirmek üzere gerçekleştirilen darbe öncesinde darbeyi planlamak, darbe sonrasında hayata geçirilecek programları oluşturmak üzere hazırlanan ve *Tuğla*¹⁵⁵ (*El Ladrillo*) diye adlandırılan planın hazırlayıcılığını üstlenen Chicago Boys darbe sonrasında bu planın uygulayıcılığını da bizzat üstlenmiştir. Bu etkin rolün nedeni, 1956 yılında Şili Papa Katolik Üniversitesi ile Chicago Üniversitesi arasında gerçekleştirilen anlaşma sonucu Şili'nin Latin Amerika ülkeleri ile Chicago Üniversitesi arasındaki ilişkiyi başlatan ilk ülke olmasıdır. Şili'deki şok terapisi uygulamalarına geçmeden önce darbe öncesi ekonomik duruma ve darbe esnasında yönetimde olan Salvador Allende dönemi uygulamalarına göz atmakta fayda bulunmaktadır.

3.5.1. Devlet Başkanı Salvador Allende Gossens (1908-1973)

26 Haziran 1908'de dünyaya gelen Salvador Allende, oldukça başarılı bir öğrencilik hayatı geçirmiştir. Siyasete atılmadan daha lise yıllarında Marksist düşüncelerle tanışmıştır. Başkent Santiago'daki Şili Üniversitesinde tıp eğitimi almış ve burada giderek siyasete ilgi duymaya başlamıştır. Naomi Klein Şok Doktrini isimli kitabında Allende'yi şöyle tarif etmiştir: “Allende yeni bir Latin Amerikalı devrimci tiptiydi: Che Guevara gibi o da bir doktordu, fakat Che'den farklı olarak, romantik bir

¹⁵⁵Naomi Klein, *a.g.e.*, s. 95.

gerilla değildi, açık sözlü akademik bir yanı vardı. Kürsüye çıktığında Fidel Castro gibi ateşli konuşmalar yapabilirken, Şili’de sosyalist değişimin silah namlusuyla değil, seçim sandıklarıyla geleceğine inanan ateşli bir demokratı.”¹⁵⁶ Darbe ile başa gelen Carlos Ibañez’e (1877-1960) muhalif grup içerisinde yer alan ve Ibañez’e karşı çeşitli faaliyetlerde bulunan Allende 1930 yılında Şili Öğrenci Federasyonu Başkan Yardımcısı olmuştur. Bu faaliyetler sonuncunda öğrenim hayatına zorunlu bir ara vermek zorunda kalmış olmasına karşın doktor olmayı başarmıştır.

1933 yılında kuruluşunda görev aldığı Şili Sosyalist Partisi ve Şili Komünist Partisi işbirliği ile oluşan Ulusal Cephe, 1937 seçimlerinde başarılı olmuş ve birçok milletvekilini parlamentoya göndermiştir. Bu faaliyetler sırasında yıldızı parlayan Allende, 1939’da Pedro Aguirre Cerda (1879-1941) hükümetinde Sağlık Bakanı olarak emeklerinin karşılığını almıştır. Üç yıl boyunca bu görevi yürüttükten sonra, 1942’de Şili Sosyalist Partisi Genel Sekreterliği görevini üstlenmiş, 1945 yılında da senatör olmuştur. Bir süre ayrıldıktan sonra eski partisine dönen Allende, Komünist Parti ile ortak hareket ederek 1951 yılında Halk Cephesi’ni kurmuş, bu cephenin destekleri ile 1952 yılında başkan adayı olmuş, ancak ilk seçimini küçük bir oy farkıyla kaybetmiştir. Bu seçim başarısızlığın ardından 1958 ve 1964 yıllarında yapılan seçimlerde de aday olmuş ancak seçimleri yine kaybetmiştir. Üç seçim başarısızlığına rağmen yılmayan Allende 1969 yılında kurulan Unidad Popular’ın (Halk Birliği) başkan adayı olarak gösterilmiş ve 4 Eylül 1970 tarihinde gerçekleştirilen seçimi kazanarak Şili’nin yeni Devlet Başkanı olmuştur. Ancak yıllar süren mücadele ile kazandığı başkanlık görevini yalnızca üç yıl sürdürebilmiştir.

¹⁵⁶Naomi Klein, *a.g.e.*, s. 85.

3.5.2. Allende Öncesi Dönemde Şili-Amerika İlişkisi

1940'lı yıllarda siyaset sahnesine çıkan ancak 1970'e kadar iktidara gelemeyen Allende'nin öncesinde Şili'de genel olarak Amerika ile iyi ilişkiler geliştirmiş yönetimler bulunmaktadır. Bu yönetimlerden biri de 1964 yılında başa geçen ve 4 Eylül 1970 tarihinde gerçekleştirilen seçimle Allende tarafından devrilen Eduardo Frei (1911–1982) yönetimidir. Frei, 1957 yılında Ulusal Falanj ve Sosyal Hristiyan Parti'nin birleşmesi ile oluşan Hristiyan Demokrat Parti'nin içinde yer almıştır. “Hristiyan hümanizmini savunan Frei, sınıflar arası işbirliğini savunuyor, uyumlu ‘cemaatvari’ bir toplum yaratmak istiyordu. O da gençlik hareketinin içinden ama 1930'lar gençliğinin sağ kanadından geliyordu.”¹⁵⁷

1964 yılında Frei başa gelmeden önce iktidarda bulunan Jorge Alessandri'nin (1896-1986) altı yıllık döneminde Şili'de IMF programları uygulanmıştır. Ancak ekonomi hiç iyi durumda değildir ve enflasyon giderek artmıştır. Bu duruma çözüm olarak sol partiler birleşmiş, bu birleşme sağcı Hristiyan Demokratların da birleşmesine yol açmıştır. Sağ görüşlü bir parti olan Hristiyan Demokrat Parti, Küba Devrimi'ne alternatif geliştirmeyi amaçlayan ABD'nin de desteğini almıştır. “Nisan 1973'te Washington Post'da çıkan bir habere göre ABD Frei'nin seçilmesi için 20 milyon dolar harcamıştı.”¹⁵⁸

1964 yılında Hristiyan Demokrat Parti'nin adayı olarak seçimlere giren ve Allende'ye karşı giriştiği seçimden başarıyla çıkan Frei'nin başkanlık koltuğundaki ilk

¹⁵⁷Orhan Akyıldız, v.d, *20.yy Siyasi Tarihi Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Ankara, 1986, s. 45.

¹⁵⁸a.e., s. 47.

icraatı ekonomik alanda reformlar gerçekleştirmek olmuştur. Bu kapsamda artık sürdürülemez hale gelen *İthal İkameci Model*¹⁵⁹ sona erdirilerek yeni bir ekonomik reform projesi yürürlüğe konulmuştur. “Hristiyan Demokrat yönetiminin bu ekonomik politikasının dayanak noktasını, dış sermayenin yardımları oluşturuyordu. Bu yardımlar ya doğrudan yatırımlar ya da uluslararası finans kuruluşlarının ve her şeyden önce Kuzey Amerika yönetiminin sunduğu çeşitli kredi olanakları şeklindeydi.”¹⁶⁰ 1950’li yıllarda özellikle enerji kaynakları ve madenler alanında yatırımları görülen yabancı şirketler yeni dönem politikaları ile dayanaklı tüketim malları üreten sanayi kolları alanında iş yapmaya başlamıştır. Bu durum geçmiş yıllarda biraz da dış piyasaya kapalı bulunan ülkenin giderek diğer ülkeler ve yabancı şirketlerle ilişkilerinin genişlemesine yol açmıştır. Ancak özellikle Frei iktidarının son yılları ülkeyi saran büyük bir ekonomi krizle geçmiştir.

3.5.3. Halk Birliği Dönemi (Unidad Popular)

Şili’de 1969 yılında altı sol görüşlü grup bir araya gelerek ülkenin ekonomik durumunu düzeltmek iddiasıyla bir program oluşturmaya karar vermiştir. Bunu gerçekleştirmek için Sosyalist Parti, Komünist Partisi, Bağımsız Halk Partisi, Radikal Parti, Sosyal Demokrat Parti ve Halkçı Birlik Partisi katılımıyla 17 Aralık 1969’da Halk Birliği (Unidad Popular) isimli bir birlik kurmuştur. Daha sonra bu birliğe Solcu Hristiyan Partisi de katılmıştır. 1970 seçimlerine gelindiğinde daha önce üç seçim kaybetmiş olan Allende’nin adaylığı pek umut verici değildir. Çünkü o dönemde kendi

¹⁵⁹İthal İkameci Model yurt dışında ithal edilmekte olan malların, uygulanan koruyucu ve özendirici önlemlerle yurt içinde üretilmesini öngören bir sanayileşme modelidir. İthal ikamesi, ithal ürünlere koyulan gümrük vergileri, kısıtlayıcı kotalar gibi hükümet düzenlemeleri ile uygulanan korumacılık politikasıyla birlikte yürütülen bir politikadır.

¹⁶⁰Hugo Calderon, *Friedman Modeli Kısacasında Şili (1973-1981)*, (Çev.: Neşe Ümit), Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 23.

partisinde bile onun adaylığı konusunda bir mutabakata varılamamıştır. Kendi içinde aday konusunda sıkıntılar yaşayan Halk Birliği'ni etrafında toplamayı başaran Allende 1970 seçimlerinde aday olmayı başarmıştır. “Allende'nin programı, Hristiyan Demokratlar'ın önceki seçimlerde vadedip, gerçekleştiremediği ya da geçiştirdiği bütün reformları tamamlamayı vadediyordu.”¹⁶¹ Bu vaatler sonucunda 4 Eylül 1970 tarihinde gerçekleştirilen seçimde Halk Birliği'nin adayı Allende yaklaşık 40 bin oy farkla seçimi kazanmış ve Şili'de Halk Birliği dönemi başlamıştır. İktidarı eline alan Halk Birliği'nin ilk faaliyetleri o dönemde oldukça kötü durumda olan Şili ekonomisi ile ilgili olmuştur. Büyük sanayi kuruluşlarının yarıya yakın hissesi yabancı holdinglerin elindedir ve dış borç yaklaşık 4 milyar dolara ulaşmıştır. Halkın geliri oldukça düşük seviyelerde seyrederken ilk olarak çocuklara süt dağıtımına başlanmıştır. Çalışanlara zam yapılmış ve yeni istihdam imkânları ortaya konulmuştur.

Halkın ekonomik durumunu düzeltmeye yönelik faaliyetlerin peşinden daha büyük faaliyetlere sıra gelmiş ve bankalar kamulaştırılmaya başlanmıştır. Ardından ülkenin en büyük doğal kaynağını oluşturan ve yaklaşık % 85'i Amerikan şirketlerinin elinde bulunan¹⁶² bakır yataklarının devletleştirilmesine geçilmiştir¹⁶³. Bu noktada

¹⁶¹Orhan Akyıldız, v.d., *a.g.e.*, s. 47.

¹⁶²Hugo Calderon, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁶³1970'lerden önce, Şili'deki bakır madenlerinin çoğu Anaconda, Kennecott ve Cerro gibi Amerika Birleşik Devletleri menşeli çok uluslu şirketlere aitti. Şili Meclisi 1971 yılında, çok uluslu şirketlerin sahip olduğu büyük maden yataklarını devletleştirmek amacıyla için bir anayasa düzenlemesi gerçekleştirmiştir. Askeri hükümet, devletleştirilmiş bakır madenlerini (Chuquibambilla, El Salvador, Andina ve El Teniente) yönetimi sağlamak üzere 1976 yılında CODELCO (Corporación Nacional del Cobre de Chile-Şili Ulusal Bakır İşletmesi) adında bir şirket kurmuştur. Bu hamleler sonucunda, Şili hükümeti 1970'lerin sonlarında, ulusal bakır üretiminin yüzde 85'ini oluşturan büyük maden yatakları üzerinde bir devlet tekeli oluşturmuştur. Askeri yönetim 1980 yılında, CODELCO'nun bir kamu şirketi olduğunu anayasal güvence altına almış ve yeni oluşturulacak büyük maden sahalarına yabancı yatırım yapılabilmesine yeniden imkân sağlamıştır. Bu izin ve yabancı yatırımları düzenleyen 1974 yılındaki kararname, madencilik sektörüne yapılacak yabancı yatırımlar için bir yasal çerçeve oluşturmuştur. Madenlerin özel mülkiyet olabilmesine imkân sağlayan anayasal güvencenin yanında, askeri yönetim sektördeki vergi oranlarını düşüren bir mali politika benimsemiştir. Bu politikalar madencilik alanında yatırım yapacaklar için güçlü bir teşvik sağlamıştır. 1974-89 döneminde yıllık ortalama 90 milyon Amerikan doları olan madencilik sektöründeki doğrudan yabancı yatırım miktarı, 1990 yılında 803 milyon Amerikan dolarına

ABD'nin tepkisine ve ekonomik abluka tehdidine karşılık Şili parlamentosu bakır madenlerinin millileştirilmesine karar vermiştir. Bu kararla birlikte ABD bakır fiyatlarını düşürmüş ve Şili'ye karşı ekonomik bir savaş uygulamaya başlamıştır. Bu durum ekonomiyi düzeltmeyi hedefleyen Halk Birliği yönetimini daha da kötü bir ekonomik tabloyla karşı karşıya bırakmıştır.

Bir yandan ABD ile ekonomik bir savaşa giren Halk Birliği ve Allende, bir yandan da içerdeki sorunlarla baş etmek zorunda kalmıştır. Ülkede Halk Birliği aleyhine bir kampanya başlatılmış ve Allende'nin ülkedeki her şeyi kamulaştıracığı yönünde fısıltılar yayılmıştır. Mallar piyasadan çekilmiş ve karaborsada çok daha yüksek fiyatlara alıcı bulmuştur. Ülke dışına akmaya başlayan dövizle birlikte ekonomi iyice kötüleşmiş ve halk artık sokaklara dökülmüştür. Orta tabaka sokaklara inerken toprak ve sürü sahiplerinin hayvanlarını başka ülkelere geçirmesi et sıkıntısı yaratmış, Ulusal Doktorlar Birliği'nin grevi de sağlık hizmetlerine büyük darbe vurmuştur. 1972 yılında gerçekleştirilen kamyon sürücüleri grevi ise ülkeye son darbeyi vurmuştur. Ekonomiyi felce uğratan bu grevin ardından esnafı ve bakır madeni çalışanlarını da sürükleyince ülke iyice içinden çıkılmaz bir krize girmiştir. XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Çağdaş Liderler Ansiklopedisi eserinin hazırlayıcılarından Orhan Akyıldız durumu şöyle özetlemiştir: “ABD Allende’yi ‘barışçıl yoldan’ düşürmek için muhalefetin kampanyasına parasal destek de sağlamıştı. CIA’nın kamyon sahipleri grevini desteklemek için ülkeye soktuğu

yükselmiştir. 1989-95 döneminde madencilik sektörü Şili'ye yapılan doğrudan yatırım miktarının yarısından çoğunu oluşturmuştur. Sonuç olarak, 1980 yılında % 6 olan büyük ölçekli özel madenlerin sektördeki payı 1996 yılında % 54'e kadar yükselmiş, aynı dönemde CODELCO'nun payı % 84'ten % 39'a kadar gerilemiştir. (Antonio Spilimbergo: 1999, 7) Şili, 2015 yılında dünya genelinde çıkarılan 19 bin 100 ton bakır madeninin 5 bin 760 tonuna, 2016 yılında dünya genelinde çıkarılan 19 bin 400 ton bakır madeninin 5 bin 500 tonuna ev sahipliği yaparak dünyadaki en büyük bakır madeni üreticisi olmuştur. 2016 yılındaki toplam bakır madeni üretiminin 2 bin 300 tonuna sahip olarak dünya genelinde ikinci sırada yer alan Peru dahi Şili'deki üretimin yarısından daha az miktarda üretime sahip olabilmektedir. Dünya genelinde halen 720 bin ton olduğu tahmin edilen bakır madeni rezervinin 210 bin tonuna Şili'nin ev sahipliği yaptığı öngörülmektedir. (U.S. Geological Survey: 2017)

para, yaklaşık 8,8 milyon dolardı. Bu dolarlar karaborsada beş kat fazlasına bozduruluyordu. Hâsılı, iki ülkenin nüfus oranları göz önüne alınırsa, Nixon'un seçim kampanyasında harcadığı tutarın yirmi kat fazlası bu uğurda harcandı.”¹⁶⁴ 1973 yılına gelindiğinde bu karanlık tablo ile seçime giren Halk Birliği tüm senaryoları altüst eden bir sonuç elde edecekti.

3.5.4. General Augusto Pinochet (1915-2006)

Şili’de 1973 yılında Allende’ye karşı gerçekleştirilen darbeye, nedenlerine, darbenin oluşumuna bakmadan önce darbenin diğer kahramanı General Augusto Pinochet’i tanımakta yarar vardır. 1915 yılında Şili’nin Valparaíso kentinde doğan Pinochet, ilk, orta ve lise öğreniminin ardından 18 yaşındayken askeri okula başlamıştır. 1936 yılında okuldan mezun olarak askerlik görevine başlayan Pinochet askerlik mesleğinin ilerleyen yıllarında askeri okullarda eğitimler de vermiştir. Pinochet zaman zaman askeri ateşe olarak başka ülkelerde görevler almıştır ve bu ülkelerden birisi de ABD’dir.

Orgeneral Pinochet 1972 yılında Genelkurmay Başkanlığı’na getirilmiş ve 11 Eylül 1973 tarihinde gerçekleştirdiği darbeye Allende hükümetini devirerek Şili’de yönetimi ele geçirmiştir. Ardından 1974 yılında Devlet Başkanı seçilmiş ve 1990 yılına kadar 16 yıl boyunca bu görevini sürdürmüştür. İktidarı boyunca Şili’de yoğun bir baskı rejimi oluşturmuş, muhaliflerini işkence etmeye kadar varacak sert yöntemlerle susturmaya çalışmıştır. Pinochet döneminde ülke idaresinin her alanında yaşanan politika değişikliklerinden belki de en dikkat çekici olanı ekonomi alanında yaşanmış, bir yandan baskılarla mücadele eden halk diğer yandan da bu politika değişikliği

¹⁶⁴Orhan Akyıldız, v.d., *a.g.e.*, s. 53.

sonucunda ağır ekonomik sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Augusto Pinochet 10 Aralık 2006 tarihinde geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir.

3.5.5. 1973 Darbesi

Takvimler 1970 yılının Eylül ayını gösterdiğinde Şili’de bir seçim yarışı yaşanıyordu. “Ülke büyük ölçüde sola kaymıştı ve üç büyük parti de ülkenin en büyük gelir kaynağının (bakır madeni) ulusallaştırılması taraftarıydı.”¹⁶⁵ Bu durum daha önce Friedman’ın eğitiminden geçerek ülkelerine dönmüş olan Chicago Boys’u derinden yaralıyordu ama güçleri seslerini duyurmaya yetmiyordu. 4 Eylül 1970 tarihinde yapılan seçimler sonucunda Salvador Allende’yi aday gösteren Halk Birliği iktidarı ele geçirmiş ve neoliberalizm savunucularının planları başka bir bahara ertelenmiştir. Allende seçim süreci boyunca yabancı ve yerli şirketler kontrolünde bulunan ekonominin devlet kontrolüne alınacağını vadetmiştir. Allende’nin bu tavrı ile Şili’nin ve genel olarak Latin Amerika’nın sola kayışı, yalnızca neoliberalizm taraftarlarını değil, bu tavrın giderek yayılmasından endişe eden ABD’yi ve bu yayılma sayesinde artan kârlarını kaybetmekten korkan ÇUŞ’u da tedirgin etmiştir. Ekonominin devlet kontrolüne girmesi ihtimali, piyasanın çoğunluğunu elinde bulunduran ABD menşeli ÇUŞ’ların daha iktidara gelir gelmez Allende hükümetine savaş açması için yeterli bir sebepti. Savaşın öncü şirketi, ülkedeki holdinglerle birlikte ABD’nin büyük çaplı maden şirketlerine de liderlik etmekte olan ve Şili telefon şirketinin çoğunluk hisselerini elinde bulunduran Uluslararası Telefon ve Telgraf Şirketi’ydi (International Telephone and Telegraph Company-ITT). “Diğer birçok mülkün yanında Şili’deki iki Sheraton Oteli’nin ve Standart Elektrik’in de içinde bulunduğu 153 milyon dolarlık bir holdingin sahibi olan ITT, Şili’deki en büyük üçüncü Amerikan şirketi idi. ITT, kesinlikle en

¹⁶⁵Naomi Klein, *a.g.e.*, s. 84.

müdahalecisiydi.”¹⁶⁶ ITT’nin Allende hükümetine karşı ilk stratejik atağı şirketlerinin haklarını savunmak üzere bir komite oluşturulması hamlesidir. Anaconda, Kennecott, Purina, Bank of America ve Pfizer şirketlerinin temsilcilerinin katılımıyla 1971 yılı Ocak ayının başlarında ITT’nin Washington’daki merkezinde birçok toplantı gerçekleştirilmiştir. “Bank of America’nın temsilcisi Ronald Raddatz bu komitenin amacını Şili’ye şirketlerin ulusallaştırılmasının yan etkilerinin olacağını hatırlatarak hükümete baskı uygulamak olarak açıklamıştır.”¹⁶⁷ Seçimler öncesinde Allende’nin seçilmemesi için çalışmalar yaptığı daha sonraki yıllarda ortaya çıkan ITT bu amacına ulaşamayınca bu defa Allende hükümetini devirmek için amansız bir savaşa girişmiştir. Hatta ITT Washington Ofisi’nin başında bulunan William Merriam, dönemin ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Henry Kissinger’a mektup yazarak önerilerde bulunmuştur. “Mektupta Şili’ye vaat edilmiş olan bütün ABD yardımlarının bilgi verilmeksizin yeniden değerlendirme safhasına alınması ve böylece Şili’ye para akışının geçici olarak durdurulması ve gerekirse tamamen kesilmesi öneriliyordu.”¹⁶⁸ Yani kârlarının tehlikeye girdiğini düşünen ÇUŞ bu savaşta her türlü hareketi mubah görmüş, Allende’yi devirmek için içerde ve dışarıda bütün destekçilerini bir şeyler yapmaya zorlamıştır. Bütün bu çabalara rağmen Allende hükümeti 1973 yılında gerçekleştirilen parlamento ara seçimlerinde 1970 yılında gerçekleştirilen seçimde aldığı toplam oydan daha fazla oy alarak muhaliflerini adeta çıldırtmıştır. Çünkü bu Latin Amerika’ya büyük bir yatırım yapmış olan ABD’nin ve bölgede çok sayıda kuruluşu bulunan ABD merkezli firmaların kârlarının tehlikeye girmesi anlamına geliyordu. Bu sonuç karşısında muhalefetin daha

¹⁶⁶Peter Kornbluh, *The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability (Pinochet Dosyası: Mezalim ve Hesap Verme Zorunluluğu Üzerine Gizliliği Kaldırılmış Bir Dosya)*, The New Press, New York, 2013, s. 19.

¹⁶⁷Subcommittee on Multinational Corporations, “The International Telephone and Telegraph Company and Chile, 1970-1971” (Uluslararası Telefon ve Telgraf Şirketi ve Şili, 1970-1971), U.S. Government Printing Office, Washington, 1973, s. 12.

¹⁶⁸Subcommittee on Multinational Corporations, *a.g.e.*, s. 11.

radikal bir planı yürürlüğe koyması gerektiği aşikârdı; Allende’yi devirecek ancak onun yerine bir benzerinin gelmesini engelleyecek bir plan... Aynı anda CIA ve CIA tarafından desteklenen bazı şirketlerle işbirliği içerisinde olan Chicago Boys ise darbe için uygun zamanlamanın planlanması konusunda görevlendirilmiştir. “500 sayfayı bulan bu plan ‘*Tuğla*’ diye adlandırılmıştır.”¹⁶⁹

Şili, 11 Eylül 1973 sabahına birkaç yıldır tohumları ekilmekte olan askeri darbeye uyanmıştır. General Augusto Pinochet ve emrindeki adamlar sabah erken saatlerde kendilerinin ısrarla ‘savaş’ diye tanımladığı darbeyi başlatmış, acımasız bir şekilde hükümet binalarını ve Başkanlık Sarayı’nı bombalamışlardır. Son yıllarda demokratik yöntemlerle yönetilmeye alışmış olan ve yakın tarihte büyük bir ‘şok’ yaşamamış olan Şili, şokların en büyüğünü yaşamalıydı ki ‘boş bir levha’ elde edilebilsin ve bu levhanın üzeri doldurulabilsin. Ordu, donanma, deniz piyadeleri ve polis üzerinde tam bir denetime sahip olan Pinochet, başkanlık sarayında kendisine karşı başlatılan direnişe oldukça ‘adil’ bir şekilde cevap vermiştir: “Zorlu bir mücadele olmuştu: İçeride 38 Allende taraftarı olmasına rağmen ordu saraya 24 roket fırlattı.”¹⁷⁰ Alevler içerisinde kalan Başkanlık Sarayı’ndan Allende’nin cesedi çıkarılmıştır. Kimileri onun darbeci askerlerin kurşunlarıyla öldürüldüğünü söylese de yaygın inanış, seçilmiş olarak iktidara gelmiş olan Allende’nin koltuğunu elleriyle darbecilere teslim etmek yerine intihar etmeyi seçtiği yönündedir.

Aynı gün içinde ülkenin yönetimini ele geçirmiş olmasına karşın Pinochet Şili’ye karşı yürüttüğü savaşı durdurmamıştır. Halk üzerindeki şok etkisini daha etkili ve uzun süreli hale getirebilmek için Pinochet ve ekibi binlerce muhalifi tutuklamış, yüzlercesini

¹⁶⁹Naomi Klein, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁷⁰*a.e.*, s. 100.

ise öldürmüştür. “Gizliliği kalkan bir CIA raporuna göre ilerleyen günlerde yaklaşık 13.500 sivil tutuklanmıştır.”¹⁷¹ Halk mümkün olduğunca korkutulmuş, şehir, köy, kasaba demeden her yere ulaşılmıştır. “Santiago’da yaklaşık olarak 7.000 kişi gözaltına alınmış, Ulusal Stadyum’a doldurulmuş, işkence edilmiş ve çok sayıda insan idam edilmiştir.”¹⁷² “Şili ordusu, acımasız on yedi yıllık diktatörlük dönemi süresince 3.197 vatandaşın öldürülmesi, işkenceden ölmesi ve kaybolmasından, yüz binlercesinin ise işkenceye maruz kalmasından, suçsuz yere hapse atılmasından, sürgün edilmesinden ve devlet destekli terörün diğer uygulamalarına maruz kalmasından sorumludur”¹⁷³ Ülkeyi kaostan kurtarmak iddiasıyla girişilen her darbeye olduğu gibi Şili’de de bu kurtuluşun bazı önemsiz (!) kayıplara sebep olması normal karşılanabilir miydi? Ülkenin ekonomisine ekonomik yapısına vurulan darbenin etkisi ise daha da yıkıcı olacaktı.

3.5.6. Askeri Yönetim Altında Ekonomik Uygulamalar

Yıllarca görüşlerini hayata geçirmeye ve bir uygulama alanı bulmaya çalışan ancak bunu başaramayan Milton Friedman, Keynesyenciliğin iyice sorgulanır hale geldiği 1973 yılında Şili’de darbe yapan General Augusto Pinochet’in danışmanlığını yaptığı sırada büyük çaplı şoklardan nasıl faydalanacağını fazlasıyla öğrenmiştir. Dr. Ewen Cameron insan belleğini ilk baştaki temiz levha haline çevirmek amacındayken Friedman da ona benzer şekilde toplumları boş bir levha gibi her türlü müdahaleden arınmış saf bir kapitalizm durumuna dönüştürme hayali kurmaktaydı. Büyük darbe sonrasında hem Şili halkı hem de Şili ekonomisi büyük bir şok içerisindeydi. İşte bu şok

¹⁷¹Naomi Klein, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁷²Jeremy Kinsman, Kurt Bassuener, *A Diplomat’s Handbook For Democracy Development Support (Demokrasi Geliştirme Desteği İçin Bir Diplomatın El Kitabı)*, The Centre for International Governance Innovation, Canada, 2013, s. 417.

¹⁷³Peter Kornbluh, *a.g.e.*, s. 162.

hali Friedman'ın şok terapisi uygulaması için müsait bir ortam yaratmaktaydı. O da vakit kaybetmeden bu tedaviyi uygulamaya koyuldu.

Darbe sonrasındaki politikaların belirlenmesi için darbe öncesinde hazırlanmaya başlanan 'Tuğla' adlı darbe planı Pinochet'e neler yapması gerektiği konusunda tavsiyeler içeriyordu. "Nihai metindeki öneriler Milton Friedman'ın Kapitalizm ve Özgürlük adlı eserinde yer alanlarla (serbest piyasa üçlüsü olan özelleştirme, deregülasyon ve sosyal harcamalarda kesintiler) çarpıcı benzerlikler sergiliyordu."¹⁷⁴ Darbenin mimarlarından da sayılabilecek olan Chicago Boys, Pinochet döneminin başında kendilerine etkin görevler edinmede güçlükler yaşamıştır. İlk zamanlarda Pinochet bu hevesli gençlere pek fırsat tanımamış, Bakanlık ve Bakan Danışmanlığı pozisyonlarına kendi askerlerini getirmeyi tercih etmiştir. Ancak Chicago Boys kilit pozisyonlarda olmasa da Chicago Okulu Ekolü'nün ekonomik alandaki görüşleri uygulamaya geçirilmiştir. Pinochet hükümetinin ilk dönemlerinde görev alan ekonomi kurmayları bir yandan Allende döneminde kurulan sistemi yıkmaya, onun döneminde devletleştirilen şirketleri özelleştirmeye odaklanmışken bir yandan da inanılmaz yüksek rakamlara ulaşmış olan enflasyonu düşürmeye çalışmıştır. Ancak askerlerin yönetimi ele geçirdiği 1973 yılında %353 olan enflasyon oranı 1974 yılında % 504'e kadar çıkmış, 1975 yılında % 374'e, 1976 yılında ise yalnızca % 211 seviyesine kadar gerilemiştir.¹⁷⁵ Özelleştirme harekâtı ise başarılı bir şekilde yürütülmüştür. Birinci özelleştirme furyası darbenin hemen ardından, ikincisi ise 1980'lerde gerçekleşmiştir. 1973 yılı sonunda bankaların haricinde özel finans şirketlerinin faaliyetine de izin verilmiş ve bunun sonucunda Allende hükümeti döneminde devletleştirilen bankalar tekrar özel sektörün eline geçmiştir. "Tüm bu reformlar ekonomide bazı etkiler yaratmıştır ancak esas köklü

¹⁷⁴Naomi Klein, *a.g.e.*, s. 102.

¹⁷⁵<https://tradingeconomics.com/chile/inflation-cpi> (Erişim Tarihi 02.05.2017)

değişiklikler 1975'ten sonra gelmiştir.”¹⁷⁶ 1975 yılı artık Chicago Boys'un Şili ekonomisini iyice kontrol altına aldıkları yıl olmuştur.

Anılan dönemde ekmek gibi temel ihtiyaç malzemelerinin fiyatı inanılmaz derecede artmışken, serbest ticaret uygulamaları sonucunda ucuz ithal mal cenneti haline gelen ülkede işçiler gruplar halinde işlerinden çıkarılıyorken, açlık tüm ülkede kol gezerken, yerel işletmeler birbiri ardına kapanırken halen devletin yer aldığı bütün alanlardan çekilerek piyasanın kendi kendini dengeleyeceğini iddia eden Chicago ekolüne karşı destek giderek zayıflamış, başarısızlık artık herkes tarafından kabul edilebilecek hale gelmiştir. Bu durumda uygulanan politikalar konusunda ya pes edilecek ya da daha güçlü bir hamle yapılacaktı. Bu yeni hamle ise bizzat düşüncenin babası olan Milton Friedman'dan gelecekti. 1975 yılının Mart ayında bir bankanın daveti üzerine Şili'ye giden Milton Friedman ülkede bir yıldız gibi karşılanmıştır. Birçok yerde konuşmalar yapan ve röportajlar veren Friedman'a göre cunta iyi bir başlangıç yapmıştı ve halkın serbest piyasayı büyük bir coşkuyla karşılaması gerekirdi. “Şok tedavisi istiyordu : ‘Tek çare budur. Kesinlikle. Başka bir çaresi yok. Uzun vadede başka çözüm yok.’ diyordu.”¹⁷⁷ Bu slogan daha sonra neoliberallerin İngiltere'deki gözdesi Margaret Thatcher tarafından da sıklıkla kullanılacaktı. Bu ziyaretin ardından Ekonomi Bakanı değişmiş ve Friedman'ın öğrencisi olan Sergio de Castro Ekonomi Bakanı olarak görevlendirilmiştir. Bu atamayla birlikte yıllardır beklenen fırsat gelmiş, Şili ekonomisinin dümenine Chicago Boys geçmiştir. “Bu değişikliğin hemen ardından 1975 yılında kamu harcamalarını %27 azalttılar ve bu kesintileri 1980'e gelindiğinde Allende dönemindekinin yarısına gelineye kadar sürdürdüler. De Castro devletin elinde bulunan

¹⁷⁶Josephine B. Reinhardt, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁷⁷Naomi Klein, *a.g.e.*, s. 107.

500 kadar şirket ve bankayı özelleştirdi. Sonuç, 1973 ile 1983 arasında 177 bin sanayi işinin kaybedilmesi noktasına vardı. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde sanayinin ekonomideki oranı, II. Dünya Savaşı sırasında son görülen düzeylere düşmüştü. Friedman'ın öngörüsü olan şok terapisinin ilk yılında Şili ekonomisi %15 küçüldü ve işsizlik (Allende döneminde yalnızca %3'tü) o zamana kadar Şili'de duyulmamış bir oran olan %20'ye ulaştı. Bir ailenin gelirinin kabaca %74'ü sadece ekmek almaya gidiyordu, bu da süt ve işe gidip gelmek için otobüs ücreti gibi 'lüks kalemlerden' kısıntı yapmayı şart koşuyordu. Allende dönemiyle kıyaslandığında ekmek, süt ve otobüs biletine yapılan harcama bir kamu işçisinin ücretinin %17'sine denk geliyordu.”¹⁷⁸ Ancak tüm bu krizlere rağmen Friedman önerilerinin yarattığı sosyal sonuçlara pek ilgi duymamış, paketinin ne kadar sert uygulandığı konusunda daha fazla hassasiyet göstermiştir. Devlet harcamalarında yapılan kesintiler ekonomiyi düzeltmeye yetmemiş olacak ki Pinochet daha fazla kesintiye gitmeye karar vermiş ve devlet okullarının yerine eğitim kuponları ve özel okulların getirilmesi, sağlık hizmetlerinin kazandıkça ödeme şekline dönüştürülmesi, anaokullarının ve hatta mezarlıkların özelleştirilmesi gibi birçok yeni proje daha hayata geçirilmiştir.

Öte yandan, Chicago Boys neoliberal politikalarının Şili'de yalnızca ekonomideki devlet elinin çektilmesini ve serbest piyasa düzeninin sağlamayı değil de, Şili'de organize durumda olan işgücünü dağıtmayı amaçladıkları da iddia edilmektedir. On yıllar boyunca çeşitli zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmış olmasına karşın Şili'de işçi birlikleri madencilikten tarıma kadar birçok alana yayılmış durumdaydı. 1973 darbesi bu işçi sınıfının da hem politik hem de ekonomik sistemdeki gücünü kırmıştır.

¹⁷⁸Naomi Klein, *a.g.e.*, s. 108-112.

“Darbe hükümeti işçilere kişisel sözleşme hakkı tanıyan toplu pazarlık ve birlik kurma gibi hakları ise ellerinden alan ‘esnek’ bir çalışma sistemi kurmuştur.”¹⁷⁹

Şili artık yeni bir macera alanına girmişti ve Friedman’ın deneylerini durdurmaya pek de niyeti yoktu. Friedman, yıllar önce CIA desteğiyle kurduğu laboratuvarlarda hastalarına şok terapileri uygulayan Dr. Cameron misali, Pinochet’in desteğiyle oluşturduğu dev ekonomi laboratuvarı Şili’de türlü denemeler yapmıştır. Bu deneylerin sonucunda 1970’in sonları ve 1980’in başlarında Şili ekonomisinin hali ‘koma durumunda’ olarak ifade edilebilir. Allende dönemindeki on katına ulaşarak %30’lara varan işsizlik oranı, ekonominin kendisini toparlamaya başladığı 1980’li yıllarda dahi %45’i yoksulluk sınırı altına düşen bir halk, özelleşen devlet malları, ekmek dahi alamayacak duruma düşürülen işçiler, küçülen bir devlet ve eriyen bir ekonomi... Deneyin sonuçlarının artık katlanılmaz hale gelmesiyle Pinochet daha fazla direnememiş ve çok güvendiği Sergio de Castro dâhil neredeyse tüm Chicago Boys ekibini etkin görevlerden almıştır. “1980’lerin ortalarında Şili’yi topyekûn bir ekonomik çöküşten kurtaran tek şey Pinochet’in Allende tarafından ulusallaştırılan devlete ait bakır madeni şirketi CODELCO’yu asla özelleştirmemiş olmasıydı. Bu şirket, devlete ait ihracat gelirlerinin %85’ini meydana getiriyordu ve bu da mali kriz patlak verdiğinde devletin hala istikrarlı bir fon kaynağı olduğu anlamına geliyordu.”¹⁸⁰ Şili ekonomisinin 1980’lerin ortasından sonra gösterdiği gelişme bazıları tarafından Friedman’ın ‘Şili Mucizesi’ olarak gösterilse de bu durum esasen yaklaşık olarak 16 yıl boyunca iktidarda kalan Pinochet’in siyasi eğilimini birkaç kez değiştirmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Asıl amaçları ve yöntemleri ne olursa olsun neoliberalizmin o yıllarda Şili ekonomisine

¹⁷⁹James Cypher, “Is Chile a Neoliberal Success?” *Dollars and Sense*, No 255, 2004, s. 31.

¹⁸⁰Naomi Klein, *a.g.e.*, s. 114.

vurduğu darbe ile Şili'ye ve Şili halkına yıllar boyu verdiği zararların telafisi yıllar boyunca mümkün olamamıştır.

3.5.7. Darbeci Askerlerin ve Neoliberal Politika Yapıcılarının Gözünden Şili'de Yaşananlar

Askeri rejimlerin ekonomi politikalarını anlayabilmek için bu politikayı uygulayanların fikirlerine de göz atmakta yarar bulunmaktadır. Çünkü bahse konu ülkelerde yönetime el koyan askerlerin neredeyse hepsi ülkenin kötü gidişine son vermek iddiasıyla darbe yapmıştır. Darbeye maruz kalan Latin Amerika ülkeleri o dönemde büyük bir yoksulluk, yüksek enflasyon, neredeyse her işkoluna sıçrayan grevler ve isyanlarla karışmış vaziyettedir ve darbe yapan askerlerin görünürdeki tek amacı bu karmaşaya bir son vermektir. Bu noktada askeri yönetim altında neoliberal uygulamaların en belirgin şekilde kendisini hissettirdiği Şili örneği üzerinde durmak neoliberal politikaların uygulayıcılarının olaylara bakış açısını anlamaya yardımcı olacaktır.

Darbe ile yönetime el koyarak ekonominin düzeltilmesi iddiasıyla göreve başlayan askeri rejimin ana amacı Şili ekonomisindeki durgunluğu ve karışıklığı aşabilecek yeni bir düzen oluşturmak olmuştur. Bu amaca ulaşmak ise ancak ülkenin ekonomi politikasının köklü bir şekilde değiştirilmesi ile mümkün olabilirdi. Cunta yönetimi, 1975 yılında ekonomide devam etmekte olan bu büyük krizin yalnızca son yıllardaki Halk Birliği (Unidad Popular) yönetiminden değil neredeyse son kırk yıldır uygulanmakta olan korumacı politikalar nedeniyle kaynaklandığını düşünüyordu. Cunta yönetiminin Ekonomi Bakanı Sergio de Castro olayı şöyle açıklamıştır: “Cuntanın ekonomi modeli yarım yüzyıldır ekonomide işlenen hataların düzeltilmesi çabasını

taşımaktadır. Bu hatalar, öncelikle ithal ikamesi ve devletin fiyatlar üzerinde denetimini temel alan suni bir sanayileşme politikası izlenmesinde yatmaktadır.”¹⁸¹ Yıllardır uygulanan model, ülkenin sanayileşmesini ve kendi kendine yetecek bir ekonomi oluşturmayı amaçlamış olmasına karşın, geliştirilen endüstri kollarının bu model kapsamında devletin rekabete önem vermemesi nedeniyle ancak devlet desteğiyle yaşayabilecek konuma düşürüldüğü gibi eleştirilere maruz kalmıştır. “Pinochet Şili’sinin Merkez Bankası Başkanı Pablo Baraona’ya¹⁸² (1935-...) göre geçmiş modelin sonuçları şunlardı: ‘On yıldır dış ticaret alanında aşırı himayeci bir politika Şili ekonomisine damgasını vurmuştur. Bunun sonucunda bütçeden yeterince yararlanılamamış, yüksek verimlilikteki alanlara çok az yatırım yapılırken, yatırımlar gereksiz alanlara yöneltilmiştir. GSMH bu nedenle çok yavaş bir artış gösterebilmiştir.’ ”¹⁸³

Neoliberal politika yapıcıları, zaman zaman kesintilere uğramış olmasına karşın yaklaşık 40 yıldır ülkenin ekonomi politikasında etkin olan korumacı modele farklı eleştiriler de getirmiştir. Onlara göre devletin ekonomiyi korumak için takındığı müdahaleci ve etkin tavır ekonomiyi düzelmekten ziyade yıpratmıştır. Devlet, yıllar içerisinde çeşitli kurumları aracılığıyla ekonomideki etkinliğini artırmış ve ekonomi alanında neredeyse bütün kararlar devlet kurumları tarafından alınır hale gelmiştir. Bu durumda piyasa kuralları işlemez hale gelmiş ve kararlar artık ülke yararına alınır olmaktan çok siyasi ilişkilere göre alınır olmuştur. Neoliberal politikaların savunucuları, ülkede uygulanmakta olan bu politikanın sonucunda kâr getiren sektörlerden devletin

¹⁸¹Hugo Calderon, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁸²Pablo Baraona 22 Haziran 1935 tarihinde Şili’nin başkenti Santiago’da dünyaya gelmiştir. 1956 yılında Şili Katolik Üniversitesi İktisat Bölümü’nden mezun olan Baraona Şili Katolik Üniversitesi ile Chicago Üniversitesi arasında yapılan anlaşma gereği Chicago Üniversitesi’nde eğitim görececek ilk öğrencilerden biri olmuş ve 1959 yılında Amerika Birleşik Devletleri’ne gitmiştir. Augusto Pinochet darbe hükümeti sırasında 1975 ve 1976 yılları arasında Şili Merkez Bankası Başkanı olarak görev yapmıştır.

¹⁸³Hugo Calderon, *a.g.e.*, s. 76.

kasasına giren büyük paraların yine kâr getirecek sektörler yerine, verimsiz alanlara ölü yatırımlar yapılarak ziyan edildiği yönünde eleştiriler yapmıştır. “Neoliberallerin eleştirilerine göre, bankalar bu süreçte sermaye aracısı olma işlevini büyük ölçüde yitirirken, faaliyetleri sıkı bir şekilde denetlenmiş ve faiz tutarları iktidar tarafından saptanmıştır. Bu durum, sonuçta bankaların gelişimini kösteklemiştir.”¹⁸⁴ Ayrıca, neoliberallere göre yabancı sermayenin sınırlandırılması nedeniyle verimli alanlarda yabancı yatırım olanaksız hale gelmiş ve böylece serbest piyasa oluşturulamamıştır. Yıllarca izlenen bu politikalar sonucunda da kriz giderek derinleşmiş ve içinden çıkılamayacak hale gelmiştir. “Şilili neoliberallere göre geçmiş ekonomik modelin sonuçları şunlardır:

- 1) Üretimin hiç teşvik edilmemesi nedeniyle gıda maddeleri ithali zorunlu hale gelmiştir,
- 2) Geleneksel olmayan ihracat dalları geliştirilmemiştir (örneğin yün, meyve, sebze, molibden oksit ve çelik, makine, tahta işlemeciliği),
- 3) Dış ticaret bakır fiyatlarındaki dalgalanmalara tabi hale gelmiştir,
- 4) Tüm bu öğelerin birleşmesiyle ödemeler bilançosu sürekli açık vermiş, böylece dış borçlar giderek artmıştır.”¹⁸⁵

Bu sıkıntıları aşmak için ithalatı yasaklamak veya yüksek gümrük tarifeleri uygulamak gibi yeni tedbirler alınmış, bu tedbirler de yeni sorunlara yol açmıştır. Dönemin Ekonomi Bakanı Sergio de Castro ithal ikameci modeli şu şekilde eleştirmiştir: “Unidad Popular tarafından azami düzeyde uygulanmış olan bu model, aslında çok daha önce iflas etmiştir. GSMH 1967, 1968, 1969 ve 1970 yıllarında, sırasıyla sadece % 2,3, % 2,9, % 3,3 ve %1,8 oranında artabilmiştir.”¹⁸⁶

¹⁸⁴Hugo Calderon, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁸⁵ *a.e.*, s. 77.

¹⁸⁶ *a.e.*, s. 78.

Askeri yönetim ve neoliberaler yıllardır izlenen yanlış politikalar sonucunda ortaya çıktığına inandıkları bu sorunları çözebilmek için ekonomide geniş çaplı ve hızlı değişiklikler gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda sermaye piyasasının eksikliğini gidermek için acilen özel sektöre dayalı bir sermaye piyasası oluşturmak gerekmiştir. Öncelikle Allende yönetimi tarafından devletleştirilen ve serbest piyasada para dolaşımını sağlayacak olan bankaların özelleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Böylece finans piyasasında da bir rekabet ortamı yaratarak paraya ödenecek faizin bizzat piyasa tarafından belirlenmesi amaçlanmıştır. Korumacı politika sonucunda oluşan ödemeler bilançosu açığı gibi sorunlara çözüm bulmak için ise ülkeye kısa süre içerisinde yabancı yatırım çekilmesi gerekmiştir. Yabancı ürünlerin ve sermayenin ülkeye girişi ile birlikte yerli tekellerin hâkimiyetinin kırılması ve üretimden böylece daha yüksek verim alınması amaçlanmıştır. Bu adımlarla aynı zamanda vatandaş serbest pazarda istediği ürünü kolaylıkla elde edebilecek ve yurtdışından alışveriş imkânına da sahip olabilecekti.

Bu dönemde neoliberalerin Şili ekonomisinde gördükleri sıkıntılardan biri olan ödemeler bilançosundaki açığın kapatılması için de madencilik ve tarımsal üretimin geliştirilmesine önem verilmiştir. Ekonomiye faydadan çok zarar verdiğine inandıkları devletin müdahaleci tavrını gidermek için neoliberaler yine özelleştirme yolunu seçmiştir. Böylece fiyatlar pazardaki serbest rekabet tarafından belirlenecek ve devlet sadece aşırı tekelleşme gibi durumlarda müdahale edecekti. Özelleştirmelerle birlikte de devletin hantallaşmış yapısından kurtulması ve özel sektörün gelişmesi amaçlanıyordu. Pinochet, yönetimi ele aldıktan sonra ülkeyi eski haline döndürmek için yapacaklarını şu şekilde ifade etmiştir: “Milliyetçilik yabancı yatırımları reddetmek değil, ancak öncelikli bir koşul olarak Şili’nin menfaatini sağlamak için yabancı yatırımları düzenlemektir. Yatırımı, sermayelendirmeyi ve tasarrufları teşvik etmek için dürüstlükten, oyunun

kurallarına saygıdan ve işin değeri ile herkesin çabasından kaynaklanan itimadı tesis edeceğiz. Yeni refah kaynakları ve Şili halkı için istihdam yaratma yeteneği, modern bir ekonominin işlemesi için gerekli derecede devlet müdahalesi ile özel teşebbüsü uyumlu hale getirmeyi ve dengelemeyi amaçlayan bir rejim tarafından tamamen desteklenecektir. Modern devletin rolü aslında üretici ile tüketici arasında hakem olarak hizmet etmektir ve bizim çabalarımız bu doğrultuda olacaktır.”¹⁸⁷

¹⁸⁷Augusto Pinochet, *The Crucial Day (El Dia Decisivo) (Kritik Gün)*, (Çev.: María Teresa Escobar), Editorial Renacimiento, Şili, 1982. s. 153.

SONUÇ

Uygulayıcıları ve taraftarları tarafından bir mucize ve tek kurtuluş yolu olarak sunulan, karşıtları tarafından ise bir sömürü yöntemi olarak görülen *neoliberalizm* zaman içerisinde birçok ülke ekonomisinde kendisine geniş uygulama alanları bulmuştur. Neoliberal politikalar, özellikle ilk uygulandığı anda ülke ekonomisinde yarattığı büyük şok, artan işsizlik rakamları, özelleşen devlet malları, artan enflasyon oranları ve düşen gelirler nedeniyle yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Latin Amerika, askeri darbeler ve neoliberalizm üçgeninde yaşananları toparlamadan önce neoliberalizm karşıtlarınca yapılan bu eleştirilere ve eleştiriler karşısında neoliberal politikaları destekleyenlerin cevaplarına göz atmakta fayda bulunduğu değerlendirilmektedir. Neoliberal politika yapıcılarının ve uygulayıcılarının neoliberal politikalara ilişkin yorumlarına ve savunmalarına göre bu politikaların uygulandığı ülkelerde zaten batmış olan ekonomilerin ardından uygulanan neoliberal politikalar aslında ekonomiye darbe vurmamış, ilk uygulandığı anda var olan krizin etkileri yaşanmıştır. Bu politikaların taraftarları bu ilk krizin ardından ülke ekonomilerinde yaşanan görece iyileşmeyi neoliberal politikaların işe yaradığının bir kanıtı olarak sunmuşlardır. 1980’li yılların başlarında yaşanan ekonomik krizin ardından Şili ekonomisinde görülen iyileşme de bu tezi haklı çıkaracak örneklerinden biri olarak gösterilmektedir. Nitekim Pinochet iktidarı döneminde 1985-1989 yılları arasında Maliye Bakanı olarak görev yapmış olan Hernan Büchi Buc bu iyileşmeyi ve konuyla ilgili görüşlerini şöyle kaydetmiştir: “Bu büyük kriz Şili hükümetinin 1974 yılından itibaren uyguladığı reformları tehlikeye attığı için, krizin başarılı bir şekilde yönetilmesi kritik önem taşıyordu. Bu reformlar, ekonomiyi dünyaya açmak, bazı devlet kuruluşlarını özelleştirmek, mali disiplin ve sıkı para politikası ile sert enflasyon krizini kontrol altına almak gibi uygulamalardan oluşuyordu. Bu öncü reformlar, ülkemizin geleceği için bir refah ortamı vadeliyordu. Kendisini dünyanın en

açık ekonomilerinden biri haline getiren Şili, bugünkü küreselleşme olgusuna uyum sağlamak noktasında diğer ülkelerden bir adım öndeydi.”¹⁸⁸

1980’li yıllarda neredeyse bütün Latin Amerika ülkelerini etkileyen ağır borç yükü, yüksek enflasyon ve ekonomik kaosun nedeni neoliberalizm karşıtlarınca 1970’li yıllarda uygulanan neoliberal politikalar olarak sunulmaktadır. “Karşı söylem, neoliberalizm-piyasa egemenliğinin refah devletini zayıflatarak hem gelir eşitsizliği yarattığını, hem de toplumsal uyumu bozduğunu ileri sürer. Zira neoliberalizm ile fiziki refah bölüşümünden vazgeçilmiş, yeniden dağıtımcı devlet küçülmüş ve koruma azaltılmıştır. Bütün ülkelerin, diğer ülkelerdeki talebin büyümesine bağlı olarak büyüyeceğini varsayan ihracata dönük büyüme modeli gelişmekte olan ülkeleri birçok yönden olumsuz etkilemiştir. Ulusal piyasanın büyümesine dayanan kalkınmadan uzaklaşmış, gelişmekte olan ülkeleri birbirleriyle yoğun bir rekabete sürüklemiş, aşırı kapasite ve deflasyon atmosferi yaratarak küresel ekonomiyi olumsuz etkilemiştir.”¹⁸⁹ 1970’li yıllarda askeri yönetimler altındaki Latin Amerika ülkelerinin düşük faiz oranlarının etkisiyle yoğun şekilde dış borçlanma yoluna gittikleri bilinen bir gerçektir. “1970’lerin sonlarında petrol fiyatlarındaki düşüş ve buna bağlı olarak Avrupa bankalarının güney ülkelerine sağladıkları finans kaynaklarının kuruması ile borç faizlerinin alınacak yeni kredilerle ödenmesi ihtimali de kalmayınca, 1980’lerin başında Latin Amerika’da borçlar krizi patlak vermiştir.”¹⁹⁰ Bu açıkların kapatılabilmesi için dış borca yönelen yönetimler biriken dış borç, kredilerin kesilmesi ve bunun sonucunda iç borcun da yükselmesi ile karşı karşıya kalmıştır. Jean Grugel ve Pía Riggrozzi bu dönemi

¹⁸⁸Hernan Büchi Buc, “How Chile Successfully Transformed Its Economy” (Şili, Ekonomisini Nasıl Başarıyla Dönüştürdü), *Backgrounder*, No 1958, September 2006, s. 2.

¹⁸⁹Zeki İlker Görenel, *a.g.e.*, s. 191.

¹⁹⁰Aylin Topal, “Ulusal Kalkınmacılıktan Küresel Neoliberalizme Anti-Emperyalizm: Latin Amerika Deneyimi”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No 41, Ekim 2009., s. 128.

şöyle özetlemiştir: “Neoliberal politikalar ve finansal liberalizasyon uygulamaya koyulduktan sonra çok hızlı bir biçimde fiyat istikrarını sağladı ve kısa vadeli bir büyüme yarattı. Ancak, bölgedeki birçok ülkede büyüme kalıcı olamadı (Şili bu konuda istisnadır) ve serbest piyasa yerli üretimin düşüşüne katkıda bulundu, üretim düştü ve işsizlik arttı.”¹⁹¹ 1990’larda “Latin Amerika ülkeleri arasında yalnızca Arjantin, Şili ve Uruguay 1950-80 dönemindeki ortalama büyüme oranlarından daha hızlı büyüme sağlamıştır. Ancak Arjantin ekonomisinin krizi Uruguay’ı da olumsuz etkilemiş ve bu iki ekonomi de küçülmüşlerdir. Öte yandan, Şili’nin büyüme oranlarını korumasının ardındaki neden olarak ihracat sanayilerine verilen devlet desteği ve sıkı para politikaları gibi neoliberal politikalarla tam örtüşmeyen bazı uygulamalar olduğu gösteriliyor.”¹⁹² Dolayısıyla neoliberalizm karşıtları, ekonomik özgürlüğü sağlayarak politik özgürlüğü sağlayacağını, serbest piyasa ekonomisi ile sürdürülebilir bir büyüme ortamı yaratacağını ve dışa açılmış daha iyi bir ekonomi ile işsizlik oranlarını düşüreceğini vadeden neoliberalizmin aslında bunların hiçbirini sağlayamadığı yönünde eleştiriler yönelmektedir. “Neoliberal dönemde kalkınma merkezli politikaların yerini büyüme merkezli politikalar alsa da Latin Amerika deneyimi gösteriyor ki neoliberalizmin ekonomik büyümeyi sağladığı iddiaları temelsizdir.”¹⁹³ Karşı söylem, aksine Latin Amerika ülkelerinde uygulanan ekonomik reformların yoksulluğun artmasına ve alt gelir seviyesindeki insanların çoğalmasına sebep olduğunu iddia etmektedir: “Büyümeye rağmen yoksulluk azalmamıştır. Aslında büyüme rakamları da önceki dönemlerle karşılaştırıldığında neoliberal politikaların ekonomik büyümeyi sağlamadan uzak olduğu

¹⁹¹Jean Grugel, Pía Riggrozz, “The End of the Embrace? Neoliberalism and Alternatives to Neoliberalism in Latin America” (*Kucaklaşmanın Sonu Mu? Neoliberalizm ve Latin Amerika’da Neoliberalizme Alternatifler*), Jean Grugel, Pía Riggrozz (edt.), *Governance after Neoliberalism in Latin America*, Palgrave Macmillan, New York, 2009s. 51.

¹⁹²Aylin Topal, a.g.e., s. 131.

¹⁹³a.e., s. 130.

görülmektedir.”¹⁹⁴ Ancak diğer yandan devlet müdahalesinin ekonomik kalkınmada önemli bir yer edindiğini kabul etmekle birlikte bu müdahalenin kalkınmayı garanti altına alamayacağı da iddia eden bir görüş de mevcuttur: “Güçlü ve müdahaleci devlet ekonomik kalkınmayı garanti etmez; hatta geciktirebilir. Ekonomik kalkınma için gerekli şart tarımın ve sanayinin etkili ekonomik işbirliğidir ve birçok durumda bu, piyasanın işlemesiyle elde edilir.”¹⁹⁵ Buna ek olarak ekonomik küreselleşme ile neoliberal politikalarının yayılması arasında doğru orantılı bir ilişki bulunduğu¹⁹⁶ savından yola çıkarak küreselleşme ile yoksulluk arasında bir ilişki olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır. Ancak Mustafa Acar bu iddianın sağlam temellere dayanmadığını iddialarını şu şekilde aktarmaktadır: “Öte yandan bunun aksini savunanlar, küreselleşmenin yoksulluğu artırmadığını, zengin ile yoksulun arasının açılmasına küreselleşmenin sebep olmadığını, hatta tam aksine, küreselleşmenin birçok bakımdan eşitleyici bir süreç olduğunu ileri sürenler de vardır. Bu görüşte olanlara göre küreselleşmenin yoksulluğu artırdığı görüşü sağlam destekten yoksun, empirik verilerle desteklenmeyen bir görüştür.”¹⁹⁷ Tüm bu tartışmalar ışığında, tezin sorunsallarından birisini oluşturan ‘*Uygulandığı ülkelerdeki piyasayı dış piyasalarla bütünleştirerek kalkınma sağlamayı vadeden neoliberal politikalar, Latin Amerika’da bu vaadini gerçeğe dönüştürebilmiş midir?*’ sorusunun cevabı arandığında, çalışma kapsamındaki ülkelerde neoliberal politikaların şüpheyi yer bırakmayacak şekilde topyekûn bir kalkınma sağladığı sonucuna varmak mümkün olamamıştır. Neoliberal politikaların ardından artan dış borçlar, ülkede var olan ihraç mallarında çeşitlendirmeye gidilmediği

¹⁹⁴Zeki İlker Görenel, “Neoliberalizm ve Gelir Dağılımı”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, 2005, s. 192.

¹⁹⁵Robert Gilpin, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁹⁶Mehmet Zeki Duman, “Neo-liberal Küreselleşmenin Zaferi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2011, s. 673.

¹⁹⁷Mustafa Acar, *Düzeltilici ve Özgürleştirici Bir Süreç Olarak Küreselleşme*, Orion Kitabevi, Ankara, 2009, s. 83.

gibi kimi ihracat kalemlerinin önemi yitirerek yerini hammaddede dışa bağımlı sektörlerin alması gibi etkenler göz önüne alındığında, bu politikaların piyasalara getirdiği görece özgürlüğün yanında uygulandığı ülkelerde kalkınmayı kesin olarak sağladığını söylemek sağlam kanıtlara dayanmayacaktır.

‘Uluslararası ekonomi politiğin bir aracı olarak neoliberalizm, Latin Amerika ülkelerinde siyasi ve ekonomik saiklerle üçüncü taraflar faydasına kullanılmıştır?’ sorusunun cevabı arandığında, neoliberalizme yöneltlen, devletin piyasadan elini çekmesi nedeniyle piyasadaki boşluğun ÇUŞ tarafından doldurulduğu, yabancı yatırımcıların ülkeye çekilebilmesi için yapılan yasal düzenlemelerin ülkedeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin yok olmasına sebep olduğu eleştirilerine değinmekte fayda bulunmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen ülkelerde askeri yönetimler altında gerçekleştirilen ekonomik reformlara bakıldığında dış yatırımların desteklenmesi, yabancı yatırımcıların ülkeye çekilmesi ve piyasanın özgürleştirilmesi adına yapılan yasal düzenlemelerin ve özelleştirmelerin ülkelerde var olan küçük ve orta ölçekli işletmelere büyük zararlar verdiği örneklerle açıklanmıştır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerden boşalan alanlar ise ÇUŞ tarafından kontrol edilmeye başlamıştır. Bu durum, *Neoliberalizm Latin Amerika’da* başlığı altında Brezilya, Uruguay, Arjantin ve Şili’de yaşanan darbelerde aktif rol oynadığına değinilen ve neoliberalizmin yayılmasında büyük pay sahibi olan ÇUŞ’ların darbeleri destekleme nedenlerini de aydınlatmaktadır. Darbe sürecinde askerlere destek olan ÇUŞ’ların mükâfatlarını darbe sonrasında gerçekleştirilen ekonomik reformlarla aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak neoliberaler, devletin piyasaya müdahalesinin iddia edildiği oranda fayda sağlamadığı konusunda iddialıdır. “Neoliberaler, devlet müdahalelerinin kaynak dağılımını etkinleştirmede, ekonomiyi hızlı büyüme oranlarına ulaştıramadığını, daha

adil gelir dağılımını sağlayamadığını ve daha istikrarlı bir ekonomik ortam sunamadığını savunurlar. Aslında neoliberalilere göre de piyasalar mükemmel değildir. Ancak piyasalar, alternatif mekanizmalar içinde kaynak dağılımını en etkin biçimde gerçekleştirebilmektedirler. Diğer bir ifadeyle, özellikle uzun dönem karşılaştırmalı üstünlüklerin ve ticaret kazançlarının biçimlendirilmesinde, piyasaların yaratabileceği sorunlar, hükümet müdahalelerinin yaratacağı sorunlardan daha kabul edilebilir niteliktedir.”¹⁹⁸

Yine neoliberaler tarafından uygulamalarını desteklemek için sunulan bir başka iddia da dışa kapalı bir ekonominin piyasaya zarar verdiğidir. Bu zararı ortadan kaldırmak isteyen neoliberalizm, sonuna kadar dışa açık ve özgür bir ortam yaratarak halka daha iyisini daha ucuza sunmak iddiasındadır. Her ne kadar milliyetçi ekonomi görüşünü savunanlar ekonomik bağımlılıktan daha kendi kendine yetebilmenin daha kıymetli olduğunu iddia ediyor olsalar dahi, tamamen dışa kapalı bir ekonominin günümüz dünyasında faydalı veya mümkün olduğunu iddia etmek mümkün olmayacaktır. Ekonomik liberalizmi zamanla klasik liberalizm, neo-klasik liberalizm, monerastist liberalizm (neoliberalizm) gibi birçok farklı şekle bürünmüş tek bir kavram olarak değerlendiren Robert Gilpin, Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası (The Political Economy of International Relations) adlı kitabında serbest piyasanın ayrıca dünya barışına katkı sunduğu iddiasını şu şekilde temellendirmiştir: “Esasında liberaller ticaretin ve ekonomik bağlantıların ülkeler arasındaki barışın kaynağı olduğuna inanırlar, çünkü ticaretin karşılıklı faydaları ve ulusal ekonomilerin genişleyen bağımlılıkları işbirliği ilişkilerini besleyecektir. Siyaset insanları bölerken, ekonomi birleştirmektedir. Uluslararası liberal ekonomi, karşılıklı çıkar ilişkileri ve hali hazırdaki duruma bağlılık

¹⁹⁸Ceran Zeynep Zafir, *a.g.e.*, s. 70.

oluşturacağından, uluslararası siyaset üzerinde ılımlı etki bırakacaktır.”¹⁹⁹ Milliyetçi ekonomi taraftarlarının söylemlerinde devletlerin ekonomi politik bağlamında tek başına oldukları, bir devlet kazanırken diğer devletin kaybedeceği iddiası mevcuttur. Oysa “yine de eğer işbirliği sağlanabilirse piyasa, liberallerin de dediği gibi (eşit olmasa da) karşılıklı çıkar sağlayabilir. Herkesin faydalanma olasılığı uluslararası piyasa ekonomisinin temelidir.”²⁰⁰ Ancak Latin Amerika özelinde, çalışmanın temel aldığı dönemde askeri yönetimler tarafından gerçekleştirilen ekonomik uygulamalara bakıldığında, bu uygulamaların daha önce içe kapalı durumda bulunan ülke piyasalarının, yabancı piyasalarla barışarak işbirliğine ve bütünleşmeye gittiği söylenebiliyor olmasına karşın, askeri yönetimlerin baskıcı rejimleri altında bulunan halkın bu uluslararası barıştan pay aldığını söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla neoliberal politikaların uluslararası barışa katkı sağladığı kabul edilse dahi, en azından incelenen dönemde ülkelerin iç barışına herhangi bir katkı sağladığı iddia edilemeyecektir.

‘Latin Amerika ülkelerindeki askeri darbeler neoliberal politikaların yayılmasını sağlamak amacıyla mı gerçekleştirilmiştir?’ sorusunun cevabını Soğuk Savaş döneminde yaşanan olaylarda aramakta fayda bulunmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomik düzeninde Keynesyen politikalar dikkat çekerken, siyasi anlamda da Soğuk Savaş dönemi göze çarpmaktadır. ABD ve SSCB’nin iki süper güç olarak ortaya çıkardığı iki kutuplu dünya düzeninde, iki ülke de gerek yakın çevrelerinde, gerekse dünya genelinde etkinlik alanlarını artırmak için mücadele etmiştir. Sait Yılmaz ABD’nin o dönemdeki politikasını genel hatlarıyla şu şekilde özetlemiştir: “Soğuk Savaş boyunca ABD’nin korkusu komünizmin yayılması idi ve bu nedenle demokratik yollarla

¹⁹⁹Robert Gilpin, *a.g.e.*, s. 49.

²⁰⁰*a.e.*, 68.

gelmiş olsa bile sol eğilimli ya da çıkarlarına uygun olmayan hükümetleri devirdiler. ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrası arka bahçesi olarak gördüğü Latin Amerika'ya yeniden düzenlemek istiyordu.”²⁰¹ ABD'nin arka bahçesi olarak nitelendirilen Latin Amerika'daki siyasi gelişmeler doğal olarak ABD'yi yakından ilgilendirmiştir. Latin Amerika ülkelerinde Soğuk Savaş Dönemi'nde yaşanan sola kayışları ve ekonomi yönetiminde benimsenen içe kapanmacı politikaları ABD'nin olumlu karşılamayacağını söylemek temelsiz bir iddia olmayacaktır. Hem bu güç mücadelesi gereği hem de yeniden yapılanan dünya ekonomik düzeni içerisinde ekonomisini düzeltme çabaları nedeniyle ABD, Latin Amerika ülkelerindeki siyasi gelişmelerde aktif rol oynamıştır. Çalışmanın Brezilya, Uruguay, Arjantin ve Şili'de darbeye giden süreçte yaşanan olayların ve gerçekleştirilen askeri darbelerin ele alındığı bölümünde birçok farklı kaynağa dayandırılarak anlatıldığı üzere, ABD yönetimi ve CIA darbelere giden süreçleri hızlandırmak, darbeleri kolaylaştırmak ve darbe girişimlerinin başarıya ulaşmasını sağlamak üzere çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Yine aynı bölümde ele alındığı üzere darbelere sonra başa gelen askeri yönetimlerin özellikle ekonomi politikalarındaki en büyük destekçileri ve akıl hocaları da ABD yönetimi olmuştur. Bu desteğin bir amacı Latin Amerika ülkelerini SSCB'nin eksenine girmekten korumak iken, diğer amacı da bu ülkelerle ekonomik bağları daha da güçlendirmektir. İsmi ile müsemma Soğuk Savaş döneminde yaşanan bu güç mücadelesinde ABD ve SSCB, etki altına almak istedikleri ülkelere savaş açmaktansa bu ülkeleri politik ve ekonomik olarak kontrol altında tutmayı denemiştir. “ABD, egemenlik alanındaki coğrafyada, kendi denetim ve yönlendirmesinde gerek ekonomi, gerek güvenlik amaçlarına hizmet eden bir işbirliği ağı oluşturmuştur. Bu yapısal işlerlik içinde doğrudan güç kullanmaya dayanan

²⁰¹Sait Yılmaz, “Latin Amerika'da Neler Oldu?”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Ulusal Güvenlik ve Strateji Araştırma Merkezi Bülteni*, (http://usam.aydin.edu.tr/analiz/LATINAMERIKA_.pdf) (Erişim Tarihi:02.04.2017)

dominanta, ancak sistemi aksatan koşullarla karşılaştığında başvurması hegemonik politikasının belirgin özelliğidir.”²⁰² Tüm bu bilgiler ışığında gerek SSCB ile yaşanan güç mücadelesinde arka bahçesinde var olmasını istemediği sosyalist ideolojinin yayılmasının önüne geçmek, gerekse bu ideolojinin bir yansıması olarak Latin Amerika ülkelerinde ortaya çıkan devlet kontrolündeki dışa kapalı piyasalara engel olmak amacıyla 1960-1980 yılları arasında Brezilya, Uruguay, Arjantin ve Şili’de yaşanan askeri darbelerde bir neoliberal politikaları yaymak amacındaki ABD’nin müdahalesi olduğu kanaatine rahatlıkla varılabilir.

1960-1980 yılları arasında neoliberalizmin kendisine geniş bir uygulama alanı bulduğu Latin Amerika ülkelerinde hep darbe sonrası askeri yönetimlerce uygulanması ve askeri yönetimlerin baskıcı ortamlarında kendisine yer edinmesi neoliberalizm algısına büyük zarar vermiştir. Çok ağır otoriteryen araçlarla sürdürülebilen, kişisel özgürlüklerin tamamen baskı altına alındığı ya da demokratik taleplerin bütünüyle göz ardı edildiği ortamlarda uygulanan bu politikalara karşı olumsuz tavır takınılması anlaşılabilir bir durumdur. Sağ veya sol görüşlü olmalarına bakılmaksızın halk iradesi ile yönetime gelen hiçbir partinin veya kişinin, askeri darbeye indirilmesi ve yerine siyasetle ilgisi olmaması gereken askerlerin gelmesi ne dün ne de günümüzde kabul edilebilir bir durum değildir. Yine askeri yönetimlerin baskıcı ortamında gerçekleştirilen seçimler gösterilerek, ülkede yalnızca seçimler yapılmaya devam ediliyor diye ortamın demokratik olarak kabul edilmesi de mümkün değildir. Bu nedenle darbe ile başa gelen yönetimlerin, bu yönetimde yer alanların ve askeri yönetimler tarafından uygulanan tüm politikaların sorgulanması ve eleştirilmesi doğal karşılanmalıdır. Çalışmanın

²⁰²Ayşegül Güler, *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye ABD İlişkileri: Bölgesel ve Küresel Etkileşim*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2012, s. 12.

sorunsallarından birisini oluşturan ‘*Askeri yönetimler altında gerçekleştirilen reformlar, ekonomide neoliberal sistemin kurulmasına hizmet amacıyla mı gerçekleştirilmiştir?*’ sorusu kapsamında düşünüldüğünde, silah zoruyla iktidarı ele geçiren ve ancak halka yoğun bir baskı uygulayarak otoritelerini sürdürebilen askerlerin aynı merkezden yönetiliyormuşçasına ekonomi yönetimini Chicago Okulu kökenli ekonomistlere teslim etmesi, doğal olarak darbelerin yalnızca neoliberal politikalar uygulansın diye yapıldığı kanaatini oluşturmaktadır. Neoliberal politikaların aslında ülke dışı unsurlar tarafından ülkenin kaynaklarını sömürmek amacıyla uygulanmak istendiği ve bu amaca ulaşmak isteyenlerin demokratik yollarla seçilmiş hükümetleri devirerek kendi politikalarını uygulayacak askeri yönetimleri iş başına getirdiği düşüncesi de bu nedenledir. Bununla birlikte, *Neoliberalizm Latin Amerika’da* başlığı altında 1960-1980 yılları arasında Brezilya, Uruguay, Arjantin ve Şili’de darbelerin ardından gerçekleşen neoliberal reformlara ayrıntılı biçimde değinilmiştir. Uygulanan tüm ekonomik reformlarda Chicago Üniversitesi’nde eğitim görmüş *Chicago Boys* ekibinin etkin rol oynadığına ise ayrıca dikkat çekilmiştir. Yine bu darbeler sonrasında işbaşına gelen askeri idarecilerin ABD ile sıkı ilişkileri olduğu ve ekonomik reformlar sürecinde gerek ABD yönetiminin gerekse ABD kontrolünde bulunan IMF ve Dünya Bankası’nın askeri yönetimleri gayretle desteklediği de ayrıntılarıyla ele alınmıştır. İlgili bölümde verilen tüm bu bilgiler ışığında ‘*Latin Amerika ülkelerindeki askeri darbeler neoliberal politikaların yayılmasını sağlamak amacıyla mı gerçekleştirilmiştir?*’ sorusuna yeniden cevap arandığında ise, yaşanan darbelerdeki ABD müdahalesi kabul edilmekle birlikte, bu konuda oluşan güçlü kanaate rağmen darbelerin salt neoliberal politikaların uygulamaya koyulması amacıyla yapıldığını şüpheye yer bırakmayacak şekilde ispat etmek mümkün olamamaktadır. Uluslararası ilişkilerin gündemini belirleyen birçok etken olduğu göz önüne alındığında, yalnızca gerçekleştirilen darbelerde ABD’nin dahli olduğu bilgisiyle

darbelerin ekonomik amaçlara hizmet için gerçekleştiği iddia etmek kesin verilere dayanmayan bir iddia olacaktır. Öte yandan, özellikle darbelerin gerçekleştiği 1960-1980 donemi göz önüne alındığında, ülkelerin cephe savaşları yerine ekonomik olarak savaştığı da düşünülürse, ABD'nin Latin Amerika ülkelerinde gerçekleştirilen darbelerden ekonomik olarak faydalanmayı amaçladığı ve bu amacına da ulaştığı söylemek ise yanlış olmayacaktır. Zira Latin Amerika'da "aslolan askeri üniformalı generaller değil, General Motor ve General Electric'tir ve gerçekte en güçlü generaller de onlardır."²⁰³

Tarihsel süreçte yaşananlar çerçevesinde bugüne dair bir bakış açısı oluşturmak gerekirse Soğuk Savaş'ın iki ana aktörü ABD ile SSCB'nin mirasçısı Rusya'nın kıta üzerindeki güç mücadelesinin devam ettiği açıktır. 1960'lı yıllardan itibaren ABD destekli darbeci askerlerin baskıcı rejimleri ile neoliberal politikaların neden olduğu yoksulluk ve ekonomik krizlerle uğraşmak zorunda kalan Latin Amerika'da 1990'lerden itibaren sol görüşlü iktidarların ağırlık kazandığı görölmektedir. Özellikle Hugo Chavez (1954-2013) yönetimindeki Venezuela'nın öncülük ettiği sol görüşlü iktidarlar bölge genelinde söz sahibi olmuş ve izledikleri ABD karşıtı politikalar neticesinde Rusya, İran ve Çin ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Arka bahçesinde giderek artan Rusya, İran ve Çin etkisinden kurtulmak isteyen ABD, Barack Obama (1961-...) döneminde Latin Amerika'ya gerçekleştirilen ziyaretlerle bölge ülkeleri ile ilişkileri düzeltme çabasına girişmiştir. Bu çabalar kapsamında 1959 yılında gerçekleştirilen Küba Devrimi sonrasında Küba'yı ziyaret eden ilk ABD Başkanı olan Obama'nın iki ülke arasında bazı olumlu adımlar atılmasına öncülük etmiş olmasına karşın, Donald Trump'ın (1946-...) seçilmesinin ardından ABD-Küba ilişkileri yeniden dondurulmuştur. Yakın dönem Latin

²⁰³Alain Rouquie, *a.g.e.*, s. 15.

Amerika politikalarının geçmişe kıyasla daha ılımlı görüldüğünü söylemek mümkün olsa da ABD'nin kendisine karşıt politikalar izleyen iktidarların devrilmesi için çaba gösterdiği ise açıktır. 2002 yılında Venezuela'da Chavez'e karşı, 2008 yılında Bolivya'da Evo Morales'e (1963-...) karşı ve 2010 yılında Ekvador'da Rafael Correa'ya (1963-...) karşı gerçekleştirilen darbe girişimleri ile 2009 yılında Honduras'ta Başkan Manuel Zelaya'yı (1952-...) koltuğundan eden darbe ve 2012 yılında Paraguay Devlet Başkanı Fernando Lugo'nun (1951-...) parlamento darbesi ile iktidardan indirilmesi olayları Latin Amerika ülkelerinin günümüzde bile darbe tehlikesiyle karşı karşıya olduğunun göstergesidir. Öte yandan Latin Amerika ülkelerinin orduları içerisinde bulunan farklı görüşteki gruplar nedeniyle darbe yapmanın geçmişe kıyasla daha zor olduğunu söylemek mümkündür. Ordu içerisinde iktidarda yana tutum alan askerlerin yanında halk arasında oluşan ABD karşıtlığı da darbelerin başarılı olma ihtimalini düşüren etkenlerdendir.

Neoliberalizmden, neoliberalizmin uygulandığı ülkenin ekonomisindeki etkilerinden, neoliberal politika yapıcılarının veya neoliberalizm karşıtlarının yorumlarından bağımsız olarak, kendisi de bir dönem şok terapisine maruz kalan ve intihar ederek yaşamına son veren ünlü yazar Ernest Hemingway'e (1899-1961) ait bir söz Latin Amerika ülkelerinde gerçekleştirilen darbelerin ve ardından yaşananların insanlar üzerindeki etkisini açıklamaya yetiyor: “...*Harika bir tedavi uygulanıyordu ama hastayı kaybettik...*”²⁰⁴

²⁰⁴Aaron Edward Hotchner, *Papa Hemingway: A Personal Memoir (Papa Hemingway: Kişisel Hatıralar)*, Da Capo Press, Cambridge, 2005, s. 280.

ÖZET

Kıtanın keşfinin ardından uzun yıllar boyunca İspanyol sömürgesi olarak kalan ve 1800’lü yıllarda özgürlüklerine kavuşmaya başlayan Latin Amerika ülkelerinde demokrasinin tesisinde çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Bölge ülkelerinin tarihleri incelendiğinde yakın tarihte dahi karanlık dönemler görülebilmektedir. Bu karanlık dönemler darbeci askerlerin yönetime el koyduğu, temel insan haklarının bile askıya alındığı, insanların işkencelere maruz kaldığı ve öldürüldüğü kanlı dönemler olarak tarihe kazınmıştır.

Her ülkeyi darbeye sürükleyen farklı dinamikler olmasına karşın 1960’lı ve 1980’li yıllar arasında Brezilya, Uruguay, Arjantin ve Şili’de gerçekleşen darbelerin ardından ülkelerin ekonomi politikalarında yaşanan değişimler, bu darbelerin ortak ve en dikkat çekici yönü olmuştur. Askeri yönetimler bu ülkelerin idaresini ele geçirdikten sonra devletin piyasadaki rolü büyük bir değişim geçirmiş, ülkeler özellikle ABD menşeli ÇUŞ akınına uğramıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Keynesyen politikaların gözden düşmesi, ekonomide devlet müdahalesi ve piyasayı devletin yönetmesi konusunda eleştirilerin yükselmesiyle birlikte ekonomik sorunlara çare olarak sunulan neoliberalizm, bu ülkelerde askeri yönetimlerce tercih edilen ekonomik akım olmuştur. Başta Brezilya, Uruguay, Arjantin ve Şili’de olmak üzere askeri yönetimlerin baskıcı yöntemleri altında uygulama koyulan neoliberal politikalar, 1970’li yıllardan itibaren ÇUŞ eliyle bölgedeki neredeyse tüm ülkeleri etkisi altına almıştır. Bu politikaların etkileri ise yalnızca ekonomide değil bölge haklarının yaşamlarının tüm noktalarında keskin bir şekilde hissedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Latin Amerika, Brezilya, Uruguay, Arjantin, Şili, Askeri Darbe, Neoliberalizm, Ekonomi

ABSTRACT

There were various problems in the establishment of democracy in the Latin American countries that remained under Spanish colonialism for many centuries following the discovery of the continent and began to regain their freedoms in the 1800s. Dark periods can be seen even in recent history when the history of the Latin American countries is examined. These dark periods were lived as bloody periods in which coup-masters conquered governance, even basic human rights were suspended and people were tortured and killed.

Although there were different dynamics that drag every country into coup d'états, the changes in the country's economic policies following the coup d'états in Brazil, Uruguay, Argentina and Chile between the 1960s and 1980s are the common and most striking aspect of the mentioned interventions. After the military took over the administration, the role of the state in the market underwent a great change and the countries were especially influenced by US-originated multinational corporations. Neoliberalism, presented as a remedy for economic problems as Keynesian policies had lost favour after the World War II, the state intervention in the economy and the rule of the market by the state had come in for criticism, was preferred in economy administration by the military governments in these countries. Neoliberal policies, implemented under the repressive methods of the military administrations, especially in Chile, Brazil, Argentina and Uruguay, affected all countries in the region by the multinational corporations from the 1970s. The effects of these policies were felt not only in economy but also in all the aspects of regional life.

Key Words: Latin America, Brazil, Uruguay, Argentina, Chile, Coup D'état, Neoliberalism, Economy

KAYNAKÇA

- ABACI, Burcu, *Küreselleşme Sürecinde Neoliberal Politikaların Kalkınma Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2012.
- ACAR, Mustafa *Düzleştirici ve Özgürleştirici Bir Süreç Olarak Küreselleşme*, Orion Kitabevi, Ankara, 2009.
- AKTAN, Coşkun, “Klasik Liberalizm, Neo Liberalizm ve Libertarianizm”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 1, 1995.
- AKYILDIZ, Orhan, v.d, *20.yy Siyasi Tarihi Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Ankara, 1986.
- ALP, Salih, “Refah Devleti Düşüncesinin Gelişimi ve Bir Liberal Alternatif Olarak Üçüncü Sektör”, *Maliye Dergisi*, Sayı 156, 2009.
- ALTAN, Mehmet, *Uluslararası Ekonomi Politik*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.
- AYDIN, Zekâ, *Neoliberalizmin Türkiye’deki İstihdam Politikalarına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.
- BAYRAKTAR, Fesih, “ ‘Yönetişim’ Paradigması ve Neoliberalizm: Çelişki ve Kopuş mu, Uyum ve Süreklilik mi?”, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Ekim 2015.
- BERMEO, Nancy Gina, *Ordinary People in Extraordinary Times: The Citizenry and the Breakdown of Democracy (Sıra Dışı Zamanlarda Sıradan İnsanlar: Vatandaşlık ve Demokrasinin Çöküşü)*, Princeton University Press, Princeton, 2003.

- BIGLAISER, Glen, “The Internationalization of Chicago’s Economics in Latin America” (Chicago İktisat Bölümü’nün Latin Amerika’da Uluslararasılaşması), *Economic Development and Cultural Change*, The John Hopkins University Press, 2009.
- BLACK, Jan Knippers, *Brazil: A Country Study (Brezilya: Bir Ülke Çalışması)*, Richard F. Nyrop (edt.), U.S. Government Printing Office, Washington, 1983.
- BRAY, Marjorie Woodford, “Trade As an Instrument of Dominance: The Latin American Experience” (Bir Hâkimiyet Aracı Olarak Ticaret: Latin Amerika Deneyimi), *Latin American Perspectives*, Volume 26, 1999.
- BROWN, Richard E., “Alfred McCoy, Hebb, The CIA And Torture” (Alfred McCoy, Hebb, CIA ve İşkence), *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, Volume 43, 2007.
- BROWN, Wendy, *Edgework: Critical Essays on Knowledge and Politics (Edgework: Bilgi ve Siyaset Üzerine Eleştirel Denmeler)*, Princeton University Press, New Jersey, 2005.
- BUC, Hernan Büchi, “How Chile Successfully Transformed Its Economy” (Şili, Ekonomisini Nasıl Başarıyla Dönüştürdü), *Backgrounder*, No 1958, September 2006.
- CALDERON, Hugo, *Friedman Modeli Kısacasında Şili (1973-1981)*, (Çev.: Neşe Ümit), Belge Yayınları, İstanbul, 1992.
- CHANG, Ha-Joon, GRABEL, Ilene, *Reclaiming Development an Alternative Economic Policy Manual (Kalkınma Yeniden: Alternatif İktisat Politikaları Elkitabı)*, Zed Books, London, 2005, s. 17.
- CHASTEEN, John Charles, *Latin Amerika Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 2012.

- CİN, Mehmet Fatih, TEKGÜL, Yelda, “Neoklasik Paradigma Olarak Washington/Post Washington Uzlaşısının Yükselişi ve Düşüşü: Post-keynezyen Alternatif Yaklaşımı”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 24, Sayı 2, 2015.
- CLEGHORN, Robert A., “D. Ewen Cameron”, *Canadian Medical Association Journal*, Volume 97, 1967.
- CONDE, Roberto Cort'es, *The Cambridge Economic History of Latin America America (Cambridge Latin Amerika Ekonomi Tarihi)*, Victor Bulmer Thomas (edt.), Cambridge University Press, 2008.
- COONEY, Paul, “Argentina’s Quarter Century Experiment with Neoliberalism: From Dictatorship to Depression” (Arjantin’in Neoliberalizmle Çeyrek Yüzyıllık Deneyimi: Diktatörlükten Ekonomik Krize), *Revista de Economia Contemporânea*, Volume 11, 2007.
- CRISP, Brian F., MICHAEL, J. Kelly, “The Socioeconomic Impacts of Structural Adjustment” (Yapısal Uyumun Sosyo-Ekonomik Etkileri), *International Studies Quarterly*, Volume 43, 1999.
- CUNNINGHAM, Wendy, JACOBSEN, Joyce P., “Earnings Inequality Within and Across Gender, Racial, and Ethnic Groups in Four Latin American Countries” Dört Latin Amerika Ülkesinde Cinsiyet, Irk ve Etnik Gruplar Arasında ve İçinde Gelir Eşitsizlikleri), *World Bank Policy Research Working Paper*, No 4591, 2008.
- CYPHER, James, “Is Chile a Neoliberal Success?” *Dollars and Sense*, No 255, 2004.
- ÇAM, Tezcan, *Küreselleşme ve Eğitim, 1980 Sonrası Neoliberal Eğitim Politikalarının Türk Eğitim Sistemine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.
- ÇİTÇİ, Oya, “Yeni Siyaset: Neoliberalizm ve Post-Modernizmin Siyasal Projesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Ekim 2008.

DARDOT, Pierre, LAVAL, Christian, *The New Way Of The World: On Neoliberal Society*, Verso, London, 2013.

DAVIDSON, Paul, *John Maynard Keynes*, Palgrave Macmillan, London, 2007.

DO BEM, Arim Soares, “Continuities and Discontinuities in Brazilian Political and Institutional Life: Past and Present Dilemmas for Democracy” (Brezilya Politik ve Kurumsal Yaşamında Süreklilikler ve Kesintiler: Düñki ve Bugünkü Demokrasi İkilemleri), T. Stehnken (edt.), *The Political System of Brazil*, D. de la Fontaine, Springer-Verlag Berlin, 2016.

DIETZ, James L. “The Debt Cycle and Restructuring in Latin America” (Latin Amerika'da Borç Döñüsü ve Yeniden Yapılanma) , *Latin American Perspectives*, Volume 16, 1989.

DUMAN, Mehmet Zeki, “Neo-liberal Küreselleşmenin Zaferi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2011.

DUMENIL, Gerard, LEVY, Dominique, “The Neoliberal (Counter-)Revolution” (Neoliberal (Karşı) Devrim), Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (edt.), *Neoliberalism: A Critical Reader (Neoliberalizm: Eleştirel Bir Okuma)*, Pluto Press, London, 2005.

EBENSTEIN, Lanny, *Milton Friedman-A Biography (Milton Friedman-Bir Biyografi)*, Palgrave Macmillan, New York, 2007.

EKİZ, Cengiz, SÖMEL, Ali “Türkiye’de Planlama Anlayışının Değişimi: Ön Ulusal Kalkınma Planı ve AB Plancılığına Geçiş”, *YAYED*, Şubat 2006/2.

FEIERSTEIN, Daniel, *Genocide as Social Practice: Reorganizing Society Under the Nazis and Argentina’s Military Juntas (Sosyal Uygulama Olarak Soykırım: Naziler ve Arjantin’in Askeri Cuntaları Altında Toplumun Yeniden İnşası)*, Rutgers University Press, 2014.

FRANKEMA, Ewout “Comparing the Distribution of Education Across the Developing World, 1960-2005: What Does the Grade Enrollment Distribution Tell about Latin America?” (Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Eğitim Seviyesi Dağılımı Karşılaştırması, 1960-2005: Okul Kayıt Dağılımı Latin Amerika Hakkında Neler Anlatıyor?), *Social Indicators Research*, Volume 88, Issue 3, 2008.

FRIEDMAN, Milton, *Capitalism and Freedom (Kapitalizm ve Özgürlük)*, The University of Chicago Press, Chicago, 1982.

FRIEDMAN, Milton, FRIEDMAN, Rose D. , *Two Lucky People: Memoirs (İki Şanslı İnsan: Hatıralar)*, The University of Chicago Press, London, 1999.

GALVAN, Javier A., *Latin American Dictators of the 20th Century: The Lives and Regimes of 15 Rulers (XX. Yüzyılın Latin Amerika Diktatörleri: 15 Diktatörün Yaşamı ve Yönetimleri)*, McFarland & Company, Inc. Publishers, 2013.

GILPIN, Robert, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politigi*, (Çev.: Murat Duran, v.d.), Kripto Yayınevi, Ankara, 2011.

GÖRENEL, Zeki İlker, *Neoliberalizm ve Gelir Dağılımı*, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, 2005.

GRUGEL, Jean, RIGGROZZI, Pía, “The End of the Embrace? Neoliberalism and Alternatives to Neoliberalism in Latin America” (Kucaklaşmanın Sonu Mu? Neoliberalizm ve Latin Amerika’da Neoliberalizme Alternatifler) , Jean Grugel, Pía Riggrozzi (edt.), *Governance after Neoliberalism in Latin America*, Palgrave Macmillan, New York, 2009.

GÜLER, Ayşegül, *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye ABD İlişkileri: Bölgesel ve Küresel Etkileşim*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2012, s. 12.

- GÜNER, Halil 1980 *Sonrasında Dünya’da ve Türkiye’de Küreselleşme ve Sosyal Devletten Uzaklaşma*, Doktora Tezi, Muğla, 2010.
- HARVEY, David, *A Brief History of Neoliberalism (Neoliberalizmin Kısa Bir Tarihi)*, Oxford University Press, New York, 2005.
- HARVEY, David, “Neoliberalism As Creative Destruction” (Yaratıcı Yıkım Olarak Neoliberalizm), *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 2007.
- HAYS-MITCHELL, Maureen, “Resisting Austerity: A Gendered Perspective on Neoliberal Restructuring in Peru” (Maddi Zorluklara Direnme: Peru’da Neoliberal Yeniden Yapılanma Üzerine Cinsiyete Dayalı Bir Perspektif), *Gender and Development*, Volume 10, 2002.
- HOJMAN, David E., “The Political Economy of Recent Conversions to Market Economies in Latin America” (Latin Amerika’da Yakın Tarihte Piyasa Ekonomisine Dönüşümün Ekonomi Politikası), *Journal of Latin American Studies*, Volume 26, 1994.
- HOLLINGSHEAD-COOK, Keith, "Ideology vs. Practice in Argentina's Dirty War Repression" (Arjantin’in Kirli Savaş Baskısı Altında ideoloji ve Uygulama Karşılaşması), *University of Tennessee Honors Thesis Projects*, Tennessee, 2006.
- HOTCHNER, Aaron Edward, *Papa Hemingway: A Personal Memoir (Papa Hemingway: Kişisel Hatıralar)*, Da Capo Press, Cambridge, 2005.
- HUDSON, Rex A., MEDITZ, Sandra W. (edt.), *Uruguay: A Country Study (Uruguay: Bir Ülke Çalışması)*, Government Publishing Office for the Library of Congress, Washington, 1990.
- HUDSON, Rex A. (edt.), *Brazil: A Country Study (Brezilya: Bir Ülke Çalışması)*, Washington: Government Publishing Office for the Library of Congress, 1997.

- KALFA ATAAY, Ceren, “Hayek ve Friedman’ın Devlet Anlayışı”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Mart 2016.
- KENDALL, Gavin, “What Is Neoliberalism?” (Neoliberalizm Nedir?), *TASA 2003 Conference*, University of New England, 2003.
- KINSMAN, Jeremy, BASSUENER, Kurt, *A Diplomat’s Handbook For Democracy Development Support (Demokrasi Geliştirme Desteği İçin Bir Diplomatin El Kitabı)*, The Centre for International Governance Innovation, Canada, 2013.
- KLEIN, Naomi, *Şok Doktrini, Felaket Kapitalizminin Yükselişi*, (Çev.: Selim Özgül), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.
- KORNBLUH, Peter, *The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability (Pinochet Dosyası: Mezalim ve Hesap Verme Zorunluluğu Üzerine Gizliliği Kaldırılmış Bir Dosya)*, The New Press, New York, 2013.
- KÖKALAN ÇIMRIN, Füsün, “Küreselleşme, Neo-Liberalizm ve Refah Devleti İlişkisi Üzerine”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı 23, Güz 2009.
- KRESGE, Stephen, WENAR, Leif, *Hayek On Hayek: An Autobiographical Dialogue (Hayek ile Hayek Üzerine: Otobiyografik Diyalog)*, Routledge, London, 2005.
- LALUDE, Goke, “A Post 1973 Oil Embargo, OPEC: A Critical Analysis” (1973 Petrol Ambargosu, OPEC: Eleştirel Bir Analiz, *International Journal of Pharmaceutical Sciences and Business Management*, Volume 3, No 2, 2015.
- LEHOUCQ, Fabrice, PÉREZ-LIÑÁN, Aníbal, “Regimes, Competition, and Military Coups in Latin America”, *Comparative Political Studies*, July 2014.

LEE, Martin A., SHLAIN, Bruce, *Acid Dreams: The Complete Social History of LSD: The CIA, The Sixties, and Beyond (Asit Rüyaları: LSD'nin Tüm Sosyal Tarihi: CIA, 60'lar ve Ötesi)*, Grove Press, New York, 1985.

LEWIS, Paul H., *Guerrillas and Generals: The 'Dirty War' in Argentina (Gerillalar ve Generaller: Arjantin'de Gizli Savaş)*, Praeger Publishers, Westport, 2002.

LOPEZ, Fernando, *The Feathers of Condor: Transnational State Terrorism, Exiles and Civilian Anticommunism in South America (Condor'un Tüyleri: Güney Amerika'da Uluslar Aşırı Devlet Terörizmi, Sürgünler ve Sivil Antikomünizmi)*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2016.

MCCORMACK, Colleen "The Madres de Plaza de Mayo: Motherhood's Search For Answers During The Dirty War In Argentina" (Plaza de Mayo Anneleri: Arjantin'deki Kirlı Savaş Sırasında Anneliğın Cevap Arayışı), *Northwest Passages*, Volume 1, Issue 1, Article 7, 2014.

ÖZTÜRK, Nazım "Ekonomide Devletin Değişen Rolü", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 39, Sayı 1, Mart 2006.

PINOCHET, Augusto, *The Crucial Day (El Dia Decisivo) (Kritik Gün)*, (Çev.: María Teresa Escobar), Editorial Renacimiento, Şili, 1982.

PORTES, Alejandro "Latin America Urbanization During the Years of the Crisis" (Kriz Yıllarında Latin Amerika Kentleşmesi), *Latin American Research Review*, Volume 24, 1989.

REINHARDT, Josephine B., "Los "Chicago Boys": A Powerful Exchange of People and Ideas Between Chile and Chicago"(Chicago Boys: Şili ve Chicago Arasında Güçlü Bir İnsan ve Fikir Mübadelesi), *Honors Theses*, Paper 41, 2012.

ROBERTS, Paul Craig, ARAUJO, Karen LaFollette, *The Capitalist Revolution in Latin America (Latin Amerika’da Kapitalist Devrim)*, Oxford University Press, New York, 1997.

ROUQUIE, Alain, *Latin Amerika’da Askeri Devlet*, Alan Yayıncılık, (Çev.: Cüneyt Akalın v.d.), İstanbul, 1986.

RUDRA, Nita, “Globalization and the Decline of the Welfare State in Less- Developed Countries” (Küreselleşme ve Az Gelişmiş Ülkelerde Refah Devleti’nin Zayıflaması), *International Organization*, Volume 56, 2012.

SAAD-FILHO, Alfred, “The Political Economy of Neoliberalism in Latin America” (Neoliberalizmin Ekonomi Politikası), Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (edt.), *Neoliberalism: A Critical Reader (Neoliberalizm: Eleştirel Bir Okuma)*, Pluto Press, London, 2005.

SADASIVAM, Bharati, “The Impact of Structural Adjustment on Women: A Governance and Human Rights Agenda” (Yapısal Uyumun Kadınlar Üzerinde Etkisi: Hükümet ve İnsan Hakları Gündemi), *Human Rights Quarterly*, Volume 19, 1997.

SAKLI, Ali Rıza, “Fordizm’den Esnek Üretim Rejimine Dönüşümün Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkileri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 44, 2013.

SANTOS, Artur Tranzola, “The Developmentalist-Neoliberal Debate in Brazil – From The Post-Second World War to the 90’s” (Brezilya’da Kalkınmacı-Neoliberal Tartışması-İkinci Dünya Savaşı Sonrasında 90’lara), *Illinois State University Conference for Students of Political Science*, 2012.

SARIÖZ GÖKTEN, Yeliz, *Hegemonya İlişkilerinin Düny, Bugünü ve Geleceği Neo-Gramsci’ci Bir Bakış*, Notabene Yayınları, Ankara, 2013.

- SILVA, Patricio, *In the Name of Reason, Technocrats and Politics in Chile (Sebep Adına, Şili'de Teknotratlar ve Politika)*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2009.
- SKIDMORE, Thomas E., *The Politics of Military Rule in Brazil (Brezilya'da Askeri Yönetimin Politikaları)*, Oxford University Press, Oxford, 1988.
- SMART, Michal, *Kaddish: Women's Voices (Kaddish: Kadınların Sesleri)*, Urim Publications, Jerusalem, 2014.
- SPIILIMBERGO, Antonio, “Copper and the Chilean Economy, 1960-98” (Bakır ve Şili Ekonomisi, 1960-1998), *IMF Working Paper*, International Monetary Fund Research Department, 1999.
- STEGER, Manfred B., ROY, Ravi K., *Neoliberalism: A Very Short Introduction (Neoliberalizm: Çok Kısa Bir Giriş)*, Oxford University Press, Oxford, 2010.
- Subcommittee on Multinational Corporations, “The International Telephone and Telegraph Company and Chile 1970-1971” (Uluslararası Telefon ve Telgraf Şirketi ve Şili, 1970-1971), *U.S. Government Printing Office*, Washington, 1973.
- ŞEN, Hüseyin N., SARUÇ, Tolga, Abdullah Keskin, “Kalkınmanın Finansmanı”, Sami Taban, Muhsin Kar (edt.), *Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2004.
- TAYYAR, Ayşegül, ÇETİN, Birol, “Liberal İktisadi Düşüncede Devlet”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 2013,
- TEEPLE, Gary, *Globalization and the Decline of Social Reform: Into the Twenty-First Century (Küreselleşme ve Toplumsal Reformun Düşüşü: Yirmi Birinci Yüzyıla Doğru)*, Garamond Press, Ontario, 2000.

- TOPAL, Aylin, “Ulusal Kalkınmacılıktan Küresel Neoliberalizme Anti-Emperyalizm: Latin Amerika Deneyimi”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No 41, Ekim 2009.
- TUNÇ, Mehtap, *Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları ve Türkiye’de İnsan Sermayesi Boyutunun* Doktora Tezi, İzmir, 1997.
- UENO, Masamichi *Democratic Education and the Public Sphere: Towards John Dewey’s Theory of Aesthetic Experience*, Routledge, New York, 2015.
- UGARTECHE, Oscar, “The Structural Adjustment Stranglehold: Debt and Underdevelopment in the Americas” (Yapısal Uyum Darboğazı: Amerika’da Borç ve Az Gelişmişlik), *NACLA Report on the Americas*, Volume 33, 1999.
- VAN OVERTVELDT, Johan, *The Chicago School: How the University of Chicago Assembled the Thinkers Who Revolutionized Economics and Business (Chicago Okulu: Chicago Üniversitesi Ekonomide ve İş Dünyasında Devrim Yaratın Düşünürleri Nasıl Bir Araya Getirdi?)*, Agate Publishing, Chicago, 2007.
- WILLIAMSON, John, “The Strange History of the Washington Consensus” (Washington Konsesüsü’nün İlginç Tarihi), *Journal of Post Keynesian Economics*, Winter, Volume 27, No 2, 2004–5.
- WJUNISKI, Bernardo Stuhlberger, “Education and Development Projects in Brazil (1932-2004): Political Economy Perspective” (Brezilya’da Eğitim ve Kalkınma Projeleri (1932-2004): Politik Ekonomi Perspektifi), *Brazilian Journal of Political Economy*, Volume 33, No 1, January-March 2013.
- YELDAN, Erınç, *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*, Efil Kitabevi, Ankara, 2010.
- YELDAN, Erınç, “Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler”, *Praksis*, Yaz 2007.

YILMAZ, Sait, “Latin Amerika’da Neler Oldu?”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Ulusal Güvenlik ve Strateji Araştırma Merkezi Bülteni*, (http://usam.aydin.edu.tr/analiz/LATiNAMERiKA_.pdf) (Erişim Tarihi:02.04.2017)

ZAFİR, Ceran Zeynep, “Neoliberalizmin Minimal Devlet Yaklaşımına Bir Eleştiri”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2009.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://tradingeconomics.com/chile/inflation-cpi>
(Erişim Tarihi: 02.05.2017)

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
(Erişim Tarihi:10.07.2017)

<https://tradingeconomics.com/argentina/inflation-cpi>
(Erişim Tarihi 05.08.2017)

<http://www.uc.cl/en/the-university/historia>
(Erişim Tarihi: 11.01.2017)

<https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/pontifical-catholic-university-of-chile#ranking-dataset/589595>
(Erişim Tarihi: 11.01.2017)

<http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD?end=1989&locations=AR&start=1983&view=chart>
(Erişim Tarihi: 16.01.2017)

U.S. Geological Survey, Mineral Commodity Summaries, 2017.
<https://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/mcs/2017/mcs2017.pdf>
(Erişim Tarihi: 06.04.2017)

<https://www.britannica.com/biography/Jose-Batlle-y-Ordonez>
(Erişim Tarihi: 18.04.2017)

<https://socialsciences.uchicago.edu/story/professor-worlds-economists-harbergers-90th-birthday-marks-decades-influence>
(Erişim Tarihi: 19.04.2017)

<https://news.uchicago.edu/article/2012/05/09/larry-sjaastad-scholar-international-economics-1934-2012>
(Erişim Tarihi: 19.04.2017)